

М. К. КАРИМБЕРГЕНОВА

**АЙМАҚТЫҢ ТҰРАҚТЫ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ
БАҒЫТТАРЫ**

ПАВЛОДАР

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары
білім министрлігі

Коммерциялық емес акционерлік қоғам
«Торайғыров университеті»

М. К. Каримбергенова

**АЙМАҚТЫҢ ТҰРАҚТЫ
ӘЛЕУМЕТТІК-
ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ**

Монография

Павлодар
Toraighyrov University
2022

ӘОЖ 332
КБЖ 65.04
К18

**КЕАҚ «Торайғыров университетінің»
Ғылыми кеңесі басылымына ұсынылған**

Рецензенттер:

Г. К. Андабаева – экономика ғылымдарының кандидаты,
профессор. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті;

А. Р. Солтангазинов – доктор PhD, Инновациялық Евразиялық
университетінің доценті;

А. А. Нурғалиева – экономика ғылымдарының кандидаты,
профессор.

Каримбергенова М. К.

К18 Аймақтың тұрақты әлеуметтік-экономикалық бағыттары :
монография / М. К. Каримбергенова. – Павлодар :
Toraighyrov University, 2022. – 133 б.

ISBN 978-601-345-338-5

Монография оқытушылардың, студенттердің,
магистранттардың, докторанттардың қызықшулығын арттырады.
Әзірленген ұсыныстарды оқу үдерісіне «Тұрақты даму стратегиясы»,
«Аймақтың экономикасы» пәндерін оқу кезінде енгізуге болады.

ӘОЖ 332
КБЖ 65.04

ISBN 978-601-345-338-5

© Каримбергенова М. К., 2022
© Торайғыров университеті, 2022

Материалдық дұрыс болуына, грамматикалық және орфографиялық қателерге
авторлар мен құрастырушылар жауапты

Кіріспе

Заманауи әлемде адамзаттың өсіп келе жатқан қажеттіліктері мен биосфераның оларды бұзбай қамтамасыз ете алмауы арасында қайшылықтар көбейіп келеді. Нәтижесінде әлем елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуы жаһандық экологиялық апаттың үдемелі қозғалысының траекториясын қабылдады, бұл жағдайда адамдардың болашақ ұрпақтарының өмірлік қажеттіліктері және мүдделерін қанағаттандыру ғана емес, сонымен қатар өмір сүру мүмкіндігіне қауіп төнеді.

Экологиялық сипаттағы проблемаларға келесілерді бөліп көрсетуге болады: парниктік газдардың шығарылуы нәтижесінде климаттың жаһандық өзгеруі; озон қабатының жұқаруы; тұщы сулардың ластануының тапшылығы; ормандардың жойылуы және шөлейттенуі; биоәртүрліліктің төмендеуі; халықтың өсуі және қоныс аударуы; қалдықтарды шығару қажеттілігі; топырақ пен экожүйенің тозуы, ауаның ластануы, урбанизация, табиғи ресурстардың сарқылуы; биогеохимиялық циклдардың бұзылуы; жаңа аурулардың пайда болуы және т.б.

Дәстүрлі даму үлгісінен тұрақты даму моделі деп аталатын жаңа үлгіге көшуді талап етілген, бұл әлемдік қауымдастықтың оның одан әрі дамуы мен өмір сүруіне ұмтылуының табиғи реакциясы ретінде.

«Тұрақты даму» ұғымы академиялық ортада 1987 жылы Қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссия Біріккен Ұлттар Ұйымы үшін баяндама жариялаған кезде тарады.

Елдердегі индустрияландырудың үдемелі дамуы, бір жағынан, халықтың өмір сүру деңгейін жоғарылатса, екінші жағынан, табиғи ресурстарға және қоршаған ортаға дұрыс қарым-қатынас жасалмаса, ауру адамдар саны артуда. Экологиялық компонент адам дамуының құрамдас бөлігі болып табылады. Адамның орнықты дамуы қазіргі және болашақ ұрпақтың барлық адамдары өз әлеуеті мен мүмкіндіктерін еркін дамытып, кеңейте алатын қолайлы орта құрудың моральдық міндетін білдіреді.

Көптеген елдерде озық елдердің өзіндік клубы болып табылатын экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы бірнеше ондаған жылдарға, 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді болжамдар мен даму стратегияларын жариялайды. Қытай өзі үшін 2050 жылға дейінгі стратегиялық жоспарлау көкжиегін анықтады, БҰҰ 2050 жылға дейінгі өркениеттердің дамуының жаһандық болжамын әзірледі, Дүниежүзілік азық-түлік ұйымы 2050 жылға дейінгі болжамдық есебін жариялады, сондықтан бұл жағдай жаңа стратегиялық бағытты

анықтады. Қазақстан Республикасының «2050 Стратегиясы». Бұл құжаттар бір дәрежеде тұрақты даму принциптеріне негізделген. Бұл жағдай қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында әлеуметтік-экономикалық және экологиялық шешімдердің өзара іс-қимылы шеңберінде Қазақстанның және аймақтардың экономикалық кешендерінің тұрақты дамуының ұлттық стратегиясын жүзеге асыруды талап етеді.

Қазақстанның тұрақты даму жолына өтуі Қазақстанның 2007-2024 жылдарға арналған тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасында ғана көрсетілген. Экономиканың тұрақты даму стратегиясын табысты әзірлеу және жүзеге асыру, ең алдымен, мемлекеттік субъектілердің іске асыру нәтижелерін нақты болжау және бағалау жөніндегі білімдері мен қабілеттеріне байланысты. Тұрақты даму стратегияларын іске асырудың жеткіліксіз практикалық әзірлемесі және аз белгілі құралдары аймақтардың тұрақты даму процестеріне ықпал ететін жағдайлар жасау мәселелерін ғылыми тұрғыдан пысықтауды талап етеді және тиісінше әлеуметтік, экономикалық және әлеуметтік саланы жақсартуға қатысатын зерттеушілердің қызығушылығын арттырады аймақтардың экологиялық жүйелері.

Аймақтық жүйелердің тұрақты даму мәселелерінің шешімі Р. Т. Абдрашитов, Л. Н. Абдрашитов, В. Г. Алиев, С. Н. Бобылев, А. Л. Бобров, В. И. Данилов-Данилян, А. Л. Гапоненко, А. Ю. Даванков, Иватанов Н. П., Гранберг А. Г., Новоселов А. Л., Татаркин А. И., Львов Д. С. сияқты ғалымдардың еңбектерінде кездеседі.

Экономикалық даму мәселелері және оларды шешу жолдары Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде зерттелген: Әшімбаева Т. А., Әубәкіров Ю. А., Әбішева А. А., Әбділманова Ш. Р., Әубәкірова Ж. Я., Баймұратова У. Б., Елемесова Р. Е., Жатқанбаева Е. Б., Искарәева О. Қ., Исаева М. Г., Ихданова Ж. О., Қабдиева Д. Қ., Кенжегузина М. Б., Қошанова А. К., Мельникова В. Д., Мамырова Н. К., Майдинова А. Б., Нысанбаева С. Н., Окаева К. О., Осипова Г. М., Темірбекова А. Б., Чумаченко. Шеденова У. К. және т.б.

Жеке аспектілер түріндегі тұрақты дамуды қамтамасыз ету (экономикалық, әлеуметтік, статистикалық және экологиялық) В. Н. Афанасьев, В. В. Аникеев, С. С. Артоболевский, Е. В. Зарова, В. И. Гурман, Котлякова В. М., Лексина В. Н., Куклина А. Л. Немирова А. Л., Мартынова А. П., Ратнер Н. М., Швецова А. Н., Тихомирова Н. П. еңбектерінде қарастырылған.

Теориялық материалды зерделеу және жүйелеу тұрақты даму және аймақтық менеджмент саласындағы көптеген зерттеулерге қарамастан, аймақтың тұрақты даму механизмін әзірлеу және енгізу мәселелері толық көрсетілмегенін көрсетті. Қазіргі уақытта аймақтық даму механизмі жүйе ретінде қарастырылмайды, құралдар мен басқару тұтқалары шашыраңқы және жиі бір-біріне қайшы келеді. Сонымен қатар, аймақтық дамуының тұрақтылығын бағалау әдістемесін де жетілдіру қажет.

Зерттеудің мақсаты – зерттелетін аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің ұйымдық-экономикалық механизмінің элементтерін жетілдіру.

Мақсат негізінде келесі міндеттер қойылды және шешілді:

- аймақтың тұрақты дамуының мәні мен факторларын ашу;
- аймақ дамуының тұрақтылығын қамтамасыз ету механизмі тұжырымдамасының мәнін ашу және сол арқылы тұрақтылықты басқару жүйесіндегі ұйымдастыру-басқару механизмінің мәнін және оның ерекшеліктерін көрсету;
- тұрақты аймақтық дамуға қол жеткізудің шетелдік тәжірибесін зерделеу;
- облыс экономикасының тұрақты дамуына кешенді талдау жүргізу;
- аймақтың тұрақты дамуының алғышарттарын анықтау;
- аймақтық деңгейде тұрақты дамуды жақсарту бойынша шаралар кешенін әзірлеу.

Зерттеу пәні аймақтағы әлеуметтік-экономикалық және экологиялық қатынастар мен процестер, сонымен қатар аймақ экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз етуге ықпал ететін жағдайлар мен алғышарттар болып табылады. Зерттеу объектісі – Павлодар облысы. Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі тұрақты дамуға көшудің стратегиялары, тұжырымдамалары мен ережелері болды. Зерттеу барысында осы тақырып бойынша әдебиеттер, ғылыми-тәжірибелік конференциялардың материалдары, ҚР Үкіметінің және Павлодар облысының заңнамалық, нормативтік, бағдарламалық және нұсқаулық құжаттары, монографиялар, нарықтық және аймақтық экономика мәселелерін қамтитын мерзімді басылымдар, теория тұрақты даму мәселелері қарастырылды.

Зерттеу әдістемесі жүйелік талдауға және динамикалық даму заңдылығына негізделген. Жұмыста ашылатын міндеттер қажетті әдістемелік құралдардың тізбесін анықтады:

- ғылыми танымның жалпы әдістері;
- эмпирикалық (бақылау, салыстыру) және теориялық (анализ,

синтез, жинақтау) әдістер; статистикалық талдау әдістері (тікелей бағалау, қарапайым рейтинг: топтастыру, орташа және салыстырмалы шамаларды анықтау, салыстыру).

Зерттеудің ғылыми жаңалығы төмендегідей:

- «тұрақты даму» концепциясының мәні мен мазмұны нақтыланды, қоршаған орта факторларының әсер етуіне ықпал ететін тең элементтер жүйесін (адам, табиғат, экономика) әзірлеуге негізделген авторлық түсінік берілді. аймақтық жүйені сапалық жақсарту;

- интегралды көрсеткішті пайдалана отырып, тұрақтылықты кешенді талдауды қоса алғанда, аймақтың тұрақты даму деңгейін бағалауға көзқарасты жетілдіру ұсынылды;

- Павлодар облысының аймақтақ даму орталығын құру арқылы аймақтың тұрақтылығын қамтамасыз ететін ұйымдастыру механизмі жетілдірілді;

- Павлодар облысының тұрақты дамуының экологиялық шағын жүйесіне кешенді талдауды енгізу, оның құрамына: экомониторинг, экоаудит, экомаркетинг, экоменеджмент сияқты құралдар кіреді.

Автордың жеке өзі алған ең маңызды ғылыми нәтижелері мыналар:

- «тұрақты даму» категориясының экономикалық мәні мен мазмұнын теориялық аспектіде нақтылау. Билік пен қоғамның барлық деңгейлеріндегі мүдделер тепе-теңдігінің нәтижесінде аймақтық жүйенің тұрақтылық жағдайына барынша жақын болатын негізгі шарттар анықталды;

- отандық және әлемдік авторлардың қазіргі заманғы ғылыми тұжырымдарын, бар көзқарастарын жалпылау мен жүйелеуге негізделген аймақтың тұрақты дамуының қызмет ету механизмін бағалаудың әдіснамалық әдістері. Аймақтың тұрақты даму деңгейін бағалау тәсілін жетілдіру, оның ішінде интегралды көрсеткішті пайдалана отырып, тұрақтылыққа кешенді талдау жүргізу ұсынылады;

- Павлодар облысының аймақтық даму орталығын құру, тұрақты даму көрсеткіштерін анықтау, озық инновациялық әзірлемелерді енгізуді қамтамасыз ету, облыстағы экологиялық жағдайды бақылау сияқты аймақтың барынша тұрақтылығына қол жеткізуге мүмкіндік беретін институционалдық факторлар;

- аймақтың тұрақты дамуының ұйымдық-экономикалық механизмінің бөлігі ретінде экологиялық ішкі жүйені басқарудың кешенді тетігі ұсынылды.

Жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы шешіліп жатқан міндеттердің өзектілігімен анықталады, ол аймақтық

жүйелердің тұрақты даму мәселелерін теориялық аспектіде және әдіснамалық көзқараста өңдеу деңгейінде көрінеді.

Аймақтың тұрақты даму деңгейін анықтаудағы әдістемелік тәсілдің тікелей практикалық маңызы бар. Автордың ұсыныстарын жергілікті атқарушы органдар аймақты дамытудың стратегиялық бағдарламаларын әзірлеуде пайдалана алады.

Әзірленген ұсыныстарды «Аймақтық экономика» пәнін оқу барысында оқу үдерісіне де енгізуге болады.

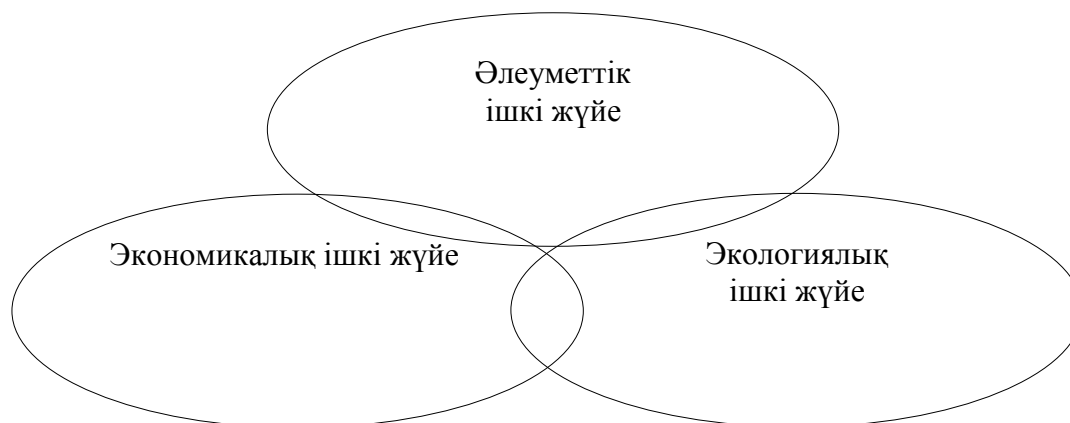
Оны жүзеге асырудың әртүрлі кезеңдеріндегі зерттеулердің негізгі нәтижелері Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда, ҚКСОН ұсынған журналдарда, Scopus деректер базасына енгізілген халықаралық ғылыми журналдарда ғылыми баяндамалар мен баяндамалар түрінде ұсынылды.

Монография атаулар мен қысқартулар тізімінен, кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Жұмыстың құрылымы мен логикалық бірізділігі зерттеу мақсатына сәйкес келеді.

1 Аймақтың тұрақты дамуының теориялық және әдістемелік негіздері

1.1 «Тұрақты даму» ұғымының теориялық аспектідегі мәні

Жаһандану және қатаң бәсекелестік жағдайында елдердің экономикада әдетте тұрақты даму деп аталатын күшті позицияларды иеленуі өзекті болып отыр. Жалпы алғанда, тұрақты даму үш ішкі жүйенің бірлігі болып табылады: экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, ол 1.1-суретке сәйкес көрсетіледі.

Ескерту – автор құрастырған

1.1-сурет – Тұрақты дамудың ішкі жүйелерінің өзара әрекеттесуі

Құрамдас бөліктердің өзара байланысы – тұрақты даму, тұрақты әлеуметтік даму және тұрақты экономикалық даму айқын. Ғылыми-техникалық прогрестің нәтижелерін жылдам енгізу жағдайында адам қызметінің қоршаған ортаға әсер ету ауқымы тез өсті. Экологиялық тұрғыдан тұрақты даму адамдардың қоршаған ортаның сарқылмайтын ресурстарын тұтыну ауқымымен және олардың әлеуметтік жауапкершілігімен анықталады.

Атмосферадағы оттегі мен озонның концентрациясын төмендету жаһандық проблема болып табылады. Мұндай азаю отынды жағу кезінде және азоттың, күкірттің, көмірсутектердің, сутегінің және т.б. антропогендік қосылыстардың тотығуы кезінде олардың шығынының артуына байланысты болады. Әртүрлі отындардың жануы нәтижесінде шамамен 20 миллиард тонна көмірқышқыл газы түзіледі. жыл сайын атмосфераға шығарылады. Атмосферадағы көмірқышқыл газының мөлшері соңғы 100 жылда бірте-бірте өсіп, 10 %-дан астамға өсті. Көмірқышқыл газы ғарыш кеңістігіне жылулық сәулеленуді болдырмайды, бұл жерде климаттың жылынуына әкелетін «парниктік

эффект» деп аталады.

Климатологтардың болжамы бойынша, ХХІ ғасырдың ортасына қарай 2–5 градус жылы болады. Атмосфераның техногендік ластануының жалпы деңгейі 1 миллиард тоннаға жуық аэрозольдар мен газдар шығарындыларына және 300–350 миллион тонна шаңға жетеді. Ауа шығарындылары жерді ультракүлгін сәулелерден қорғайтын озон қабатының 9 пайызын жойып үлгерді. «Озон тесігі» АҚШ территориясына тең аумақты қамтиды [8, б. 130].

Ең маңызды энергетикалық ресурстарға көмір, газ және мұнай жатады. Халықаралық сарапшылардың бағалауынша, 20 ғасырдың аяғында қазіргі тұтыну деңгейіне сүйене отырып, көмір қоры 430 жылға, мұнай қоры 35 жылға, табиғи газ 50 жылға жетеді [9].

Сонымен қатар, тұрақты даму тұжырымдамасының эволюциясы «экологиялық экономика» түсінігін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Экологиялық экономика кең мағынада табиғи экожүйелер мен әлеуметтік-экономикалық жүйелер арасындағы қарым-қатынасты, адамзаттың көптеген қазіргі проблемалары үшін, сондай-ақ тұрақты болашақты құру үшін маңызды қатынастарды қарастыратын жаңа зерттеу саласы болып табылады. Бұл синтетикалық ғылымның дәстүрлі экономика мен экологиядан елеулі айырмашылығының бірі – әр түрлі деңгейдегі экономикалық және экологиялық жүйелердің өзара әрекеттесуінің тұтас желісін қамтитын кеңістік пен уақыттағы адам әрекетіне неғұрлым ауқымды және ұзақ мерзімді көзқарас [10, б. 87].

Алғаш рет экономикалық даму үштік жиынтықтағы «Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасында берілген, ол тұрақты дамудың келесі анықтамасын береді: «Қауіп төндірмей, қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын даму, болашақ ұрпақтың өмірлік қажеттіліктері» [1, 8 б.]. Бұл тұжырым оның жеке маңызды аспектілерін көрсететін әртүрлі интерпретацияларға серпін берді [2]:

- кейінгі ұрпаққа қосымша шығындарды салмайтын даму;
- ұрпақтар арасындағы сыртқы әсерлерді барынша азайтатын даму;
- болашаққа өндірістік әлеуеттің тұрақты қарапайым және/немесе кеңейтілген ұдайы өндірісін қамтамасыз ететін даму;
- адамзатқа табиғи капиталдың пайдасына әсер етпей, тек пайдаға ғана өмір сүру қажет болатын даму.

«Тұрақты даму» түсінігінің жан-жақтылығы әдебиетте «тұрақты даму» терминінің мәнін қарастыруға әртүрлі көзқарастардың болуына әкеледі. И. Шумпетер экономиканың өзі осы толқуларды тудырған кезде ғана ұлттық экономиканың айналымы бұзылғанда ғана дамуды

қарастырады. «Егер кенеттен экономикалық салада өзгерістердің мұндай стихиялық себептері жоқ екені және шын мәнінде біз экономикалық даму деп атайтын құбылыс тек көрсеткіштердің өзгеруіне және экономиканың оларға бейімделуінің күшеюіне негізделгені кенеттен белгілі болса, онда біз экономикалық дамудың мүлде жоқтығы туралы айтуға толық құқығымыз бар еді» [4].

Л. Е. Басовский экономикада «тұрақты даму» ұғымы болмауы керек деп есептейді. Шындықта өзгерістер мен қозғалыстар өздігінен жүреді, сондықтан тұрақтылық тек шартты болып саналады [4, 10 б.]. Бұл тұжырымнан айырмашылығы, біз бұл дүниедегі барлық нәрсе салыстырмалы деп айта аламыз: «тұрақтылық», «қозғалыс», «даму» және «тыныштық».

С. И. Валянский мен Д. В. Калюжный «даму, негізінен, тұрақты болуы мүмкін емес» деп есептейді: бұл бір-біріне қайшы келетін екі түрлі ұғым [5]. Екінші жағынан, жүйенің күрделілігі, ұйымдастырылу дәрежесі жоғарылаған жағдайда даму қозғалыстың бір бөлігі болып саналады.

Л. И. Немиров, егер даму (макро немесе микродеңгейде болсын) өзінің қасиеттерін өзгертпесе, өзінің мәнін, тұтастығын сақтаса, қысқа мерзімде ол тұрақты болады [6].

В. В. Воробьев «тұрақты даму» бұл тұжырымдаманы табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны сақтау жағдайында өндірістердің дамуын, жұмыссыздықтың төмендеуін, халықтың өмір сүру сапасын арттыруды қамтамасыз ететін экономикалық өсумен анықтайды. Тек экология тұрғысынан зерттелетін категорияны В. И. Данилов-Данильян: «Қанша экономистер, әлеуметтанушылар, мәдениеттанушылар мен басқа да әртүрлі сала мамандары мәлімдегенімен, тұрақты дамудың бастауы да, мазмұны да бар, негізінен экологиялық» [7]. Тұрақты даму концепциясының ең маңызды құрамдас бөлігі биосфераның тұтастығы мен қайта өндірілуінің бүтіндігі болуы тиіс екені даусыз. Осы тұжырымдаманы ескере отырып, экологиялық компонент міндетті, бірақ зерттеудің жалғыз критерийі емес.

XX ғасырдың 1960–1970 жылдары құрылған «нөлдік өсу теориясының» (ағылш. zero-growththeory; нем. Nullwachstum, Theorievom) авторлары Дж. Рендерс, В. Беренс, 1960–1970 жж. техникалық прогресс және қоғам мен табиғат арасындағы тепе-теңдікті орнату жағдайында қоршаған орта [11]

В. И. Вернадский мен П. Тейхард де Шарден, қазіргі адам өзінің планетадағы орнын өзгертетін жүріп жатқан эволюцияны әбден шынайы түрде түсіне алады деп есептеген [12].

Д. Медоустың жетекшілігімен Рим клубы мүшелерінің шығармалар сериясында – «Өсудің шектері» (1972), «Ақырғы әлемде өсу динамикасы» (1974), «Адамзат тоғысқандағы» (1974) – экспоненциалды экономикалық өсудің қалпына келмейтін ресурстардың сарқылуымен және жаңартылатын ресурстарды тұтыну тәсілімен байланысты объективті анықталған шектері бар екендігі көрсетілді [13, б. 13].

«Ядролық қыс» сценарийінің авторы Н. Моисеев тұрақты (реттелген) даму идеясын «адамзаттың қауіпті адасуы» деп санайды [14, 5 б.].

С. Кургинян тұрақты даму концепциясы – энтропияның табиғи өсуіне байланысты адамзаттың дамуы мен өлуін тоқтату тұжырымдамасы екенін алға тартады [15].

Қ. Я. Кондратьев қазіргі әлеуметтік биосфераның нәзіктігін айқын сипаттай отырып, әлемнің тұрақсыздығын еңсеру және тұрақты даму жолына көшу үшін шұғыл шаралар қабылдау қажеттігін негізді түрде дәлелдейді. В. Г. Горшковтың «биотикалық реттеу» бастапқы теориясы лайықты атаққа ие болды.

Әлеуметтік тұрақты даму табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны басқару және пайдалану мәселелерін шешуде бақылау жүзеге асырылатын әлеуметтік-экономикалық дамуды білдіреді. Табиғат ресурстарын пайдаланудың басты мақсаты, ең алдымен, әлеуметтік теңдікті қамтамасыз ету болуы керек.

Мұндай дамудың басты мақсаты – шикізат көздеріне құрметпен қарау нәтижесінде адамдардың әл-ауқатын қамтамасыз ету. Адамдар шектеулі ресурстарды сезініп, ресурстардың көзі және адам қалдықтарының орны ретінде қызмет ететін қоршаған ортаны сақтау қажеттілігімен анықталатын үнемділік принципін қолдануы керек. Сонымен бірге, қалдықтардың деңгейі табиғаттағы тепе-теңдікті және оның ассимиляциялық қабілетін бұзбауы керек.

Бірқатар авторлар аумақтық жүйелерге төзімділік ұғымын қолданады. Мысалы, А. Л. Гапоненко аумақтық жүйенің тұрақты дамуын былайша анықтайды: «территориялық әлеуметтік-экономикалық жүйенің негізгі параметрлерінің салыстырмалы өзгермелілігі, оның сырттан және ішінен ауытқу әсерлерімен оларды белгіленген шектерде ұстап тұру мүмкіндігі» [16].

А. Н. Швецов пен В. Н. Лексиннің еңбектерінде, тұрақтылығы аумақтың әлеуетін (оның экономикалық, әлеуметтік, табиғи және экономикалық құрамдас бөліктерін) молайтуды білдіретін аумақтық дамудың маңызды белгілерінің бірі ретінде де қарастырылады [17]. Л. И. Абалкин қауіпсіздік пен тұрақтылық критерийлеріне негізделген

ұлттық экономиканың тұрақтылығын қолданады. Ұлттық экономиканың тұрақтандыру мен даму мәселелерін қатар шешу мүмкіндігі болуы керек [18].

А. Брячихиннің айтуынша, аймақтың тұрақтылығы қалыпты әлеуметтік, экономикалық және саяси жағдайды қалпына келтіру арқылы жүзеге асады. Ол үшін жергілікті атқарушы органдар аймақтың әлеуетін тиімдірек анықтауы, тұрғындардың қажеттіліктерін, мүдделері мен үміттерін орындауы, оларды жағымсыз әсерлерден қорғауы қажет [19].

Н. Тимчуктің пікірінше, ол тұрақтылықты иерархиялық аумақтық жүйелерден көреді. Бұл теорияда төменгі деңгейлердің ішкі жүйелері жоғарғы деңгейлерге қарағанда ең үлкен өзгерістерге ұшырайды. Жоғарғы деңгейлерде құрылымдардың тұрақсыз параметрлерін төменгі деңгейлерде тұрақтандыру нәтижесінде үлкен тұрақтылық сақталады [20, б.19].

А. Швецов пен В. Лексин тұрақтылықтың егжей-тегжейлі моделін ұсынды. Авторлар объектінің тұрақтылығын «тепе-теңдік және әлеуметтік бағдар режимінде аумақтың әлеуетін молайту шарттарын ұзақ мерзімді сақтауда» деп болжайды [21, б. 27–28].

Р. Шнайер еңбектерінде тұрақты аумақтық даму аймақтық ұдайы өндірістің бейімділігі мен икемділігімен, аймақтық жүйелердің экономикалық құрамдас бөлігінің тұрақтылығымен, әлеуметтік-экономикалық дамудың ауытқуларының болмауымен сипатталады [22, б. 117].

М. В. Глазырин бойынша тұрақты даму моделі экономикалық қауіпсіздікті, тұтастықты және т.б. қамтамасыз ету принципіне негізделген [23, б. 77–79].

«Тұрақты даму» тұжырымдамасын зерттеу бағыттары бойынша жұмыстарды жүйелеу 1.1-кестеде келтірілген.

1.1-кесте – «Тұрақты даму» концепциясын зерттеу бағыттары бойынша жұмыстарды жүйелеу

Белгісі	Автор
1	2
Экономикадағы кездейсоқ өзгерістер тұрғысынан тұрақты даму	И. Шумпетер
Тұрақты даму ретінде бас тарту	Л. Е. Басовский, С. И. Валянский и Д. В. Калюжный
Салаларды дамытудың бірыңғай процесі	В. В. Воробьев

1.1-кестенің жалғаса

1	2
Экологияның тұрақты дамуға әсері	Дж. Рендерс, В. Беренс, В. И. Данилов-Данильян, В. И. Вернадский и П. Тейяр де Шарден, Д. Медоуза, Н. Моисеев, С. Кургинян, К. Я. Кондратьева, В. Г. Горшкова
Аймақтық жүйелердің орнықты дамуы	В. Н. Лексина, А. Н. Швецова, Л. И. Абалкин, А. Брячихин, Н. Тимчук, В. Лексин, А. Швецов, Р. Шнипер, М. В. Глазырин
Ескерту-автор жасаған	

«Тұрақты даму» экономикалық санатын ашудағы әртүрлі авторлардың теориялық ережелерін жалпылау осы Тұжырымдаманың екі негізгі түсіндірмесін кең және тар мағынада тұжырымдауға мүмкіндік береді. Тар мағынада, тұрақты дамуды қамтамасыз ету кезінде экологиялық ішкі жүйеге баса назар аударылады, бұл қоршаған орта мен табиғи ресурстарға жауапкершілікпен байланысты. Тұрақты даму кең мағынада эволюциялық параметрлердің (әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, мәдени және т. б.) түбегейлі өзгеруіне негізделген өркениеттің жаңа өмір сүру процесін білдіреді:

- экономикалық аспект шикізат көздерін ұтымды пайдалануды және ғылыми-техникалық әзірлемелерді, Ақпараттық жүйелерді және т. б. пайдалану арқылы қол жеткізілетін биосфераға ұқыпты қарауды қамтиды.;

- әлеуметтік аспект өмір сүру сапасын арттыру арқылы қоғамның әртүрлі топтары арасындағы алшақтықты жою болып табылады;

- экологиялық аспект адамзаттың белгілі бір шешімдерді қабылдаудан биосфераның бұзылуының салдарын түсінуінде жатыр;

- мәдени аспект болмыстың традициялық стереотиптерін өзгерту қажеттілігімен анықталады және дамудың ұлттық-аймақтық және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері мен әлемдік құбылыстардың интегративтілігіне бейімділік арасындағы байланысты орнатады [23, б. 11–12].

Осылайша, «тұрақты даму» термині бірнеше өзара байланысты компоненттерді қамтитын күрделі және көп қырлы мәнге ие.

Біздің пікірімізше, «тұрақты даму» – қоғам қызметінің барлық салаларының (әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, инновациялық, ғылыми-техникалық, мәдени және т.б.) болашақ ұрпақтың лайықты өмір сүруін қамтамасыз ету мақсатында ішкі және сыртқы факторлардың және мемлекеттің белсенді рөлінің тұрақты әсер

етуімен тепе-теңдікке жақындатылған жағдайда жұмыс істеу қабілеті.

Тұрақты даму теориясын талдау сонымен қатар принциптерде көрсетілген бірқатар іргелі ережелерді анықтауға мүмкіндік береді:

- өндіріс немесе басқа Экономикалық қызмет процесінде адам өмір сүру ортасына зиян келтіруді тоқтататын экономикалық өсу мен экологиялық жағдайдың тепе-теңдігін қамтамасыз ету;

- экономикалық даму мен әлеуметтік саланың адами өлшемде алынған теңгерімділігін қамтамасыз ету, бұл халықтың пайдасына осы экономикалық өсуді беретін қолда бар ресурстарды барынша пайдалануды білдіреді;

- ресурстарға тең құқығы бар өмір сүрушілердің ғана емес, сонымен бірге барлық болашақ ұрпақтардың мүдделері үшін даму мәселелерін шешу.

Лось В. А. бөледі мынадай қағидаттар [25]:

- биосфероцентризм принципі;
- экожүйе тұрақтылығының принципі;
- қызметті рационализациялау принципі;
- қажеттіліктерді оңтайландыру принципі;
- ресурстарды пайдаланудың теңдігі қағидаты;
- басқарылу принципі социоприродными жүйелерімен;
- даму сабақтастығы қағидаты;
- өркениеттік экспансия принципі.

Осылайша бірнеше қорытынды жасауға болады:

- қазіргі шиеленіскен экологиялық жағдайда адамзаттың қоршаған ортаға әсерін азайту керек және шығарындылар рұқсат етілген нормаларға сәйкес келетініне сенімділік пайда болғанша жалғастыру керек;

- адамзаттың материалдық игіліктерді өсіру нәтижесінде экологиялық қауіпті азайту керектігін түсінуі;

- ғылыми-техникалық процесті дамыту үшін экологиялық процестерді мемлекеттік реттеудің тұтқалары қажет;

- бүкіл әлемде тұрақты дамуды қамтамасыз ету барлық елдердің бірлескен келісілген іс-әрекеттері жағдайында ғана мүмкін болады.

Бүгінгі таңда тұрақты даму моделінде экологиялық компоненттің болуы туралы түсінік кеңейіп жатқанына қарамастан, ол әлі де экономикалық және әлеуметтік құрамдастарға көбірек назар аударылады.

«Аймақтық жүйелердің тұрақты дамуы» түсінігін түсіндірудің теориялық есептеулері соңғысын келесідей анықтауға мүмкіндік береді: аймақтық жүйенің сыртқы және ішкі факторлардың әсер ету жағдайында динамикалық тепе-теңдікте үстемдік ету қасиеті.

Осылайша, тұрақтылық жүйеге әртүрлі факторлар әсер еткендегі тұрақтылық жағдайымен сипатталады, бірақ ол ұзақ уақыт бойы тұрақты күй емес. Тұрақты даму процесі циклдік сипатқа ие болса, жаңа даму цикліне көшу дамудың жаңа сапалы деңгейін сипаттайды. Осы тұжырымнан тұрақты дамудың оны реттейтін тетіктері мен құралдары бар деп болжауға болады.

1.2 Аймақтық деңгейде тұрақты дамуды басқару

Қорыта келе, тұрақты даму экономикалық өсуге бағытталған деген қорытындыға сүйене отырып, қазіргі макроэкономикадағы жалпы экономикалық тепе-теңдіктің ең әйгілі моделі болып Л. Вальрас әзірлеген, әртүрлі нарықтардың өзара байланысымен тұрақты даму мәселелерін көрсететін модель болып табылады. жетілген бәсеке [26].

Макроэкономикалық тепе-теңдік келесідегі позициядан экономикалық көзқарасты болжайды: жиынтық сұраныс, жиынтық ұсыныс, халықтың жинақтары, қаржы нарығының жағдайы, қор биржаларындағы тепе-теңдік және т.б. сонымен, «Алтын ережеге» сәйкес тұрақты экономикалық даму капитал мен еңбек қатынасының оңтайлы деңгейінде қол жеткізілген экономикалық әл-ауқаттың барынша жоғарылауы ретінде түсініледі [27]. Дегенмен, тұрақты даму деп тек экономикалық өсуді түсінетін болсақ, жалпы алғанда, бүгінгі таңда әлемдік аренада экономикалардың даму тенденциялары тұрақты емес, тек макроэкономикалық тепе-теңдікті көрсетеді [28].

Тұрақты дамуды түсінудегі әлеуметтік және экологиялық аспектілерді ескермейтін макроэкономикалық тепе-теңдікке қол жеткізу сияқты дәстүрлі көзқарас жаһандық деңгейде де, аймақтық деңгейде де тұрақты даму проблемаларын дұрыс емес түсіндіруге әкеледі.

Әртүрлі жүйелердің тұрақтылығын зерттеу және дамыту олардың ұзақ уақыт кезеңіне, оның ішінде сыртқы ортада жұмыс істейтін әлеуметтік-экологиялық және экономикалық жүйелерге талдау жасау мен болжаудан тұрады. Әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйелердің тұрақтылығы жүйенің өзінің тепе-теңдік қасиеттерімен және сыртқы әсерлер кезінде сақталатын экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мүдделердің тепе-теңдігімен анықталады. Сонымен қатар, әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйелердің тұрақтылық жағдайы абсолютті түрде емес, келесі жағдайларда әртүрлі объектілердің мүдделеріне қол жеткізуге байланысты тұрақты күйге жақын деп түсініледі:

- экономикалық және экологиялық қауіпсіздікті сақтау шартымен динамикалық тепе-теңдікті қамтамасыз ету;
- аймақтардың экономикалық дамуындағы алшақтықты азайту;
- қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделері мен қажеттіліктерінің шектеулері арасындағы тепе-теңдікті сақтау.

Тұрақты даму парадигмасын қалыптастыру және бекіту барысында көптеген авторлар аймақтарды да экологиялық-экономикалық жүйе түрінде қарастырды. Бастапқыда аймақ экологиялық-экономикалық жүйе ретінде 70-жылдардың аяғында пайда болды [29, 30].

Қазіргі әлемде аймақ экологиялық-экономикалық жүйе ретінде әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйеге айналды.

Мысалы, Г. Е. Кудинов өз зерттеулерінде жүйенің әртүрлі деңгейлерін бөліп көрсетеді: күрделі экологиялық-экономикалық, әлеуметтік-экономикалық, экологиялық-экономикалық, экономикалық, әлеуметтік-экологиялық-экономикалық, әлеуметтік-экологиялық, аумақтық табиғи-экономикалық [31].

«Аймақ» ұғымын қарастырайық. Шетелдік тәжірибеде «аймақ» ұғымы елдер тобын немесе кейбір аумақтық құрылымдарды қамтиды [32]. Отандық және шетелдік авторлардың түсіндірулерінен аймақтың келесі ерекшеліктерін ажыратуға болады:

- күрделілік – аймақтағы өндірістік күштерді ұтымды және келісілген бөлу;

- мамандану – аймақтағы салалардың мамандану деңгейінің индексі, мамандану тиімділігінің индексі, өндірісті әртараптандыру деңгейі және т.б. сияқты көрсеткіштердің деңгейі;

- тұтастық – шикізат көздерін орынды пайдалану, әртүрлі салалардың жұмыс істеуінің пропорционалдылығы, тұрақты аймақшілік және аймақаралық өндірістік-технологиялық байланыстардың болуы;

- экономикалық дербестік – экономикалық, қаржылық, еңбек және т.б. бизнестің аймақтық деңгейінде құзыреттерге ие әлеуметтік-экономикалық мәселелерді мүдделі, жауапты және тәуелсіз шешуге арналған ресурстар.

- басқарушылық – елдің әкімшілік-аумақтық бөлінуіне тікелей байланысты, белгілі бір дәрежеде аймақтың тұтастығына ықпал етеді;

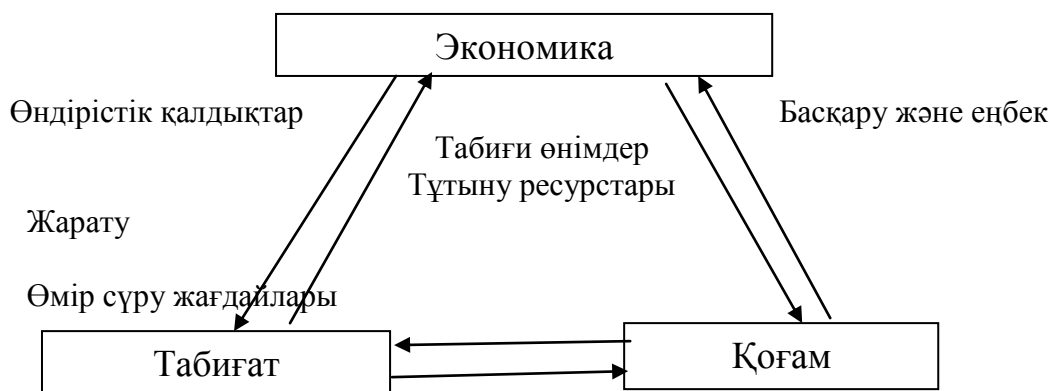
Аймақтың ең толық анықтамасы, біздің ойымызша, келесідей: «Аймақ – құрылымы, атқаратын қызметтері, сыртқы ортамен, тарихымен, мәдениетімен, халықтың өмір сүру жағдайларымен байланысы бар біртұтас жүйе, оған мыналар тән: жоғары өлшемді; жергілікті мақсаттары бар әртүрлі типтегі өзара байланысты ішкі жүйелердің үлкен саны; көп тізбекті басқару; иерархиялық құрылым;

элементтердің жоғары динамикасы бар әрекеттерді үйлестірудің айтарлықтай кешігуі; элементтер күйлерінің толық емес сенімділігі» [33]. Әрбір жеке аймақтың табиғатты пайдаланудың жеке сипаты бар, бұл әр аймақтың экожүйесінің басқа аймақтардан уақытша және кеңістікте бөлінгендігімен түсіндіріледі; субъектілердің шаруашылық қызметі нәтижесіндегі қоршаған ортаға зиян, ең алдымен, белгілі бір аумақта пайда болады. Аймақтың ерекшелігі ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп өндірісінің дамуының сандық және сапалық сипаттамаларымен, табиғи ресурстарды пайдаланумен, демографиялық барысымен де анықталады. Егер аймақты жүйелік көзқарас тұрғысынан қарастыратын болсақ, төр аймақ дегеніміз:

- салыстырмалы түрде оқшауланған репродуктивті жүйе;
- салыстырмалы түрде оқшауланған әлеуметтік-экономикалық жүйе;
- басқа аймақтармен экономикалық байланыстардың ішкі жүйесі.

Аймақтық жүйеде экологиялық-экономикалық элементтер (қоршаған орта, облыс салаларының кәсіпорындары), әлеуметтік элементтер (халық) ажыратылады. Бұл элементтер тұрақты байланыста болады [34]. Ішкі жүйелер арасындағы қалыптасып келе жатқан байланыстар аймақтың макрожүйелерінің неден тұратынын ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді. Бұл жағдай жүйелік талдау мен аймақтың ерекшеліктерін ескере отырып, бұрынғы басқару жүйесінен түбегейлі ерекшеленетін басқару жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Осылайша, тұрақты даму процесін жүйелік көзқарас тұрғысынан қарастырған кезде объект болып экономика, қоғам, табиғат сияқты элементтерді қамтитын әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйе табылады (1.2-сурет).

Ескерту – автор құрастырған

1.2-сурет – Аймақтың әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйесінің құрамдас элементтері

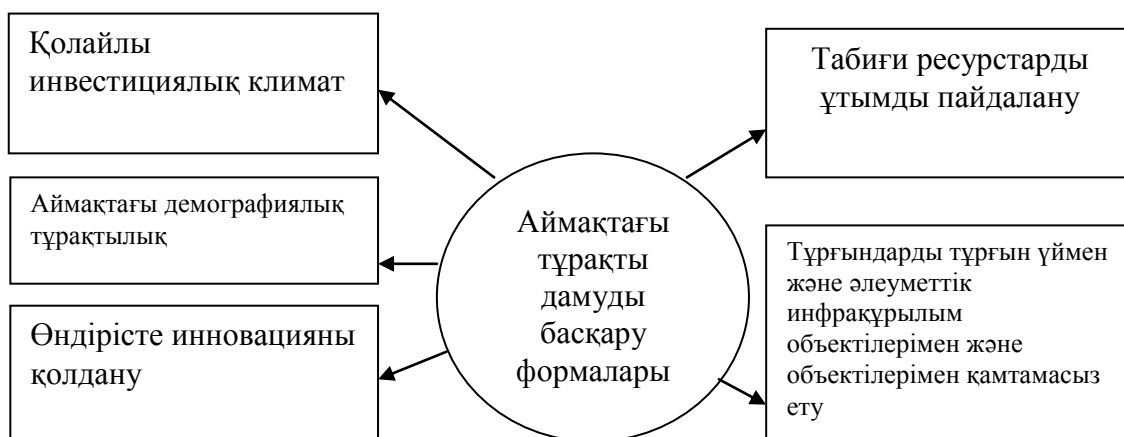
Кез келген өндірістің бастапқы алғы шарты табиғат болып табылады, ол өз кезегінде күшті қарама-қарсы әсерді бастан кешіреді. Қоғамды немесе адамды табиғат жасайды, контур жасалады: табиғат адамды, адамды шаруашылық әрекет процесінде жасайды және қайтадан табиғатқа тікелей әсер етеді.

Экономиканың, қоғам мен табиғаттың өзара байланысын осылайша қарастыру макроэкономикалық тепе-теңдіктің тұрақты болуын, әлеуметтік жауапкершілікті қамтамасыз ете отырып, табиғат пен қоғам арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізумен экономиканың пропорционалды, динамикалық дамуын анықтайды.

Осыған сәйкес, жоғарыда айтылғандардан әрбір ішкі жүйенің өз функциялары бар, қоғам экономикалық ішкі жүйенің траекториясын құрайды және материалдық игіліктерді тұтынушы болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Экономикалық ішкі жүйе өз қызметінде және дамуында биосфера ресурстарын пайдаланады. Тұтыну нәтижесі – биосфераға тасталатын қалдықтар, сол арқылы табиғат өзінің сапалық қасиеттерін өзгертіп, қоғамға кері әсерін тигізеді.

Демек, тұрақты дамуды дәстүрлі макроэкономикалық тепе-теңдік критерийлеріне келтіруге болмайды. Дәл осы қарама-қайшылықты өзара әрекеттесу тұрақты даму парадигмасының пайда болуына әкеліп соқтырды, оның нәтижесінде қоршаған ортаның осындай өзгерісі туралы адамзаттың хабардар болуы нәтижесінде. адамзаттың өмір сүруіне қауіп төндіретін әрекеттер [35].

Тұрақты даму нысандарының көрінісі 1.3-суретке сәйкес келтірілген аймақтың тұрақты дамуының қажеттілігіне байланысты.

Ескерту – автор құрастырған

1.3-сурет – Аймақтың тұрақтылығын анықтайтын формалар

Аймақтық даму объективті және субъективті факторлармен анықталады. Объективті факторларға мыналар жатады:

- аймақтың қоғамдық еңбек бөлінісіндегі орны;
- саланың салалық құрылымы;
- аймақтың географиялық жағдайы;
- табиғи ресурстардың болуы.

Субъективті факторларға мыналар жатады: аймақтық басқару әдістері, кәсіпкерлік жағдайдың алғышарттары мен тұрақтылығы, жалпы аймақтық жүйенің қызмет етуіндегі мақсаттылық. Субъективті факторлар аймақтың тұрақты дамуын басқарудың тиімді тетігін құру мәселелерін қойғанда ең салмақты және шешуші болып табылады [36, б. 146].

Аймақтық жүйелердің тұрақты дамуы болашақта прогрессивті қозғалысты, ішкі және сыртқы тепе-теңдікті тұрақтандыруды, қарапайым құбылыстардан күрделі құбылыстарға біртіндеп көшуді қамтамасыз ететін қажетті факторларды пайдалану арқылы қол жеткізілетін аймақтық экономиканың осындай жағдайын білдіреді. елдердің қазіргі заманғы экономикасы, әлеуметтік факторлардың маңызы зор. Экономикалық қызметті жүзеге асырудағы басымдықтардың ауысуы табиғи-ресурстық, географиялық, ақшалай және қаржылық және экологиялық факторлардың рөлін төмендетпеуі керек [37].

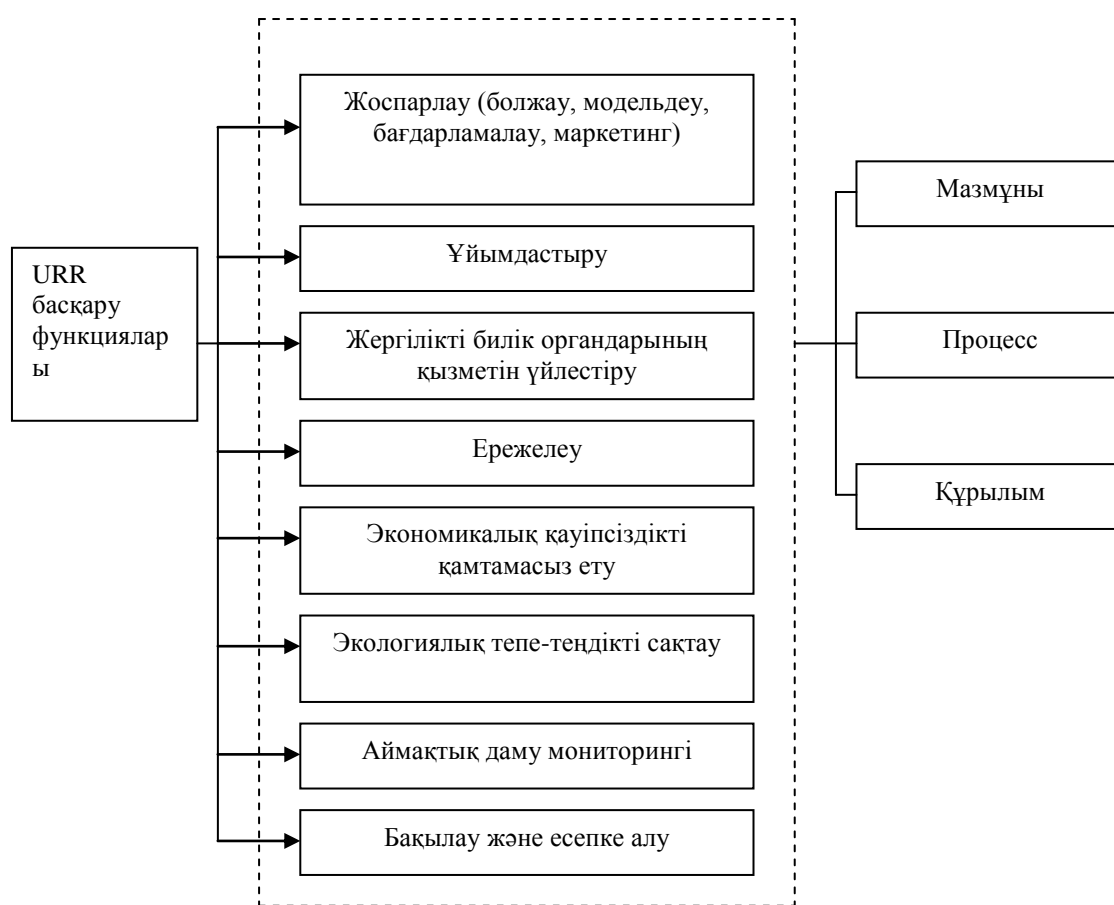
Әрине, аймақтың тұрақты дамуын мемлекеттік органдар бақылайды. Мемлекеттік және аймақтық мүдделердің өзара әрекеттесуінде орталық мемлекеттік органдар сөз сөйлейтін, ал екіншісі – жергілікті мемлекеттік органдар да, халықтың өзі де әрекет етеді.

Басқару объектісінің, бұл жағдайда аймақтың даму заңдылықтары басқару жүйесінің функцияларын анықтауды қажет етті. Аймақты тиімді басқару үшін мемлекеттік органдарда оларға жүктелген функцияларды жүзеге асыру үшін қажетті тиісті әдістер, әдістемелер, әдістер және белгілі бір ресурстар болуы керек.

Басқарудың функционалдық құрамдас бөлігі алғаш рет К. Маркс еңбектерінде кездесті. Кейіннен олар А. Файол, Ф. В. Тейлор, Л. Гильберт, П. К. Керженцев, А. Гастева, А. Мескона, А. М. Омарова, Г. Х. Попова, О. В. Козлова және т.б.Зерттеуде басқару функциясы деп алға қойылған мақсаттар мен міндеттердің орындалуын қамтамасыз ететін оқшауланған, біртекті басқару қызметінің белгілі бір түрін айтамыз.

Аумақтық жүйенің тұрақты дамуын басқару кезекті кезендерде жүзеге асырылады. Бастапқы кезең аймақтың экономикалық даму тенденцияларын, сондай-ақ оның жағдайына әсер ететін факторлар жүйесін нақты талдауды талап етеді. Болашақта талдау нәтижелерінен алынған қорытындылар негізінде аймақтың тұрақты дамуын басқару механизмінде көрініс тапқан мақсаттар, принциптер, басқару функциялары тұжырымдалады. Тұрақтылыққа қол жеткізу жүйелік және күтпеген факторлардың өзгерістеріне жедел ден қоюға және тиісінше қозғалыс бағытын реттеуге мүмкіндік беретін бейімделгіш механизмнің дамуын болжайды.

Аймақтың тұрақты дамуын басқару функциялары 1.4-суретке сәйкес берілген.

Ескерту – автордың негізінде [27]

1.4-сурет – Аймақтың тұрақты дамуы үшін басқару функциялары

Мемлекеттік органдардың талдау пәні аймақтың нарықтық жағдайда өзін-өзі дамыту мүмкіндігі болуы керек.

Осыған байланысты, аймақтық экономиканың тұрақты даму процесін зерделеуде принциптерді келесі блоктарға топтастыру арқылы қолданған жөн: құрылымдық принциптер, мазмұндық принциптер, жалпы және жеке принциптер және операциялық.

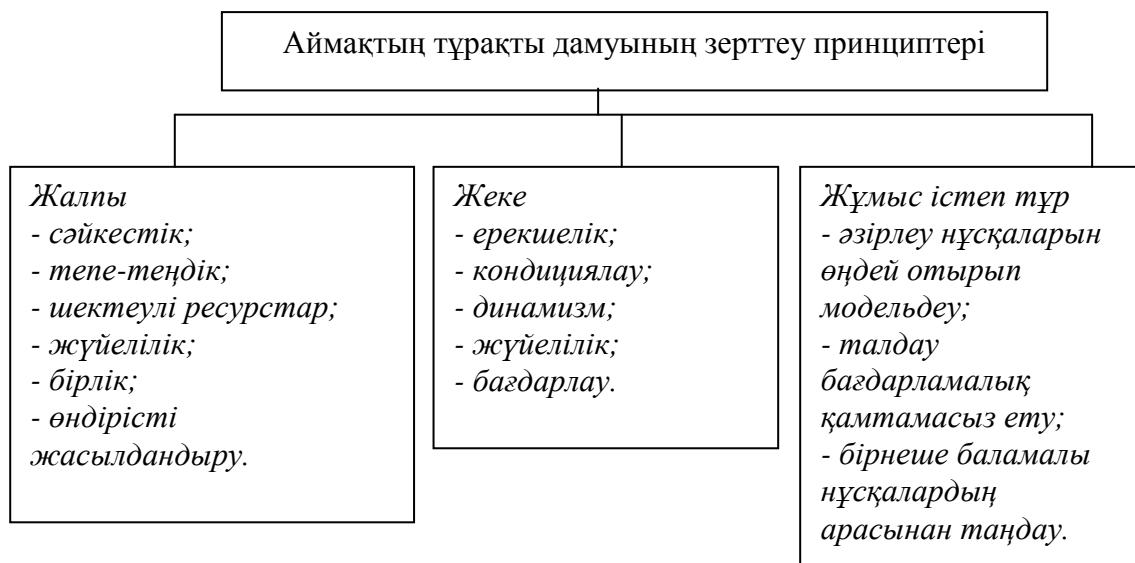
Негізгі тәсілдер белгілі бір аймаққа қатысты қарастырылуы керек, өйткені аймақтық жүйелер шикізат көздерінің болуы, ресурстық базаның сапасы мен пайдалану бағыттары, өндіргіш күштердің орналасуы, дамуы бойынша бір-бірінен ерекшеленеді. өндірістік инфрақұрылымның, технологиялық даму кезеңдерінің және т.б. екінші жағынан, аймақты басқаруда қалыптасқан принципті тәсілдерді қолданудың ұқсас ерекшеліктері бар. Аймақтың тұрақты дамуын бағалау принциптерінің үш тобы белгілі:

- жалпы принциптер, яғни аймақтардың ерекшеліктерін ескермейтін іргелі, тұжырымдамалық ұстанымдар;

- қарастырылатын аймаққа тікелей қатысты нақты қағидалар (оның ерекшелігі, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, инвестициялық сипаттамалары), практикалық сипаттағы;

- жұмыс істеу принциптері, бұл принциптер аймақ экономикасының тұрақты даму процесін ақпараттық тұрғыдан зерттеуде ақпараттық жүйе мен ағындарға негізделген.

1.5-суретке сәйкес аймақтың тұрақты дамуын зерттеуде қолданылатын принциптер топтары бар.

Ескертпе – автор [38] негізінде құрастырған

1.5-сурет – Аймақтың тұрақты дамуын зерттеуде қолданылатын принциптер топтары

Аймақ экономикасының тұрақтылығының объективтілігі оның негізгі ішкі жүйелерінің (экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, мәдени және т.б.) сәйкестік заңдарына бағыну болып табылады. Сәйкестік заңдарына бағыну аумақтық жүйенің ұдайы өндірісінің барлық элементтерінің тұтастығы, ішкі тепе-теңдігі, өзара байланысы принциптеріне негізделген.

Аймақтың экономикасының тұрақты дамуын зерттеудегі жеке принциптерге мыналар жатады:

- объектінің ерекшелік принципі – зерттелетін аймақтың тұрақты даму моделінің ерекшелігін анықтайды;

- аймақтық экономикалық шындықтың аумақтық жүйесінің экономикасының тұрақты дамуы мазмұнының шарттылық принципі;

- процестердің динамизм принципі – ішкі жүйелерге кіретін зерттелетін элементтердің тұрақты динамикалық өзгерісте болуы (аймақтағы тауарлар мен қызметтерге сұраныс пен ұсыныстың өзгеруі, қолданылатын технологиялар және т.б.);

- аймақтың тұрақты дамуының міндеттерін құру және жүзеге асыру кезінде басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі мақсаттарды, міндеттер мен мүдделерді үйлестіру принципі;

- өндірістік қызметтің ағымдағы салдарын ғана емес, сонымен бірге жақын болашақтағы зардаптарды да есепке алу принципі.

Жұмыс принциптерінің тобына мыналар кіреді:

- тұрақтылықты ескере отырып, аймақ экономикасын дамытудың әртүрлі нұсқаларын экономикалық-математикалық модельдеу;

- талдаудың бағдарламалық қамтамасыз етілуі аймақтың тұрақты даму үдерісінің даму динамикасын қадағалауға арналған бағдарламалық кешенді қамтитын деректер қорын қалыптастырудан тұрады;

- бүгінгі таңда ақпараттық-есептеу тұрғысынан пайда болатын және ең қолжетімді және сонымен бірге зерттелетін объектінің тиімділігінің шарттарына сәйкес келетінін таңдауға мүмкіндік беретін балама әдістер.

Аймақтық жүйелердің тұрақты дамуын зерттеуде қолданылатын қағидалардың жоғарыда аталған топтары аймақтық жүйелердің тұрақты дамуы категориясының экономикалық мазмұнын ашуға мүмкіндік береді. Одан әрі зерттеуді келесілер жүргізеді:

- аймақ экономикасын тұрақты даму жүйесінің өзегі ретінде қарастыру, оны қазіргі уақытта және болашақта берілген динамикада ұстап тұруға мүмкіндік беретін жағдайлар мен алғышарттарды анықтау;

- қалалар мен аудандардағы көп салалы экономиканы дамытудың әлеуметтік нәтижелерін қамтамасыз еткен тиімді шараларды зерделеу

және жалпылау;

- нақты координаттарда аймақтың тұрақты дамуының негізгі факторлары туралы білімді жүйелеу.

Аймақтағы тұрақты дамуға қол жеткізу туралы айтып отырғандықтан, әрине, тұрақтылық жоғары немесе төмен болуы мүмкін. Осыған байланысты аймақтың тұрақтылық деңгейін анықтайтын мемлекеттік органдар тұрақтылық деңгейін қалай анықтау керектігін және тұрақтылық деңгейін анықтауға болатын қандай көрсеткіштерді пайдалану керектігі туралы түсінікке ие болуы керек.

Экономикалық әдебиеттерде аймақтық жүйелердің тұрақты дамуының келесі негізгі формалары бөлінеді:

- абсолютті тұрақты даму – бастапқы көрсетілген траекториядан ауытқулар жоқ күй;

- потенциалды тұрақты даму – әлеуметтік-экономикалық жүйенің дамуы нәтижесінде жүйенің әртүрлі жағдайлардың әсерінен бейімделу қабілеті;

- нақты даму – нақты факторлар мен қолда бар өндірістік әлеуетті пайдалану деңгейін ескере отырып, талданатын кезеңде қол жеткізілген даму.

Тұрақтылықты аймақтық жүйенің күйіне ғана емес, оның өзгерістеріне де қолдануға болады. Өзгерістерге төзімділіктің негізгі түрлеріне мыналар жатады:

- нәтижені рұқсат етілген минимумнан, бірақ объективті түрде анықталған максимумнан аспайтын кезеңді ұлғайту арқылы тұрақты даму;

- тұрақты тұрақтылық, бұл ретте өзгерістер (оң немесе теріс) мезгіл-мезгіл және қысқа уақыт ішінде пайда болады;

- гипертұрақтылық – аймақтардың факторлардың әсерінен өзгере алмайтын және өте қабылдағыш емес күйі [29].

Экономикалық теорияда тұрақты даму модельдері капиталды басқарумен байланысты, соның ішінде: адам жасаған (H), адам капиталы (K) және табиғи капитал (N). Негізгі капитал аталғандардан тұратындықтан, оны сақтау теңдеуі нысаны болады

$$dK / dt = dK_m / dt + dK_h / dt + dK_n / dt > 0 \quad (1.1)$$

Бұл өрнек «әлсіз» тұрақтылық және «күшті» тұрақтылық болуы мүмкін.

«Әлсіз» тұрақтылық Хартвик ережесінде анық көрсетілген, ол негізгі капиталдың тұрақтылығы адам капиталына салынған ренталық

кіріс арқылы табиғи капиталды өтеу жағдайында сақталады деген көзқарасқа негізделген.

«Күшті» тұрақтылықпен максималды дамуға қол жеткізіледі, ол табиғи капиталды азайтпай жүзеге асырылады.

«Күшті» тұрақтылық келесі гипотезаларға негізделген [13, б. 21]:

- өндірілген және табиғи капиталды ауыстыру икемділігі нөлге тең, яғни. экономикалық даму шектері табиғи капиталдың көлеміне байланысты, басқаша айтқанда, өндірілген және табиғи капитал бір-бірін толықтыратын өндіріс факторлары болып табылады;

- ғылыми-техникалық прогресс табиғи капиталға кері әсер ететін фактор, өйткені термодинамика заңдары заттарды қайта өңдеу және өңдеу мүмкіндіктерін шектейді және энергияны қайта пайдалануды жоққа шығарады. Екінші жағынан, жалпы жаңа технологиялар табиғи капиталға әрқашан оң әсер ете бермейді;

- сирек кездесетін заттың бағасы мен рентасы маңызды емес.

Табиғи капиталды басқару кезінде нарықтық механизм олардың биофизикалық көрсеткіштерін реттейтін институттармен алмастырылуы керек

Экологиялық-экономикалық дамудың негізгі түрлері 1.2-кестеге сәйкес берілген.

Тұрақты даму көрсеткіштері – белгілі бір географиялық аймақтың (қаланың, елдің, аймақтың) даму деңгейі қандай критерийлер мен көрсеткіштерге қол жеткізудегі алға қойылған мақсаттарға жету барысын бағалай отырып, халықтың, экономиканың және табиғаттың өзгеруін бақылауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер жиынтығы, континент, жалпы әлемдік қауымдастық). Оның болашақ жағдайы болжамдалады (экономикалық, саяси, экологиялық, демографиялық және т.б.), осы мемлекеттің тұрақтылығы туралы қорытындылар жасалады.

Көрсеткіштер тұрақты даму принциптеріне негізделген қызметті жоспарлау және оны жүзеге асыру стратегиясын әзірлеу кезінде қажет; қоршаған ортаның сапасын экономикалық және әлеуметтік дамумен байланыстыруы керек; олардың көмегімен жүйенің өміршеңдігі және оның тұрақтылығы, өзгеру және эволюциялық қабілеті сипатталады. Көрсеткіштерді бағалау сандық та, сапалық та болуы мүмкін.

1.2-кесте – Экологиялық-экономикалық даму түрлері

Сипаттама	Даму түрі		
	Техногендік	Тұрақты	
		Әлсіз қарсылық	Күшті қарсылық
Экономиканың экологиялық тазалық дәрежесі	Табиғатты қажет ететін экономика, шексіз еркін нарық	Экологиялық теңгерімделген экономика, экономикалық ынталандыру арқылы басқарылатын жасыл нарықтар	Қорларды өндіруді барынша азайту үшін қатаң реттелетін ең экологиялық теңгерімді «жасыл» экономика
Басқару стратегиясы	Ресурстарды пайдалану бағыттылығы, экономикалық өсуді максимизациялау (ЖӨӨ максимизациясы). Технологиялық прогреспен үйлесетін шексіз еркін нарық барлық ресурстық және экологиялық шектеулерді еңсеру мүмкіндіктерін шексіз ауыстыруды қамтамасыз етеді деген аксиома негізінде	Ресурстарды үнемдеу стратегиясына бағдарлану, ЖӨӨ-нің «жасыл» өлшеміне бейімделген модификацияланған экономикалық өсу. Табиғи ресурстарды ауыстырудың шексіздігі жоққа шығарылады. Тұрақты капитал ережесі. Экономиканың пропорциялары мен масштабындағы кейбір өзгерістер	Ресурстарды барынша үнемдеуге назар аударыңыз. Экономикалық өсу мен халық санын тұрақтандыру немесе қысқарту. Өндіріс ауқымын шектеу императиві. Критикалық табиғи капитал
Этика	Дәстүрлі этикалық себептерді қолдау: адамдардың құқықтары мен мүдделерінің басымдығы. Табиғаттың аспаптық құндылығы. Максималды тұтыну	Этикалық себептерді кеңейту: «басқаларға қамқорлық» мотиві ұрпақ ішіндегі және арасындағы теңдік (мысалы, бар кедейлік және болашақ ұрпақ). Табиғаттың аспаптық құндылығы. Мінезқұлықтың өзгеруі	Этикалық себептердің одан әрі кеңеюі: - ұжымның мүддесі жеке тұлғадан жоғары; - экожүйелердің біріншілік мәні және құрамдас функциялар мен қызметтердің екіншілік мәні; - тұтынуды қатаң шектеу
Ескерту – Дереккөз [39]			

Қазіргі уақытта әлемде экономиканың тұрақты дамуын бағалаудың ғылыми негізделген интегралды көрсеткіші жоқ.

Қазіргі уақытта жаһандық, аймақтық, ұлттық, жергілікті және салалық масштабтағы жүйелер үшін көрсеткіштерді таңдау әдістемесі бойынша ұсыныстар әзірленді. Көрсеткіштер жүйесін құру кезінде индикаторлардың шектеулі санын бағалаған жөн, өйткені көптеген көрсеткіштер бойынша тұрақтылық дәрежесін бағалау қиын; көптеген шет мемлекеттер мен ұйымдар өздерінің индикаторлар жүйесін құру кезінде жасаған ең басымдыларын бөліп көрсету үшін көрсеткіштер жүйесін ранжирлеу.

Салалар бойынша жіктелген тұрақты дамудың жалпы көрсеткіштеріне мыналар жатады:

а) әлеуметтік көрсеткіштер тобы:

1) кедейшілікпен күресу;

2) демографиялық процестердің динамикасы және дамудың тұрақтылығы;

3) білім беруді жетілдіру, халықтың санасын және құндылық бағдарын арттыру;

4) халықтың денсаулығын қорғау;

5) елді мекенді абаттандыру;

б) экономикалық даму көрсеткіштерінің тобы:

1) тұрақты даму қағидаттарын іске асыруды және тиісті жергілікті саясатты әзірлеуді жеделдету үшін елдер арасындағы ынтымақтастық;

2) тұтыну сипатының өзгеруі;

3) қаржылық ресурстар мен механизмдерді қалыптастыру;

4) экологиялық таза технологияларды енгізу;

5) өндірістік-экономикалық әлеуетті құрудағы ынтымақтастық;

в) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін көрсеткіштер тобы:

1) адамзатты су ресурстарымен қамтамасыз ету және олардың сапасын сақтау;

2) теңіздерді, мұхиттарды, теңіз және жағалау аумақтарын қорғау;

3) жер ресурстарын ұтымды пайдаланудың кешенді тәсілін пайдалану;

4) осал экожүйелер пайда болған кезде батпақтанумен, шөлейттенумен, озон тесігімен, құрғақшылықпен күресу шараларын қабылдау;

5) ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту қағидаттарын қолдау;

6) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін биотехнологияларды пайдалану;

7) атмосфераны қорғау, яғни шекті нормативтерге сәйкес

сарқынды сулар мен қатты қалдықтарды басқару;

8) қауіпті қалдықтарды демеркулизациялау;

9) радиоактивті қалдықтармен жұмыс істеу мәселелерін шешу;

г) институционалдық көрсеткіштер тобы:

1) урбанизацияланған саланың тұрақты дамуын жоспарлау және болжау кезіндегі экологиялық мәселелерді шешу;

2) аймақтың әлеуетін арттыруда халықаралық ынтымақтастықтың ұлттық тетіктері мен шарттарын қолдану;

3) құқықтық тетіктерді жетілдіру;

4) стратегиялық шешімдер қабылдау үшін ақпараттың болуы;

5) халықтың негізгі топтарының рөлін күшейту;

6) ықтимал табиғи және техногендік дағдарыстарға дайындықты қалыптастыру.

Экономикалық дамуда ескерілетін екі негізгі шектеу бар.

Экологиялық максимумның шегі – биосфераның жойылуына және өркениеттің өлуіне әкелмейтін шығарындылардың ең қауіпсіз мөлшерінің деңгейі, ресурстар мен жабайы экожүйелердің сарқылу дәрежесі. Бұл көрсеткішті биосфераның рұқсаты деп те атайды.

Әлеуметтік минимумның шекарасы – бұл адамның өмірін қамтамасыз ететін негізгі қажеттіліктер қанағаттандырылатын және адамның гүлденген және лайықты өмір сүру құқығы бұзылмайтын табиғи ресурстарды минималды пайдалану.

Әдетте, әлеуметтік минимумның шекарасы ең төменгі тұтыну себетінің көрсеткішінде көрсетіледі. Ең төменгі тұтыну қоржынына адамның қалыпты өмір сүруіне қажетті өнімдер мен азық-түлік емес тауарлар кіреді. Ең төменгі тұтыну себеті күнкөріс минимумының мәнін есептеуге арналған. Қазақстанда ең төменгі тұтыну себетін анықтау және пайдалану заңмен жүзеге асырылады [40].

Жобаны басқару талдау құралдарының бірі болуы мүмкін. Ұзақ уақыт бойы жобаларды басқару практикалық және ғылыми қызметтің қалыптасқан және салыстырмалы түрде тәуелсіз бағыты болды.

Жоба (жоба) – белгілі бір уақыт аралығында алдын ала белгіленген мақсаттарға жетуге бағытталған, белгіленген бюджеті және белгілі бір көлемі бар объектіні (объектілер жиынтығын) құру немесе өзгерту бойынша мақсатты, алдын ала талданған және жоспарланған өзара байланысты іс-шаралар кешені. сапасы.

Аймақтық жүйелердің тұрақты дамуын басқару объективті және субъективті шекараларға ие. Аймақтық жүйелердің тұрақты дамуын басқарудағы объективті шекаралар әлеуметтік заңдар әрекетінің жиынтығының әрекетімен анықталады. Мемлекеттік органдардың аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер ететін негізгі

факторларды білу деңгейі субъективті шекаралармен қалыптасады [41].

Факторлар деп экономикалық жүйе сапасының, өсу қарқынының, нақты көрсеткіштердің абсолютті мәндерінің, экономикалық көрсеткіштердің топтарындағы өзгерістердің әсерінен көрінетін, жүріп жатқан экономикалық құбылыстар мен процестердің қозғаушы күштері ретінде қарастырылуы мүмкін элементтерді, себептер мен шарттарды білдіреді. жүйенің күйін сипаттайтын [42].

Карл Маркс факторларды жеке және материалдық деп жіктеді. Автор: «Қандай қоғамдық өндіріс формалары болса да, жұмысшылар мен өндіріс құралдары әрқашан оның факторлары болып қала береді» [43, б. 43]. К. Маркс өз еңбектерінде өндіріс факторларының маңыздылығын, соңғыларының экономикалық жүйенің басқа ішкі жүйелерімен байланысын негіздеді.

Жерді табиғи ресурс ретінде К. Маркс өндіріс факторларына дәл осылай жатқызды. «...Жер – бір жағынан, еңбек – екінші жағынан, нақты еңбек процесінің екі элементі, олар осы материалдық формада өндірістің барлық түрлеріне ортақ, кез келген өндіріс процесінің материалдық элементтері болып табылады және олардың еш қатысы жоқ. өзінің әлеуметтік формасымен» [44, б. 382].

Өндіріс факторларының экстенсивті және интенсивті болып белгілі бөлінуін К. Маркс ұсынған: «Белгілі бір уақыт аралықтары арқылы ұдайы өндіріс жүреді, сонымен қатар, егер оны әлеуметтік тұрғыдан қарастырсақ, кеңейтілген ұдайы ұдайы өндіріс. ауқымы: өндіріс өрісі кеңейсе, экстенсивті түрде кеңейді. басшылық; тиімдірек өндіріс құралдары пайдаланылса, қарқынды түрде кеңейеді» [43, б. 193].

К. Маркс ұсынған өндіріс факторларының классификациясы кейіннен Батыста дамыды. Американ ғалымы Э.Денисон өндіріс факторларын егжей-тегжейлі және кішірейту арқылы жіктеуді ұсынды. Автор өндіріс факторларын екі үлкен топқа бөлді: физикалық (капитал және еңбек) және өнімділік (технологиясы, орналасуы, масштабы, мамандануы). Одан әрі факторлардың кеңейтілген топтары егжей-тегжейлі қарастырылды. «Еңбек» факторына мыналар кірді: жұмысшылар саны, еңбек ұзақтығы, жыныс және жас құрылымы, білім [45].

Факторлардың үш үлкен тобын американдық авторлар МакКоннелл мен Бру ұсынған: ұсыныс факторлары (оларға табиғи және еңбек ресурстары жатады), сұраныс факторлары және бөлу факторлары [46, б. 380].

Орыс ғалымы М. Н. Сидоров тұрақты экономикалық даму факторларын принциптері бойынша бөлу ұсынылды: жалпы (ұзақ мерзімді) және арнайы (қысқа мерзімді); басқарылатын және басқарылмайтын; даму динамикасына қосқан үлесіне қарай негізгі және кіші [47, б. 31–33].

Тағы бір ресейлік экономист Шаршов И. С. факторларды белгілі бір топтарға жіктеу мүмкін емес деп есептейді. Осыған байланысты экономикалық дамуға әсер ететін факторлардың жіктелуі ерікті емес [48, 90 б.]. Соған қарамастан, автор экономикалық даму факторларының өзіндік классификациясын ұсынады:

- экономикалық қатынастардың нәтижесінде пайда болған факторлар тобы, жоспарлаудың негізділігі және т.б.);
- әлеуметтік факторлар: жұмысшылардың еңбекке қатынасы, жұмысшылардың нақты ақшалай табыстары, демократия және т.б.;
- ішінара факторлар.

Кейбір авторлар тұрақты дамуды трансұлттық компанияларға да қолданады. И. В. Зубарев және Ключников И. К. микро немесе макродеңгейлерде, мемлекеттік және салалық факторларды ескере отырып, трансұлттық компаниялардың тұрақты экономикалық дамуы факторларының егжей-тегжейлі жіктелуін ұсыну; ғылыми-техникалық және ресурстық; құрылымдық, ұйымдастырушылық және басқарушылық; экстенсивті және қарқынды; материалдық және материалдық емес (соның ішінде ақпараттық); экономикалық, саяси, әлеуметтік; субъективті және объективті [49].

Юнусова М. М. Тұрақты экономикалық даму факторларына әлеуметтік факторлар да кіреді:

- білікті кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың тиімді жүйесін дамыту;
- интеллектуалдық ресурстарды жұмылдыру; білім беру жүйесінің сапасын арттыру;
- халықтың өмір сүру сапасын жақсарту; адам денсаулығын сақтауды қамтамасыз ету [50, б. 25–40].

Ғ. А. Кареев Ол өзінің классификациясында аймақтық факторларды бөліп көрсетеді, автордың пікірінше, осы факторлардың көмегімен аймақ экономикасының тұрақты дамуға кезең-кезеңімен көшуінің сол көздері, мүмкіндіктері мен ішкі резервтері жеткілікті түрде нақты анықталған [51].

Аймақтық жүйелердің тұрақты даму факторларын анықтау критерийі субъектінің оның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне әсер ету дәрежесі болып табылады. Бұл критерий бойынша ішкі, сыртқы және аралас факторлар бөлінеді.

Сыртқы немесе макроэкономикалық факторлар орталық мемлекеттік органдардың шешіміне байланысты, аралас немесе біріктірілген факторлар орталық және жергілікті билік органдарына да байланысты.

Сыртқы факторларға мыналар жатады:

- экономиканың қаржылық және нақты секторларының үлес салмағының арақатынасы;
- сауда және банк операцияларын жүзеге асыру кезінде өнеркәсіптік кәсіпорындарға салық жүктемесін азайту;
- кәсіпорынның айналым қаражатын ұдайы өндіруге арналған қаржылық ресурстарын толықтыру.

Нарықтық экономика жағдайында әрбір кәсіпорын пайданы барынша арттыру мақсатын көздейді, ал егер экономикалық шешімдер нарықтық бағалар туралы ақпаратқа негізделсе, онда сыртқы факторлар 1.6-суретке сәйкес көрсетілгендей болады.

Ескерту – автор құрастырған

1.6-сурет – Аймақтың тұрақты даму процесін қамтамасыз ететін сыртқы факторлар

Тұрақты даму механизмін жүзеге асыруда оны үйлестірудің негізгі факторы бәсекелестік болып табылады. Бәсекелестік нәтижесінде нарықта өмір сүру үшін күрес өндірушілерді бағаны ұстап тұруға мәжбүр етеді, бұл тұтынушылар үшін тиімді. Бұл жағдай тауар өндірушілерді қалдықсыз, ұтымды құрал-жабдықтарды пайдалануға қатысты өндіріс процесінде шығындарды азайту жолдарын іздеуге мәжбүрлейді, бұл табиғи ресурстардың шектеулі жағдайында ерекше маңызды.

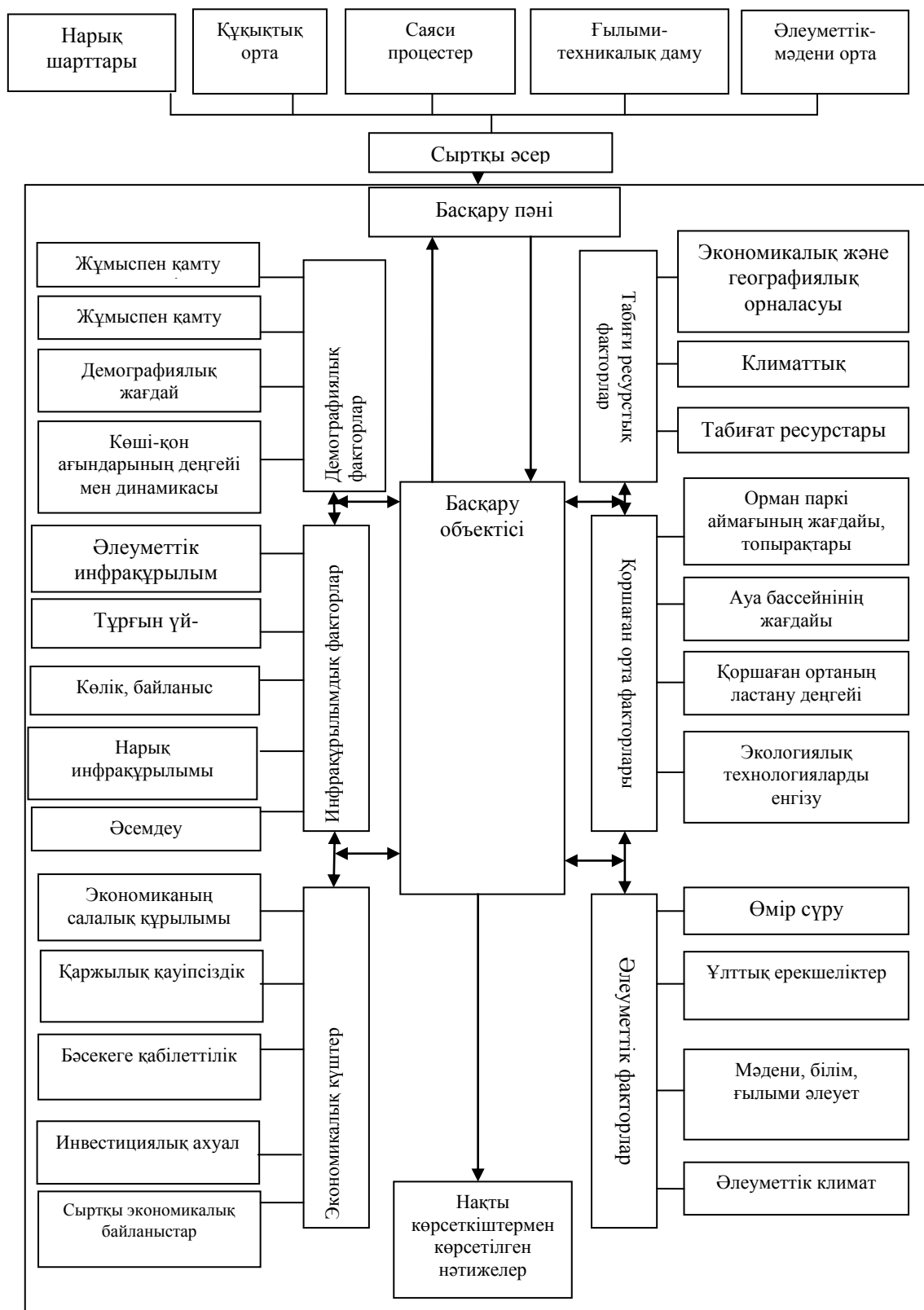
Инфрақұрылым өндіріс процесінде көмекші элемент болып табылады, бірақ оның рөлі өндіріс процесіндегі шығындарды азайту болғандықтан оның рөлі зор. Құқықтық орта туралы да осыны айтуға болады. Тиімді заңнама әрекет ететін мемлекетте жаңа кәсіпорындарды құру тәртібі жеңілдетіліп, жұмыс істеп тұрған өндірушілер кәсіпорынды басқаруға, әртүрлі экономикалық шешімдерді қабылдауға және жүзеге асыруға байланысты шығындарды азайта алады.

Салауатты бәсеке, мінсіз құқықтық база, дамыған инфрақұрылым, аймақтағы қолайлы экономикалық жағдай облыс экономикасының даму шарттарын айқындайды.

Аймақтық жүйелердің тұрақтылығы көбінесе өндірістің аймақшілік ұйымдастырылуына және осы процесте қолданылатын еңбек, жер, қаржылық және басқа ресурстарға байланысты. Өндірістің маңызды элементтерінің бірі – қоғамға қажетті өнімдерді өндіретін адамдардың ақыл-ой және дене қабілеттері. Аймақтың тұрақты дамуын анықтайтын негізгі фактор жұмыс күшінің мамандану деңгейі мен біліктілігі, олардың саны, қазіргі жағдайда жұмыс күшінің өнімді еңбекке қабілеттілігі деп айтуға болады. Факторларды зерттеу кезінде аймақтың маркетингін қолдану маңызды. Аймақтық маркетингтің мақсаты – билік органдарымен объективті шешімдер қабылдау, жалпы аумақты дамыту үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету, сондай-ақ аймақтың тартымдылығын қалыптастыру мақсатында аймақтық даму тенденцияларын кешенді зерттеу және жүйелі талдау жүргізу. аймақта шоғырланған әлеует және оны молайту.

Жалпы, аймақтың маркетингі аймақ басшылары мен кәсіпкерлерінің белгілі бір ойлау тәсілі мен іс-әрекеті, осы аймақта да, сонымен қатар халықтың анықталған қажеттіліктерін қанағаттандыруға ұмтылуға негізделген белсенді кәсіпкерлік қызметтің жаңа бизнес философиясы ретінде сипатталады [52].,

Аймақтың дамуын басқару жүйе ретінде 1.7-суретке сәйкес берілген.

Ескерту – автор құрастырған

1.7-сурет – Аймақтың дамуын жүйе ретінде басқару

Осылайша, аймақтың тұрақты дамуын басқару – бұл экономиканың тұрақтылығын арттыруды қамтамасыз ететін факторлардың жиынтығын пайдалану арқылы кеңейтілген ұдайы өндірісті жүзеге асыру кезінде экономикалық тұрақтылық пен тепе-теңдік жағдайындағы прогрессивті өзгерістерді қамтамасыз ету бойынша басқару субъектілерінің мақсатты қызметі облыс тұрғындарының өмір сүру сапасы.

Жалпы мазмұн бойынша тұрақты дамуды басқару мыналарды қамтиды:

- экономиканы тұрақты макроэкономикалық жағдайға жеткізудің шарты ретінде қызмет ететін экономиканың жағдайын тұрақтандыру;
- ұзақ уақыт бойы экономикалық даму қарқынын теңестіру, т.б. 40–50 жыл кезеңіндегі ұзақ толқынды цикл;
- ресурстарды басқарудағы тұрақтылық;
- демографиялық және географиялық проблемаларды жеңудегі тұрақтылық;
- тұрақты саяси ортаға қол жеткізу кезінде тұрақтылық;
- ұлттық және халықаралық мәселелерді шешуде тұрақты даму;
- адамдар өміріндегі рухани-адамгершілікке жету мәселелерін шешудегі тұрақтылық.

Аймақтық жүйені басқарудағы және оның тұрақты жағдайға көшуіндегі проблемаларды анықтау мақсатында аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз ету механизмін қарастырамыз.

1.3 Тұрақты даму тұжырымдамасындағы ұйымдық-экономикалық механизмнің түсінігі мен ерекшеліктері

«Тұрақты даму» санаты бүгінде ғылым мен технологияның әртүрлі салаларында қолданылады.

Аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің ұйымдық-экономикалық механизмнің мәнін ашу үшін «механизм» түсінігін қарастырайық. Экономикалық әдебиеттерде «механизм» ұғымы қабылданған термин болып табылады және биологиядан, медицинадан, құқықтанудан және білімнің басқа салаларынан алынған.

Экономикалық теорияда «механизм» (грек тілінен аударғанда «машина») ұғымы механикадан енгізілген және «бір немесе бірнеше денелердің қозғалысын басқа қатты денелердің қажетті қозғалысына айналдыруға арналған денелер жүйесі» дегенді білдіреді. Әдетте механизмде қозғалтқыштан қозғалысты қабылдайтын бір кіріс звеносы және жұмыс органына немесе құрылғының индикаторына қосылған бір шығыс звеносы болады»[53].

Экономикалық теория бойынша әдебиеттерде бұл ұғым «нарықтық механизм» [54], «өндірісті басқаруды дамыту механизмі» [55], «ұйымдастыру механизмі» [56], «экономикалық механизм» деген тіркестер түрінде де кездеседі. [57], «экономикалық механизм» [58], «ұйымдық-экономикалық механизм»[59]. Арнайы әдебиеттерде бұл ұғымдарды қолдану салаларының нақты шекарасы жоқ, көп нәрсе авторлардың сол немесе басқа ғылыми мектепті ұстануына байланысты.

Аймақтың тұрақты дамуына қол жеткізудегі бақыланатын процестің мақсаттары мен міндеттерін нақты түсіну үшін аймақтық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз ету механизмінің мәні туралы түсінік болуы қажет. Аймақтық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз ету механизмін жүзеге асыруда басқарудың мәнін түсіну механизмнің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін құрамдас элементтердің мәнін және олардың өзара байланысын ашуға мүмкіндік береді.

«Механизм» түсінігінің жоғарыда келтірілген анықтамалары оның мазмұндық жағы өте әмбебап, екінші жағынан оның ерекше қолданылуы жеке сипатқа ие деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Басқару механизмінің ерекшелігі – ол процестерді динамикада ғана емес, сонымен қатар статикада да қарастырады, бұл механизм жүйе болып табылады [60].

Басқаруда да солай болады – басқару шешімдерінің мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыру құралдары, басқару қызметінің субъектілері беретін энергия басқару объектісіне айналады, нәтижесінде бірлескен, келісілген іс-әрекеттер қамтамасыз етіледі.

Е. М. Коротковтың еңбектерінде «механизмі» ретінде қарастырылады: «әсерді қабылдау тәуелді болатын басқарудың мүмкіндігін де, тиімділігін де анықтайтын персонал қызметінің мотивтерінің жиынтығы» [61].

Басқару механизмі бойынша Л. С. Зеленцова түсінеді: «өндірістік-экономикалық жүйенің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қатынастардың, нысандардың, әдістер мен құралдардың нақты үйлесімі және бір жағынан, басқару жүйесі механизмге жобаланса, екінші жағынан, , механизмі күрделірек құрамы мен құрылымы бар» [62].

Ю. А. Тихомиров бойынша басқару механизмі – «бақылау субъектілерінің қоршаған әлеуметтік шындықтың құбылыстарына үйлестірілген әсер ету процесі» [63].

«Басқару механизмінен» басқа «даму механизмі» түсінігін табуға болады. Чарльз Дарвин әйгілі шығу теориясында алғаш рет осы сөз тіркесін түсініп, ондағы: «тұздану процесі, яғни сандық өзгерістердің

жеткілікті жинақталуымен байқалатын объектілердің сапалық күйлерінің күрт өзгеруі» [64]. Даму нәтижесінде «объектінің жаңа сапалық күйі пайда болады, ол оның құрамының немесе құрылымының өзгеруі (яғни оның байланыс элементтерінің пайда болуы, өзгеруі немесе жойылуы) ретінде әрекет етеді» [65].

Жоғарыда келтірілген анықтамаларға қарағанда, даму процесінің нәтижесінде прогресс бағытында да, регрессия бағытында да әртүрлі өзгерістер болуы мүмкін. Осы жағдайға байланысты берілген нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз ету мақсатында, т.б. объектінің қасиеттерін мақсатты сапалы өзгерту осы процесті реттейтін механизмді қажет етеді.

Егер ерекше жағдайларды, мысалы, қоғамның өндіргіш күштерінің дамуымен байланысты өндірісті басқаруды қарастыратын болсақ, онда бұл тұжырым мұнда да орынды.

Біз оны статика мен динамикада көрсете отырып, «басқару механизмінің» анықтамаларын қарастырдық. Статикалық басқару механизмін қарастыру, яғни. құралдар мен әдістер жүйесі арқылы мақсатқа жету жеткіліксіз. Оны мақсатқа қалай жетуге болатынын білмей, динамикалық процесс ретінде қарастыру да дұрыс емес.

Болашақта біз «бақылау механизмін» аймақтық даму көрсеткіштерінің өзгеруін тудыратын, оларды тепе-теңдік жағдайына жақындататын, кеңейтілген ұдайы өндіріс процесін қамтамасыз ететін реттеу әдістерінің, құралдары мен әдістерінің жиынтығы деп түсінетін боламыз. биосфераны сақтау, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту.

Бұл анықтама механизмді құрайтын элементтер жүйесіне қарағанда неғұрлым сыйымды тұжырымдамасы бар басқару механизмін білдіреді. Механизмнің жұмыс істеуі басқарылатын объектінің болжамды бейнесіне қол жеткізуге бағытталған. Бұл динамикалық жұмыс істейтін механизм аймақты тепе-теңдік, тұрақты жағдайға келтіру керек дегенді білдіреді.

Механизм динамикалық және статикалық қасиеттерге ие болудан басқа, элементтердің қолайлы бөлігін таңдай отырып, сыртқы ортамен әрекеттесу кезінде «өзін-өзі реттеуге» қабілетті өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе [66]. Бұл механизмнің өз құрылымының элементтерін алмастыру мүмкіндігі бар екенін білдіреді.

Осылайша, техникалық ғылымдардан алынған механизм параметрлерінің жиынтығы және оны экономикалық аспект ретінде бейімдеу аймақтың тұрақты даму механизмі тұжырымдамасының мәнін ашатын түйінді сөздерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- мақсат аумақтық әлеуметтік-экологиялық және экономикалық жүйелердің тұрақты дамуын басқаруда сапалы қайта құруларға қол

жеткізу; жүйе - өзара байланысты және бір-бірімен әрекеттесетін және өзіндік бірлік пен тұтастықты құрайтын элементтердің жиынтығы;

- элементтер – кешенді тұтастықтың құрамдас бөліктері, олар өздерін дамыта отырып, аймақтық жүйелердің тұрақты дамуына тікелей әсер етеді [67];

- құрылым – «жүйені құраушы элементтер арасындағы реттелген байланыстар жиынтығы. Бұл байланыстар жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етеді»; сыртқы ортаның әсерінен құрылымын өзгертуге қабілетті динамикалық жүйе; өзін-өзі ұйымдастыру жүйесі [68].

Бұл жұмыста алға қойылған мақсатты ашу үшін аймақтың тұрақты дамуын басқару механизмі ұйымдық-экономикалық аспектілер тұрғысынан қарастырылады. Бақылау механизміндегі ұйымдастырушылық аспектіні көрсететін авторлардың зерттеулерін қарастырайық.

Мысалы, Н. Краснопомястың «тиісті басқару органдарының құрылымы; олардың арасындағы негізгі функциялардың бөліну сипаты, оларды жүзеге асыру әдісі мен тәртібі [69]. В. З. Милнер басқарудың ұйымдық механизмі: «динамикада туындайтын берілген ұйымның байланыстар жүйесі» [70]. «Басқару процесінде туындайтын ұйымдық бөлімшелер арасындағы байланыстар мен қатынастардың жиынтығы ретінде» Л. И. Эвенко еңбектерінде көрсетілген [71]. Д. В. Соколов ұйымдастыру механизмінде ресурстық құрылымдар мен мақсаттардың болуымен ұтымды өндірістік құрылымдарды құру процесін анықтайды [72].

Осылайша, аймақтың тұрақты дамуы тетігінің ұйымдастырушылық аспектісі келесі элементтерге негізделеді: іс-шаралар жоспары мен оны іске асыру жөніндегі шаралардың болуымен аймақтың тұрақты дамуының бекітілген операциялық стратегиясының болуы; аймақтың қажеттіліктеріне сәйкес келетін аймақтың тұрақты дамуының ұйымдық құрылымын құру; аймақтық жүйелердің теңгерімді дамуын реттейтін нормативтік құқықтық актілер; тұрақты дамуды басқару деңгейлері арасындағы байланыс.

Аймақтық жүйелердің кешенді тұрақты дамуы басқару механизмінің экономикалық аспектісін қамтамасыз етеді.

«Экономикалық механизм» түсінігін капитализм кезінде де К. Маркс еңбектің құны мәселелерін ашқанда, оны үстеме құн алу тәсілі ретінде пайдаланған [73]. Одан әрі несие ұғымы пайда болады және сәйкесінше «механизм» түсінігінің басқаша түсіндірмесі: несие «капиталды орталықтандырудың орасан зор әлеуметтік механизміне айналатын» бәсекелестік күрес құралы ретінде [73]. Одан әрі экономикалық механизмді капиталды орталықтандыру деп атайды.

К. Маркстің экономикалық механизмінің түсіндірмелерінде жалпы белгілерді бөліп көрсетуге болады: бұл механизмнің жұмыс істеу мақсаты және механизмнің мақсаты – күш-жігерді еселенген ұлғайту арқылы беру.

Л. В. Кузьмин экономикалық механизмге кеңейтілген анықтама береді: «басқару формалары мен әдістерінің біртұтас, көп деңгейлі жүйесі. Кәсіпорынның шаруашылық механизмін жобалау келесі элементтерді қамтиды:

- құрылымдық бөлімшелер арасындағы өндірістік-шаруашылық байланыстарды орнататын ішкі экономикалық қатынастар жүйесі;

- бұл қатынастардың кәсіпорынның жалпы өнімділігіне, ынталандырудың ішкі жүйесіне, экономикалық қызметті жоспарлауға, бақылауға, реттеуге, есепке алуға және талдауға әсерін бағалау тәсілдері» [54].

В. Ф. Филиппов, Ю. М. Осипов шаруашылық механизмне классикалық анықтама беріп, оны басқарудың экономикалық әдістеріне – «жұмысшылардың, қызметкерлердің, мамандардың және басқа да жұмысшылардың жоғары өнімді еңбегін қамтамасыз етуге бағытталған экономикалық ынталандыру және басқару әдістерінің жүйесі» деп көрсетеді [74].

«Экономикалық механизм әлеуметтік-экономикалық даму жоспарларының орындалуын экономикалық әдістермен қамтамасыз етуге қабілетті, өзара әрекеттесетін объектілердің мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз ететін қатынастарды, нысандарды: әдістер мен құралдарды біріктіреді» [75].

Экономикалық механизм элементтерінің негізгі сипаттамалары 1.3-кестеде берілген. Аймақтың даму механизмі біртұтас жүйе болып табылады, өз кезегінде аймақтың тұрақты дамуының ұйымдық-экономикалық механизмі оның бір бөлігі ретінде қарастырылады. Осылайша, ұйымдық-экономикалық механизм оның тұтастығымен сипатталады, яғни ұйымдық-экономикалық әдістер бірдей мәселелерді шешеді, олар тек әсер ету формалары мен әдістерімен ерекшеленеді.

1.3-кесте – Шаруашылық механизм элементтерінің негізгі сипаттамалары

Элементтер	Сипаттама
Экономиканы басқару жүйесі	Әртүрлі кәсіпорындар, кешендер, экономика салалары, аумақтық жүйелер, елдер арасындағы экономикалық байланыстардың интеграциялануына ықпал ету керек.
Шаруашылық басқару органдары	Бюрократиялық, орталықтандырылған, аймақтық, орталықтандырылмаған функционалды, өнім, матрица және т.б. басқару модельдері

1.3-кестенің жалғасы

Элементтер	Сипаттама
Экономикалық басқару құрылымы	Ол басқарушылық басқару моделі негізінде құрылады (персоналды басқару, маркетинг және қызмет көрсету бөлімі, экономикалық жоспарлау бөлімі, өндіріс бөлімі, логистика және жабдықтау бөлімі, бақылау бөлімі және т.б.).
Экономиканы басқарудың мақсаттары мен міндеттері	Кәсіпорындар белгілі бір уақыт кезеңіне мақсаттарды әзірлейді – оған жету үшін басқару бағытталған
Экономиканы басқару функциялары	Жоспарлау, экономикалық процестерді ұйымдастыру, экономикалық, жедел басқару, талдау, бағалау және бақылау, еңбекті ұйымдастыру және реттеу болып бөлінеді.
Экономикалық басқару әдістері	Мердігер қызметінің нәтижелеріне байланысты еңбекке ақы төлеу және нормалау жүйесін ұйымдастыру.
Экономикалық басқару стилі	Менеджментте менеджерлер қолданатын құралдар, әдістер, әдістер, тәсілдер жиынтығы. Басқару тәжірибесінде басқарудың авторитарлық және демократиялық стильдері қолданылады.
Экономиканы басқару мәдениеті	Ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен қалыптасады

Экономикалық әдістер белгілі бір бақылау мәселелерін шешу үшін бақылау субъектілерінің мүдделері жүйесі арқылы басқару объектісіне әсер етудің нысандары мен әдістерін пайдалануға мүмкіндік береді.

Ұйымдастыру әдістері жүйенің өзінің жұмыс істеуі мен дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау мақсатында жүйенің жеке функциялары мен элементтерін жүзеге асыруда шешімдерді үйлестіруге арналған. Олар мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейдегі субъектілерінің нормативтік құқықтық актілерді міндетті түрде орындауынан, сондай-ақ белгіленген ережелерді бұзған аймақтық кешеннің жекелеген субъектілерін жауапкершілікке тартудан тұрады.

Ұйымдастырушылық әдістер ұйымдық-әкімшілік ықпал ету әдістері түрінде жүзеге асырылады [76].

Ұйымдастырушылық әсер ету әдістері аймақтың ішкі жүйелеріндегі кеңістіктік, уақыттық, сапалық және сандық қатынастарды, аймақтың дамуын басқару элементтерін, сондай-ақ олардың өзгеру тәртібін анықтайды. Ұйымдастырушылық әсер ету әдістері берілген шарттар үшін аймақтық дамудың оңтайлы басқару және басқарылатын жүйелерін құрайды, т. бұл басқару субъектілері,

мемлекеттік меншік объектілерін пайдалану және жекешелендіру тәртібі, кен орындарын игеруге арналған квоталар және оларды пайдаланғаны үшін төлемдер және т.б. [77].

Басқару процесіндегі әкімшілік ықпал басқарудың барлық деңгейінде нормативтік құқықтық актілер түрінде көрінеді.

Кез келген жүйе сияқты ұйымдық-экономикалық механизмге белгілі бір функциялар берілген:

- мемлекеттік реттеудің тиімді жүйесі арқылы ресурстарды ұдайы өндіру процесіне жәрдемдесу;

- инновациялық құрамдас бөлікті ескере отырып, аймақ әлеуетінің элементтері арасындағы пропорционалдылық пен өзара әрекеттесуге қол жеткізу;

- сапалы жаңа техника мен технологияларды, ұйымдардың нысандары мен өндіріс әдістерін енгізуге бастама жасау мақсатында қуатты ынталандырулар жасау және т.б.

Аймақтың тұрақты дамуын басқарудың ұйымдық-экономикалық механизмі халықтың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру, азаматтардың әл-ауқатын арттыру, қоршаған ортаны қорғау және тиімді пайдалану міндеттерін орындайтын көп мақсатты және көп өлшемді жүйе болып табылады. Табиғи ресурстарды пайдалану, инновациялық техника мен технологияларды қолдану және т.б. жүйелердің тұрақтылығын тұрақты даму критерийлері ретінде қабылдауға болатын әртүрлі көрсеткіштермен, көрсеткіштермен анықтауға болады.

Көрсеткіш деп басқарылатын объектінің күйін, қоршаған ортадағы жүріп жатқан процестер мен құбылыстарды бағалау критерийі қызметін атқаратын белгіленген сандық және сапалық өлшем түсініледі [69]. Көрсеткіштер зерттелетін аймақтың белгілі бір кезеңдегі әлеуметтік-экологиялық және экономикалық дамуын талдау үшін қажет. Көрсеткіштер өзара тәуелді, олардың кейбіреулері бірін-бірі толықтырады, кейбіреулері бейтараптандырады. Көрсеткіштердің мәндері ақпарат көзінің сапасына байланысты. Аймақтың тұрақты даму деңгейін көрсететін көрсеткіштерді есептеу кезінде белгілі бір уақыт кезеңіндегі ақпаратты пайдалану қажет.

Көрсеткіш түрлерінің келесі классификациясы бөлінеді:

- зерттелетін объектілер үшін – сандық және сапалық;
- қамту дәрежесі бойынша – жеке, жалпылау, көмекші;
- зерттелетін мәселелер шеңбері бойынша – жалпы және арнайы;
- мазмұны бойынша – абсолютті және салыстырмалы;
- өзара байланыс бойынша – факторлық және тиімді;
- тәрбие әдісі бойынша – бастауыш, өндірістік және

интегралдық [160].

Уақыт қатары көрсеткіштерінің мәндерін салыстыру белгілі бір ауытқуларды анықтауға, белгілі бір уақыт кезеңінде қолданылатын өлшеу әдістерін салыстыруға мүмкіндік береді. Рейтингік бағалау кезінде көп өлшемді салыстырулар назар аударуды қажет етеді, бұл процесті жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді. аймақтың тұрақты дамуы.

Көрсеткіштерді анықтауда біртекті объектілердің динамикалық диапазонын көрсететін көрсеткіштер жүйесін анықтау үлкен маңызға ие. Мұндай жүйені анықтау кезінде келесі талаптар орындалуы керек:

- тұрақтылық көрсеткіштері аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарына сәйкес болуы керек;

- тұрақты даму тұжырымдамасын білдіретін әлеуметтік, экономикалық, экологиялық көрсеткіштерді қамту;

- тұрақты даму көрсеткіштерін болжау;

- көрсеткіштердің мәндерін абсолютті, салыстырмалы және меншікті мәндерде есептеу, бұл аймақта болып жатқан әлеуметтік-экономикалық процестерді барабар бағалауға мүмкіндік береді, бұл ретте салыстыру, талдау, ақпараттық жүйелер және т.б. әдістерін қолдануға болады;

- талданатын жағдайдың негізгі аспектілерінің бағасын алу үшін бірмәнді түсінілуі және қолданылуы тиіс есептеу және талдау үшін көрсеткіштердің болуы.

Көрсеткіштердің шекті мәндері келесі параметрлерге негізделген:

- халықтың әл-ауқатының деңгейі, одан төмен халық санының азаюы және «еңбек әлеуетін» жоғалту қаупі бар;

- ресурстық база мен қоршаған ортаға зиян келтірмеу мақсатында табиғи және экологиялық әлеуетті сақтауды және молықтыруды қамтамасыз ету;

- өнеркәсіптік өндірісте жоғары технологиялық жабдықты қолдану дәрежесі;

- жалпы аймақтық өнімді қалыптастыру, аймақтың тәуелсіздігі мен экономикалық өсуін қамтамасыз ету;

- ішкі тұтынудағы импорттың және аймақтық экспорттың құрылымы.

Қазақстандық және шетелдік авторлардың кең ауқымды еңбектерін зерттеу қазіргі кезеңде әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйелердің тұрақтылығын анықтаудың жалпы қабылданған әдісінің жоқтығын көрсетті. Өз кезегінде, аймақтың тұрақты дамуын бағалаудың қолданыстағы әдістері көбінесе

әлеуметтік факторлардың әсерін ескермейді.

Сөзсіз, экономика әлеуметтік саланың дамуының кепілі ретінде әрекет етеді және қоршаған ортаның жай-күйін айтарлықтай анықтайды, осыған байланысты аймақтың тұрақтылық деңгейін анықтау әдістемесі көрсеткіштердің үштұғырлығын ескеруі керек: экономика, экология және әлеуметтік сала.

Сонымен бірге, аймақтық экономиканың тұрақтылығын бағалаудың екі, ең кең тараған, негізгі тәсілі бар:

- аймақтың тұрақты даму деңгейін анықтау үшін интегралды жалпылаушы, жинақталған көрсеткішті есептеу;

- аймақтың экономикалық, әлеуметтік, экологиялық дамуының жекелеген аспектілерін көрсететін көрсеткіштерді анықтау және талдау.

Аймақтың тұрақты даму деңгейін анықтаудың интегралды көрсеткіші аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін қамтиды. Интегралды индикаторға қоршаған ортаның жай-күйін көрсететін көрсеткіштерді енгізуді ұсынамыз. Осылайша, интегралды көрсеткіш формула бойынша экономикалық (K_e), әлеуметтік (K_c) және экологиялық ($K_{эк}$) көрсеткіштердің жеке өлшемдеріндегі өзгерістер индекстерінің көбейтіндісі ретінде табылады

$$K_{ин} = \sqrt[3]{K_e \cdot K_c \cdot K_{эк}}, \quad (1.2)$$

Әрі қарай интегралдық көрсеткішті есептеу үшін аймақтың экономикалық, әлеуметтік, экологиялық даму көрсеткіштерінің мәндерінің матрицасы құрылады.

Келесі кезеңде көрсеткіштерді формулаға сәйкес стандартталған мәндер жүйесіне аудару қажет

$$z_{ij} = \frac{X_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})}, \quad (1.3)$$

мұндағы X_{ij} жылдағы көрсеткіштің стандартталған мәні.

Мәндердің жалпыланған бағасын есептеу кезінде теріс көрсеткіштер үшін стандартталған мәндер келесі формула бойынша анықталатынын ескеру қажет

$$z_{ij} = \frac{\max(x_{ij}) - x_{ij}}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})} \quad (1.4)$$

Келесі қадам формула бойынша таңдалған критерийлерге сәйкес стандартталған мәндердің жалпылама көрсеткішін анықтау

$$z_i^{-k} = \frac{\sum_{j=1}^n z_{ij}}{n}, \quad (1.5)$$

мұндағы таңдалған критерий бойынша z_i^{-k} аймағының жалпыламаушы көрсеткіші;

n – есептелген көрсеткіштердің саны.

Қорытындылай келе, ұйымдық-шаруашылық механизмі аймақ дамуының бар және болжамды көрсеткіштеріне қол жеткізуді қамтамасыз ететін, мемлекеттік органдар реттейтін өзара байланысты экономикалық, әлеуметтік, экологиялық құбылыстардың ұйымдық және реттелген жүйесі деп айта аламыз.

1.4 Тұрақты дамуға қол жеткізудегі шетелдік тәжірибе

1969–1970 жылдардағы экологиялық апаттардың жиілігінің артуы олардың зардаптарының маңызын түсінуге және түсінуге және оларды іс жүзінде шешу қажеттілігіне әкелді. Бұл инвестициялық және экономикалық әдістерді қолдану, салықтық және кедендік санкцияларды дамытумен байланысты. Осы кезеңде екпін биологиялық және географиялық аспектілерден әлеуметтік-экономикалық аспектілерге ауыса бастады. Әлемдегі экологиялық жағдайды жақсартуда оң нәтижелер байқала бастады.

«Тұрақты дамудың» ең «танымал», белгілі анықтамасы Норвегияның Премьер-министрі Брундтланд басқаратын Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссиясы (1987) енгізген анықтама: «Тұрақты даму – бұл қажеттіліктерге жауап беретін даму. қазіргі кездегі, бірақ болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне қауіп төндірмейді. Ол екі негізгі ұғымды қамтиды:

- қажеттіліктер түсінігі, атап айтқанда, бірінші кезектегі пән болуы тиіс халықтың ең кедей топтары өмір сүруіне қажетті қажеттіліктер;

- қоршаған ортаның ағымдағы және келешек қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігіне жүктелген технология мен қоғамды ұйымдастыру жағдайына байланысты шектеулер тұжырымдамасы [78, б. 180].

Рио-де-Жанейро конференциясы алдында 1.9-суретте көрсетілгендей бірқатар дайындық шаралары өтті.

	2012 жыл
Рио + 20, Рио-де-Жанейро саммиті	
	2002 жыл
Тұрақты даму жөніндегі дүниежүзілік саммит (Йоханнесбург)	
	1992 жыл
Рио-де-Жанейро конференциясы (XXI)	
	1989 жыл
БҰҰ-ның даму және қоршаған орта жөніндегі конференциясын дайындау	
	1987 жыл
ICEDD баяндамасы «Біздің ортақ болашағымыз»	
	1983 жыл
Қоршаған ортаны дамыту жөніндегі халықаралық комиссия	
	1972 жыл
Стокгольмдегі адамның қоршаған ортасы жөніндегі конференциясы	

Ескерту – автор құрастырған

1.9-сурет – Тұрақты дамуға қол жеткізу үшін халықаралық деңгейдегі шаралар

1972 жылы маусымда Стокгольмде (Швеция) БҰҰ-ның қоршаған орта жөніндегі конференциясы өтті, онда алғаш рет үкіметтің іс-қимыл бағдарламаларына қоршаған ортаны өзгерту проблемаларын шешу шаралары енгізілгені жарияланды, мыналар қабылданды:

- қатысушылардың бағдарламалық мәлімдемесі (26 қағиданың декларациясы);

- 109 ұсынысты қамтитын іс-шаралар жоспары;

- БҰҰ Бас Ассамблеясына БҰҰ Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасын құру туралы ұсыныс.

1972 жылы 5 маусым Дүниежүзілік қоршаған ортаны қорғау күні болып жарияланды.

Сол уақыттан бері көптеген халықаралық ұйымдар мен әртүрлі елдердің 50-ге жуық үкіметтері салауатты қоршаған ортаға құқықты адамның негізгі құқығы ретінде мойындайтын негізгі құжаттарды немесе ұлттық конституцияларды қабылдады.

Экологиялық мәселелер аймақтық және ұлттық деңгейдегі басым міндеттерге енді немесе енгізілді. Стокгольм конференциясына дейін небәрі 10 қоршаған ортаны қорғау министрлігі болса, 1982 жылға қарай мұндай министрліктер немесе ведомстволар 110-ға жуық елде құрылды.

1983 жылы желтоқсанда Қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссия (ICEDD) құрылды, оның 1987 жылғы «Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасында «тұрақты даму» анықтамасы қолданылды. Алдағы онжылдыққа экономикалық саясатты құрудың кешенді тәсілі тұрақты даму концепциясына негізделді [79].

1989 жыл 1992 жылғы конференцияға дайындық жылы болды, оның барысында тұрақты даму принциптері тұжырымдалған.

2002 жылы Йоханнесбургте (Оңтүстік Африка) жалпы алғанда қоршаған ортаны қорғау, әлеуметтік және экономикалық мәселелерге (кедейшілік, су және санитария, энергетика, климаттың өзгеруі, табиғи ресурстар мен биоәртүрлілік, сауда және жаһандану, ластаушы заттар) назар аударылды. Екі құжат қабылданды: Саяси Декларация – Тұрақты даму жөніндегі Йоханнесбург декларациясы және Тұрақты даму жөніндегі Дүниежүзілік саммитті іске асыру жоспары [80].

2012 жылдың маусымында Рио-де-Жанейродағы қоршаған орта және даму конференциясынан кейін 20 жыл өткен соң, елдер Рио+20 саммитінде қайтадан бас қосып, жасыл экономика, тұрақты даму және кедейшілікті жою мәселелерін талқылады.

Тұрақты дамуды ұлттық үкіметтер қолдаған елдер ең үлкен жетістіктерге жетті: Австрия, Қытай, Дания, Финляндия, Жапония, Нидерланды, Норвегия, Оңтүстік Африка, Ұлыбритания және Швеция. Батыс Еуропа елдерінің көпшілігі қазір 21-күн тәртібін жүзеге асыруда үлкен тәжірибе жинақтады, соның негізінде Жергілікті күн тәртібі дүниеге келеді [81, 57 б.].

Бұрынғы Кеңес Одағы елдерінде де тұрақты дамуға қадамдар жасалды. 1.4-кестеге сәйкес қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму бойынша Кеңес Одағында болған күндер мен негізгі оқиғалар көрсетілген.

1.4-кесте – Кеңестік кезеңдегі қоршаған ортаны қорғау және тұрақты дамудың негізгі шаралары

Жылдар	Белсенділік
1957–1963	Табиғатты қорғау туралы республикалық заңдарды қабылдау
1968–1977	КСРО және одақтас мемлекеттердің заңнамалық актілерін қабылдау республикалар:
1968	- жер заңнамасының негіздері
1970	- су заңнамасы
1977	- орман шаруашылығы заңнамасы
1972	КСРО-ның қоршаған орта жөніндегі БҰҰ Стокгольм конференциясына дайындалуы
1972	«Табиғатты қорғауды күшейту және табиғи ресурстарды пайдалануды жақсарту туралы» табиғатты қорғауды реттеу, қоршаған ортаны қорғау мониторингін және басқа да бірқатар шараларды дамыту жөнінде талаптар қойылуда. Табиғатты қорғау және табиғатты пайдалану жөніндегі іс-шараларды міндетті жоспарлау үшін мемлекеттің әлеуметтік жоспарлары мен экономикалық саясатын әзірлеуде қарастырылған.
1974	Халық шаруашылығын дамытудың Мемлекеттік жоспарында табиғатты қорғауға арналған арнайы бөлім (жерді, минералды және орман ресурстарын тиімді пайдалану, тазарту құрылыстарын пайдалану туралы бөлімшелері бар) енгізілді. Бөлімде жеке көрсеткіштер бойынша сала бойынша қоршаған ортаны қорғаудың нақты іс-шараларын жүзеге асыру үшін мемлекеттік күрделі салымдардың көлемі белгіленеді
1976	Табиғатты қорғау және табиғи ресурстарды (су, жер, орман және атмосфералық ауа) пайдалану саласындағы нормативтер жүйесінің негізгі ережелері бекітілген. Табиғатты қорғау нормалары мен ережелерін бұзғаны үшін айыппұлдар енгізіледі
1986	Чернобыль апаты Үкіметті қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мәселелеріне көбірек көңіл бөлуге мәжбүр етті.
1988	КСРО Министрлер Кеңесі мен КОКП Орталық Комитеті «Елдегі қоршаған ортаны қорғауды түбегейлі қайта құру туралы» қаулы қабылдады.
1988	Табиғатты қорғаудың алғашқы дербес органы – КСРО Табиғатты қорғау жөніндегі мемлекеттік комитетінің құрылуы
1990	Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер енгізілді
1991	«Қоршаған ортаны қорғау туралы табиғи орта»
Ескерту – Дереккөз [82]	

Дегенмен, бастапқыда әзірленген бағдарламалар бірқатар

себептерге байланысты көбінесе «қағазда» қалып, кейбіреулері жүзеге асырылып жатқанын айта кеткен жөн. Бүгінде эксперименттер мен нәтижесіз бағдарламаларға уақыт қалмады. Тұрақты дамудың нақты әрекеттерін, тетіктерін, ұлттық стратегияларын және оларды жүзеге асыру жоспарларын әзірлеу қажет. Тұрақты дамудың іргелі принциптері 1992 жылы БҰҰ-ның қоршаған орта және даму жөніндегі конференциясында Декларацияда қабылданды:

- қоршаған ортаны қорғау және дамыту мәселелерін шешу саясатын жүзеге асыратын мемлекеттер басқа елдердің немесе аймақтың қоршаған ортаға зиянын тигізбеуін қамтамасыз етуі керек, әйтпесе бұл үшін жауапкершілікте болуы керек. Біз трансшекаралық қоршаған ортаның ластануы үшін экономикалық жауапкершілік принципі туралы айтып отырмыз;

- даму құқығы қазіргі және болашақ ұрпақтардың қоршаған ортаны дамыту және сақтау қажеттіліктерін қанағаттандыратындай етіп жүзеге асырылуы тиіс;

- биосфераны қорғау дамудың құрамдас бөлігі болуы керек және оны одан бөлек қарастыруға болмайды. Бұл ұстанымды экономика мен экологияның органикалық бірлігі мен өзара байланысының принципі ретінде белгілеуге болады;

- жердің экожүйесінің денсаулығы мен тұтастығын сақтау, қорғау және қалпына келтіру мақсатында дүниежүзілік әріптестік түріндегі мемлекеттердің ынтымақтастығы;

- тұрақты дамуға және өмір сүрудің жоғары деңгейіне қол жеткізу үшін мемлекеттер тұрақты дамуға ықпал етпейтін өндіріс пен тұтыну үлгілерін қысқартуға және жоюға тиіс («алдын алу принципі»);

- мемлекеттер ғылыми-техникалық біліммен, технологиялармен алмасу арқылы ғылым саласындағы өзара түсіністікті жақсарту арқылы орнықты дамуға қол жеткізу мүмкіндігін нығайту мақсатында ынтымақтасуы керек («ынтымақтастық принципі»);

- экологиялық шығындарды өтеу принципі немесе келтірілген залалды өтеу принципі қоршаған ортаны қорғауға жұмсалатын шығындарды интернационализациялауға және экономикалық құралдарды пайдалана отырып, келтірілген залалға байланысты шығындарды өтеуге қол жеткізу қажеттігінде көрінеді;

- қоршаған ортаның жай-күйіне әсер етуді бағалау принципі оған елеулі теріс әсер етуі мүмкін қоршаған ортаның жағдайына ықтимал салдарларды бағалау қажеттілігінен көрінеді [83, б. 341–346, 84, б. 41–48].

Шет елдердің тұрақты дамуға қалай қол жеткізгенінің

мысалдарын қарастырыңыз.

1993–1995 жылдар аралығында Ресей Федерациясында «Ресейдің экологиялық қауіпсіздігі» ғылыми-техникалық бағдарламасы жұмыс істеді. 1993 жылы Ресей Федерациясында алғаш рет Ұлттық табиғатты қорғау іс-шаралар жоспары әзірленді. 1994 жылы «Ресей Федерациясының қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму жөніндегі мемлекеттік стратегиясы туралы» Президенттің Жарлығы шықты. 1996–1997 жылдары Ресей Федерациясы Үкіметінің қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы жаңа іс-шаралар жоспары әзірленуде. 1996 жылы «Ресей Федерациясының тұрақты дамуының мемлекеттік стратегиясының жобасын әзірлеу туралы» жарлық шықты. 2000 жылы Ресей Федерациясы Мемлекеттік Думасының тұрақты даму мәселелері жөніндегі комиссиясы «Ресейдің тұрақты даму стратегиясын қалыптастыру туралы» тақырыбында парламенттік тыңдаулар өткізді. 2007 жылы Қоғамдық палата Ресейдегі экологиялық тұрақты даму мәселесін қарастырып, «қандай баға болса да экономиканы қалпына келтіру» қағидаты ескірген деп таныды. Қазіргі заманның ұраны – «табиғи ресурстардың құнын көтеру», оларға ұқыптылықпен қарау. Қоршаған ортаны қорғау мәселелері Ресейдің Мемлекеттік кеңесінде, Ресей Федерациясының Үкіметінде және Қауіпсіздік Кеңесінде айтарлықтай талқылана бастады [85].

1996 жылдың сәуірінде Ресей өзінің «Ресей Федерациясының тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасын» әзірледі, онда «Тұрақты даму идеялары Ресейдің дәстүрлерімен, рухымен және менталитетімен өте үйлесімді болып шықты. Олар ресейлік қоғамды біріктіруде, әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың мемлекеттік басымдықтары мен перспективаларын анықтауда маңызды рөл атқара алады» [86, б. 5–8].

Алғаш рет Тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасында тиімді жұмыс істейтін экономикаға қол жеткізу жөніндегі шаралармен қатар, елде бар табиғи экожүйелерді сақтау тұрақты дамудың қажетті шарты болып табылатыны баса айтылды. Тұжырымдамада аймақтық аспект маңызды орын алады: «Ресей Федерациясының тұтастай алғанда тұрақты дамуға көшуі оның барлық аймақтарының тұрақты дамуы қамтамасыз етілген жағдайда ғана мүмкін болады.

Бұл Ресей Федерациясының барлық субъектілерінің мүдделерінің теңгерімін сақтай отырып, ел экономикасының тиімді кеңістіктік құрылымын қалыптастыруды болжайды, бұл әрбір аймақ үшін тұрақты дамуға көшу бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру қажеттілігін алдын ала анықтайды» [86, б. 58].

Германия ЕО-ның ең ірі елі ретінде (ЕО-дағы барлық парниктік газдар шығарындыларының пайызына жауап береді) Киото хаттамасы бойынша міндеттемелерді орындауда жетекші рөл атқарады.

Германия – энергетикалық әлеуеті бар елдерге үлгі. Мұнда экономиканы жасылдандыру саясаты анық байқалады. Жасыл көліктерге, энергияны аз тұтынуға және эко жылытуға көшу шаралары қабылдануда. Қазірдің өзінде Германияда тұтынылатын барлық энергияның 12% желден, күннен, судан және т.б. [82].

Германия «Тұрақты дамудың ұлттық стратегиясына» сәйкес әрекет етеді, мұнда инновацияға көп көңіл бөлінеді.

Америка Құрама Штаттарының айрықша ерекшелігі тұрақты даму саясатын жүзеге асыруға жеке және мемлекеттік институттардың қатысуы болып табылады.

АҚШ-тың тұрақты даму тұжырымдамасы 1996 жылы жасалған. «Еліміздің бүгінгі өсіп-өркендеуі мен болашақ ұрпақтың мүмкіндіктері ресурстарын сақтау жолында қоршаған ортаны қорғау тұжырымдамасы» құжатында табиғи ресурстарды азайып кетпес үшін қалай пайдалану керектігіне назар аударылған.

Шығыс және Орталық Еуропада биосфераны сақтау және қорғау жөніндегі іс-шаралар Еуропалық қауымдастық комиссиясының бақылауымен жүзеге асырылады. Қаржыландыру үшін қолданыстағы бағдарламалардың тікелей жалғасы болып табылатын немесе олармен толық үйлесетін бағдарламаларға басымдық беріледі [78].

Польшаны да атап өту керек. елдің тұрақты дамуы басқа елдерге де әсер етеді, басқаша айтқанда, елді «елдердің жасыл өкпесі» деп атауға болады.

Польшада қоршаған ортаны қорғау саласындағы 50 сарапшы мен тәуелсіз адамдардан тұратын Экологиялық кеңес тұрақты дамуға қатысты барлық мәселелерді, атап айтқанда, тұрақты даму стратегиясын, экономикалық құралдарды, білім беруді, ғылымды, құқықтық мәселелер. Оның құрылымы үш проблемалық блокпен ұсынылуы мүмкін:

- тұрақты даму парадигмасы және әлеуметтік-экономикалық құралдар;
- ғылым, білім;
- құқықтық мәселелер және өзін-өзі басқару органдарының бастамаларын жүзеге асыру.

Үндістанның Стратегиялық бағдарламасында табиғатты қорғау заңнамасын жетілдіру, экология саласындағы білім беру, биоәртүрлілікті сақтау шаралары, су мен ауаның ластануын бақылау шаралары және т.б.

Жаһандық сипатқа ие, күрделілігімен және салдарларының әлеуметтенуімен ерекшеленетін Қытайдағы экологиялық проблемаларға биліктің көзқарасы ерекше назар аудартады. Қытай үкіметі шамамен 100 миллион юань көлемінде қоршаған ортаны қорғау технологиясын енгізуге ықпал етті, бұл шамамен 1 миллион бірлік.

Пекиннің (АҚШ сияқты) экологиялық саясаты өзінің табиғи ресурстарын барынша сақтауға бағытталған. Алайда оның жүзеге асуы көршілес елдерге кері әсерін тигізуде. Мәселен, Қытайдағы өнеркәсіптік ағаш кесуге шектеулер мен тыйым салулар ағаш кесушілерді Ресей ормандарына бағыттады.

ҚХР-да жүйелік сипат қолданылады, яғни тұрақты дамудың үш негізгі құрамдас бөлігі ескеріледі: экономика, экология және әлеуметтік сала. Қытайдың басты мақсаты – өзінің табиғи ресурстарын сақтау.

Қоршаған ортаны қорғау шаралары саласындағы ЕЭК бағдарламалары шеңберінде Ластануды ұзақ қашықтыққа трансшекаралық тасымалдау туралы конвенция (1979 ж.) әзірленді. Нәтижесінде еуропалық елдер 1980 жылмен салыстырғанда күкірт шығарындыларының айтарлықтай төмендеуіне қол жеткізді, олардың кейбіреулері 30 % және одан да көп.

Сондай-ақ қабылданды: 1992 жылы Өндірістік апаттардың трансшекаралық әсері және трансшекаралық су жолдары мен көлдерді қорғау және пайдалану туралы конвенция. Еуропаның Бірыңғай экономикалық комиссиясы энергетика саласын 2020 жылға дейін дамытудың бағыттарын белгіледі.

Еуропалық Одақтың «Экологиялық тұрақтылыққа қарай» бағдарламасы келесі бағыттардан тұрады: ресурстарды пайдалануды жақсарту, экологиялық таза тұтынуды сақтауды ақпараттық қамтамасыз ету, Еуропалық Одақ елдері үшін тауарлар өндірісін ұйымдастырудың бірыңғай стандарттары. Бағдарлама аясында қоршаған ортаны қорғау саласындағы осы іс-қимыл бағдарламасының орындалуын қамтамасыз ету үшін бақылау-кеңесші құрылымдар құрылды.

Еуропалық қауымдастық климаттың өзгеруіне тосқауыл қою үшін нақты шаралар қабылдауда. Еуропалық іс-қимыл жоспары бәсекеге қабілетті, жасыл, сенімді, тиімді және тәуелсіз энергиямен қамтамасыз етуді талап етеді. Мақсат қойылды – «Үш рет 20» (2020 жылға дейін). Бұл 1990 жылмен салыстырғанда парниктік газдардың 20 %-ға қысқаруын, жаңартылатын энергия көздерінің үлесін 20 %-ға дейін арттыруды және энергия тиімділігін 20%-ға

арттыруды білдіреді.

Бүкіл әлем бойынша энергия тиімділігін арттыру парниктік газдар шығарындыларын азайтудың ең тұрақты және арзан әдісі болып табылады. Климаттың өзгеруі жөніндегі халықаралық комиссия атмосфераны тұрақтандырудың күтілетін құнын анықтады.

Жаһандық климатты қорғау Киото хаттамасымен реттеледі. Ол 2005 жылы күшіне еніп, халықаралық шарт мәртебесін алды. Германия ЕО-ның ең ірі елі ретінде (ол ЕО-дағы парниктік газдар шығарындыларының $\frac{3}{4}$ бөлігіне жауапты) Киото хаттамасы бойынша міндеттемелерді орындауда жетекші рөл атқарады. 2012 жылға қарай бұл шығарындыларды 21 %-ға қысқартуға міндеттеліп, алға қойылған міндетті жүйелі орындап келеді. 2006 жылы төмендеу қазірдің өзінде 18 % болды. Ұлыбритания мен Люксембургте осындай нәтижелер бар.

Германия басқа елдерде де тұрақты энергиямен қамтамасыз етуді қолдайды. 50 елде ол таза энергия технологиялары саласындағы маңызды серіктес болып табылады. Ынтымақтастықтың мақсаты – жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды ынталандыру және энергия тиімділігін арттыру. Мысалы, Кенияда қазірдің өзінде электр энергиясының 10 % геотермалдық энергиямен өндіріледі және бұл үлес артады. Жаңартылатын көздер мен Египет үлесін арттырады. Қызыл теңіздегі Зафаранда жел электр паркі салынуда. Қазірдің өзінде қуаттылығы 160 мегаватт болатын 180 жел қондырғысы жұмыс істеп тұр.

Германия үкіметі «Тұрақты дамудың ұлттық стратегиясын» қабылдады. Ол еліміздің ХХІ ғасырдағы даму болашағын көрсетеді. Оның мақсаты – қазіргі қажеттіліктер мен болашақ ұрпақтың өмірлік болашағы арасындағы теңгерімді сақтау. Дегенмен, тұрақтылық қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясатты басқа әдістермен ілгерілетумен шектелмейді. Бұл экономика, қоршаған орта және қоғам үшін орасан зор инновациялық әлеуетті қамтитын жаңғырту стратегиясы. Стратегияда 21 индикатор нақты – орынды және мүмкіндігінше – сандық көрсеткіштермен байланыстырылған.

Табиғи ресурстардың қолданыстағы жіктелуінен және оларды молайту тенденцияларынан тұрақты дамудың төрт критерийін бөліп көрсетуге болады:

- жаңартылатын табиғи ресурстардың тұрақтылығы, яғни. сандық жағынан олардың құрамы мен құрылымы кем дегенде бір деңгейде қалуы керек, осылайша қарапайым көбейту процесін жүзеге асырады;
- болашақта балама көздермен алмастыра отырып, қалпына келмейтін табиғи ресурстардың сарқылуын бәсеңдету.

Қалпына келмейтін ресурстарды пайдалану үшін төмендемейтін

пайдалылық ретінде анықталған тұрақтылық пен онымен байланысты капитал қоры арасындағы қатынасты белгілейтін Хартвик ережесін атап өту қажет. Хартвик экономикасы қалпына келмейтін ресурстарға (мысалы, мұнай) қатты тәуелді ел уақыт өте келе тұрақты нақты тұтынуды сақтау үшін рентаны тек тұтыну үшін пайдаланбай, осы ресурстарды пайдаланудан түскен рентаны қайта инвестициялауы керек екенін көрсетті;

- ресурстарды үнемдейтін немесе аз қалдықты технологияларды енгізу нәтижесінде тұрмыстық және қатты қалдықтардың көлемін азайту;

- болашақта қоршаған ортаның ластануының қазіргі деңгейінен аспау, ластану мен шығарындыларды адам өмірінің ең қолайлы деңгейіне дейін төмендету.

Елдер әзірлеген тұрақты даму тұжырымдамалары жоғарыда аталған барлық критерийлерді ескеруі керек.

БҰҰ құжаттарында білім «өзгерістердің шешуші факторы» деп аталады. Тұрақты дамуға көшудің шешуші факторы ретінде білім беруді және онымен тығыз байланысты тәрбие мен ағартушылықты кеңінен тану ғасырлар тоғысында тұрақты даму үшін білім беру (ТБ) феноменінің пайда болуына әкелді. Жаңа өркениеттік құбылыс 1987 жылы Г.Х. жетекшілігімен қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссия ұсынған тұрақты даму тұжырымдамасының заңды дамуы болды. Брундтланд және 1992 жылы Рио-де-Жанейродағы VKOSR-де жаһандық даму стратегиясы ретінде қабылданды.

БҰҰ 2005–2014 жылдар аралығын тұрақты даму үшін білім беру онжылдығы деп атады. Дүние жүзіндегі елдердің көпшілігінің қатысуы әртүрлі нысандарда көрінеді және олардың ерекшелігін, ұлттық саясатты дамытудың басымдықтарын, білім беру жүйесінің тарихи даму ерекшеліктерін және басқа факторларды көрсетеді. Елдердің көпшілігіне тән ұлттық саясат маңызды рөл атқаратын ТЖД инфрақұрылымы түріндегі стратегиялық жоспарлауды құру болып табылады. Мұндай құжаттар қазірдің өзінде әлемнің көптеген елдерінде қабылданып, уақыт талабына сай инновациялық білім беру технологияларын енгізудің маңызды ұйымдастырушы факторына айналды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Еуразиялық экономикалық комиссиясының ТЖД стратегиясының негізгі мақсаттары:

- заңнамалық, саяси, ұйымдастырушылық көмек көрсету;
- оқыту жүйесі арқылы тұрақты даму идеяларын насихаттау;
- білім беру қызметкерлерін қажетті білім мен дағдылармен

қамтамасыз ету;

- ОӘБ оқу құралдарымен және оқу құралдарымен оқытуды қамтамасыз ету;

- ЭТБ бойынша зерттеулерді ынталандыру;

- БҰҰ ЕЭК аймағындағы барлық деңгейлерде ТЖД бойынша ынтымақтастықты нығайту.

Қазақстан табиғи ресурстардың үлкен әлеуетіне ие. Мұнайдың, көмірдің, қара және түсті металл кендерінің, фосфориттердің белгіленген қорлары республиканың ұзақ мерзімді қажеттіліктерін өтей алады.

Қазақстан сонымен қатар бірқатар халықаралық келісімдерге, конвенцияларға және декларацияларға қатысты:

- Арал теңізі бассейнінің тұрақты даму мәселелері жөніндегі Нөкіс декларациясы (1995);

- Арал теңізі бассейнінің орнықты дамуы жөніндегі халықаралық конференцияда ICSD құру (1995);

- Орталық Азия елдерінің аймақтық ынтымақтастығы туралы Ыстықкөл декларациясы (1995);

- Копенгаген декларациясы және әлеуметтік дамудың жаһандық күн тәртібі (1995);

- Мемлекет басшыларының Орталық Азия елдерінің тұрақты дамуы туралы Алматы декларациясы (1997);

- Habitat Agenda стратегиялық бағдарламасына қатысу;

- халықаралық конвенциялар бойынша міндеттемелер – 18 экологиялық конвенция, Халықаралық еңбек ұйымының 6 негізгі конвенциясы, Бала құқықтары туралы конвенция, босқындар мәртебесіне қатысты 1951 жылғы Женева конвенциясы;

- Біріккен Ұлттар Ұйымының Халық қорының (ЮНФПА) 2000–2004 жылдарға арналған Қазақстандық бағдарламасы;

- Бейжің декларациясы және әрекет платформасы;

- Әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары.

Ел «Еуропа үшін қоршаған орта» және «Қоршаған орта және Азияның тұрақты дамуы» үдерістерінің белсенді қатысушысы болып табылады.

Адам дамуының индексі (АДИ) жыл сайын БҰҰДБ сарапшыларымен есептеледі. Индекс елдегі адам дамуының жиынтық көрсеткіші болып табылады және елдің денсаулығы мен ұзақ өмір сүруі, білімі мен азаматтарының лайықты өмір сүру деңгейі бойынша жетістіктерін өлшейді.

2010 жылы Адам дамуы туралы есепте, елдің орташа

статистикасына негізделген және ішкі теңсіздікті ескермейтін АДИ-ге қосымша үш жаңа көрсеткіш енгізілді: әлеуметтік-экономикалық теңсіздікке түзетілген АДИ (АДИ), гендерлік теңсіздік (GII) және көп өлшемді кедейлік индексі (MPI).

Рейтингтегі елдер төрт санатқа жіктеледі:

- АДИ деңгейі өте жоғары елдер;
- АДИ деңгейі жоғары елдер;
- АДИ орташа деңгейі бар елдер;
- АДИ деңгейі төмен елдер.

2013 жылғы адам дамуы туралы есеп «Оңтүстіктің өрлеуі: әртүрлі әлемдегі адам прогрессі» деп аталады және оңтүстіктің жаһандық дамуға өсіп келе жатқан ықпалына назар аударады. Баяндамада қазіргі геосаясаттың эволюциясы қарастырылады, пайда болған проблемалар мен тенденциялар зерттеледі, жаңа саяси стратегиялар мен институттар анықталады, даму картинасын құрайтын жаңа субъектілер сипатталады.

2012 жылы ұлттық жетістіктер рейтингінде 2001 жылдан 2006 жылға дейін бірінші орында болған, кейін Исландиядан жеңілген, бірақ 2008 жылы тізімнің басына қайта оралған Норвегия көш бастап тұр. Норвегия үшін АДИ 0,955 құрайды.

АДИ деңгейі өте жоғары елдер рейтингіндегі алғашқы ондыққа сонымен қатар Австралия, Америка Құрама Штаттары, Нидерланды, Германия, Жаңа Зеландия, Ирландия, Швеция, Швейцария және Жапония кірді.

Есепке сәйкес, 2012 жылы Қазақстан 187 елдің ішінде 69-шы орынды иеленді (2011 жылы – 68 орын). 1995–2012 жылдар аралығында Қазақстан үшін АДИ көрсеткіші 0,642-ден 0,754-ке дейін өсті. БҰҰДБ сарапшыларының пікірінше, Қазақстан аймақтағы АДИ өсімінің ең жоғары динамикасының бірін көрсетіп отыр – соңғы 10 жылда орта есеппен 1,1 пайызға.

Барлық көрсеткіштер бойынша ілгерілеу байқалады:

- туған кездегі өмір сүру ұзақтығы 0,4 жылға ұзарды;
- мектептегі оқудың орташа саны бұрынғы деңгейде қалды, бұл ретте оқудың күтілетін ұзақтығы 0,2 жылға артты;
- ЖҰӨ 2 %-ға өсті.

Бұл жақсартулар Қазақстанға 0,754 мәнімен АДИ жоғары деңгейі бар елдер тобына кіруге мүмкіндік берді.

Дегенмен, аурушаңдық пен өлім-жітім қоршаған ортаның нашарлауы сияқты факторлармен, сондай-ақ мінез-құлық қауіп факторларымен (темекі шегу, алкогольді асыра пайдалану, есірткі тұтыну және т.б.) туындаған себептердің негізгі топтары бойынша

жоғары деңгейде қалып отыр.

Қазақстан Республикасының жалпыұлттық негізгі экологиялық проблемалары [86]:

- жердің деградациясы және ландшафттың сарқылуы;
- су ресурстарының тапшылығы;
- урбанизацияланған аймақтардағы ауаның жоғары ластануы;
- экологиялық апат аймақтары: Арал теңізі, Балқаш және Семей ядролық және әскери полигондары, Байқоңыр, Каспий аймағы проблемалары; радиоактивті ластану;
- биологиялық әртүрлілікті, табиғи-қорық аумақтарды және орман ресурстарын қысқарту;
- өндіріс және тұтыну қалдықтарының жинақталуы.

Сонымен қатар, Қазақстан экономикасының қазіргі моделі «қоңыр экономика» (экономикалық өсу) деп аталады, ол [87] сипатталады:

- экономиканың мұнай секторына, тау-кен және ауыр өнеркәсіпке тәуелділігі. Мұнай секторы ұлттық ЖІӨ-нің 30 %-ын және ел экспортының 60 %-ға жуығын құрайды;

- өсу рычагтары энергетикалық және табиғи ресурстарды қарқынды пайдалануға негізделген, бұл Қазақстанды әлемдегі энергияны көп қажет ететін елдердің ішінде он бірінші орынға шығарады;

- Еуропаның, Шығыс Азияның және Солтүстік Американың дамыған елдерінде тұрақты дамуға көңіл бөлудің артуына байланысты қазақстандық экспорт экологиялық стандарттарды енгізуге байланысты күрделі мәселелерге тап болуда;

- өндіруші салаларға тәуелділік басқа өңдеу салаларындағы инновациялық даму мүмкіндіктерін азайтады.

Соның нәтижесінде Қазақстан әлемдік экономикалық кеңістік пен саяси өмірдің толыққанды қатысушысы бола отырып, тұрақты даму жолына өтуді жүзеге асыру мен шешімдер қабылдаудан тыс қалған жоқ. Экономикалық және экологиялық тепе-теңдікке қол жеткізудегі негізгі қадамдар «Күн тәртібі 21» (Рио-де-Жанейро, 1992) қабылданды, оның негізінде жергілікті Күн тәртібін дамытуға серпін берілді.

2013 жылғы 30 мамырда «Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің № 577 Жарлығы шықты.

Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы Қазақстан халқының әл-ауқатын, өмір сүру сапасын арттыру және жаңа формация экономикасына көшу мақсатында терең

жүйелі қайта құрулардың негізін қалайды, қоршаған ортаға ауыртпалықты және табиғи ресурстардың деградациясын барынша азайта отырып, мемлекетті әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына қосу.

Еліміздің алдында тұрған «жасыл экономикаға» көшудің негізгі басымды міндеттері:

- ресурстарды (су, жер, биологиялық және т.б.) пайдалану және оларды басқару тиімділігін арттыру;
- қолданыстағыларды жаңғырту және жаңа инфрақұрылымды салу;
- қоршаған ортаға қысымды азайтудың үнемді жолдары арқылы халықтың әл-ауқатын және қоршаған ортаның сапасын арттыру;
- ұлттық қауіпсіздікті, оның ішінде су қауіпсіздігін арттыру.

Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы үш кезеңде жүзеге асырылады:

- 2013–2020 жж. – осы кезеңде ресурстарды пайдалануды оңтайландыру және қоршаған ортаны қорғау тиімділігін арттыру, сондай-ақ «жасыл» инфрақұрылымды құру мемлекеттің басты басымдығы болады;

- 2020–2030 жж. – қалыптасқан «жасыл» инфрақұрылымның негізінде суды ұқыпты пайдалануға, жаңартылатын энергия технологияларын дамытуды және кеңінен енгізуді ынталандыратын және ынталандыратын, сондай-ақ суды ұқыпты пайдалануға бағытталған ұлттық экономиканың трансформациясы басталады, сондай-ақ, энергия тиімділігінің жоғары стандарттары бойынша;

- 2030–2050 жж. – ұлттық экономиканың табиғи ресурстарды пайдалануды талап ететін «үшінші өнеркәсіптік революция» деп аталатын принциптерге көшуі, егер олар жаңартылатын және тұрақты болса.

Тұжырымдамаға сәйкес «жасыл экономикаға» көшу жөніндегі іс-шаралар келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылатын болады: су ресурстарын тұрақты пайдалану, тұрақты және жоғары өнімді ауыл шаруашылығын дамыту, энергияны үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру, электр энергетикасын дамыту, қалдықтарды басқару жүйесі, ауаның ластануын азайту және сақтау және экожүйелерді тиімді басқару.

Тұрақты экономика қағидаттарын ескере отырып, Қазақстан дамуының басым бағыттары мынаны көздейді:

- экономиканы тек экономикалық және әлеуметтік аспектілерді ғана емес, сонымен қатар экологиялық аспектілерді ескере отырып дамыту. «қоңыр экономикадан» «жасыл экономикаға» кезең-

кезеңімен көшу;

- энергияны аз тұтынатын өнеркәсіп секторындағы өндірістік базаны әртараптандыру;

- өндіріс пен инвестиция саласында жаңартылатын энергия мен таза өнімдерді ілгерілету үшін өнеркәсіпте таза технологияларды ілгерілету;

- қоршаған ортаны экономиканың қарқынды өсуінен, қарқынды газ шығарындыларынан және өмір сүру сапасын жақсартудан туындаған зияннан қалпына келтіру.

Осылайша, тұрақты дамуға қол жеткізу мәселесі жаһандық ауқымға ие болуы керек деген қорытынды жасауға болады, бірақ оны шешу үшін әртүрлі аймақтар мен елдерде қолданылатын әдістер мен әдістер елдердің даму ерекшеліктеріне сәйкес ерекшеленеді. Қазақстан әлемдік аренаның толыққанды қатысушысы болу үшін тұрақты дамуға жету жолын таңдауы керек.

2 Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау

2.1 Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық даму және экологиялық жағдайының көрсеткіштерін талдау

Аймақ жүйесінің орнықты дамуын басқару процесінің тиімділігін айқындау мақсатында Павлодар облысының соңғы бес жылдағы оң және теріс даму үрдістеріне талдау жүргіземіз. Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі үрдістері және экологиялық жай-күйін талдау сыртқы және ішкі факторлардың әсері кезінде тұрақтылықтың қазіргі деңгейін анықтауға және орнықты дамуға көшу үшін себеп-салдарлық байланысты орнатуға мүмкіндік береді.

Павлодар облысы Республикамыздың өнеркәсіптік облыстарының бірі болып табылады. Табиғи-климаттық жағдайлар мен географиялық орналасуын ескере отырып, облыста посткеңестік кеңістіктегі минералды және көмірсутек шикізатын өндірумен және қайта өңдеумен айналысатын дәстүрлі қалыптасқан өндірістер мен кәсіпорындардың ұтымды үйлесімімен ірі өнеркәсіптік кешен құрылды. Павлодар облысы Қазақстан Республикасының солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан, алып жатқан ауданы – 124,8 мың ш. км (елдің барлық ауданының 4,6 %).

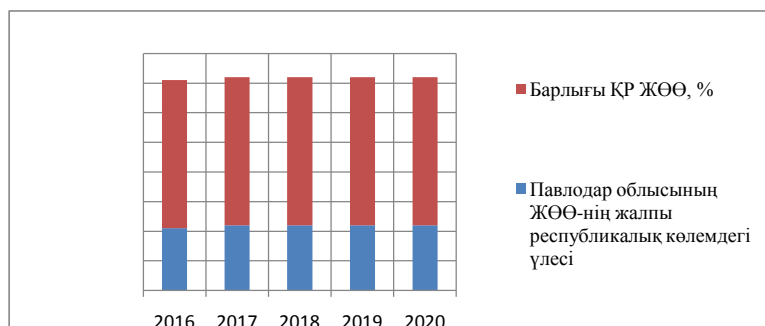
Павлодар облысының өнеркәсіптік кешені электр энергиясын, глиноземді өндіруге, мұнай өңдеу саласының өнімдерін, тамақ өнеркәсібін, құрылыс материалдарын өндіруге бағытталған көп салалы облыс болып табылады. Облыстың жетекші саласы металлургия өнеркәсібі және өңдеу өнеркәсібі өндірісі көлемінің 70 % -дан астамын қамтамасыз ететін металдарды өңдеу болып табылады. Осыған байланысты Павлодар облысы Қазақстан Республикасының минералдық-шикізат кешенінде жетекші орындардың бірін алады.

Облыс дамуының экономикалық, әлеуметтік және экологиялық көрсеткіштеріне талдау жасаймыз.

Экономикалық көрсеткіштерді талдау. облыстың дамуын сипаттайтын маңызды макроэкономикалық көрсеткіш жалпы аймақтық өнім болып табылады. 2015–2020 жылдар кезеңіндегі жалпы республикалық көлемдегі Павлодар облысының ЖӨӨ үлесі 2.1-суретке сәйкес ұсынылған.

2.1-суретке сәйкес жалпы республикалық өнімге қатысты өндірілген жалпы аймақтық өнім (ЖӨӨ) көлемінің 2016 жылмен салыстырғанда 2017 жылы 0,3 % -ға аздап ұлғаю үрдісін байқауға болады.

Республиканың ЖӨӨ-дегі облыстың үлес салмағы 4,4 % -ды құрады.

2.1 сурет–Павлодар облысының ЖӨӨ-нің 2016–2020 жылдар кезеңіндегі жалпы республикалық көлемдегі үлесі, пайызбен

Павлодар облысының 2016–2020 жылдардағы жалпы аймақтық өнімінің көлемі 2.1-кестеге сәйкес ұсынылды.

2.1-кесте – Павлодар облысының 2016-2020 жылдардағы жалпы аймақтық өнімінің көлемі

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Облыстың ЖӨӨ, млрд. теңге	1 975	2 369	2 746	3 029,6	3 120
Облыстың жан басына шаққандағы ЖӨӨ, мың теңге	2 606,9	3 134,3	3 641,2	4 023,3	4 151,4
Республиканың ЖІӨ, млрд. теңге	46 971,1	54 378,8	61 819,5	69 532,6	70 649
Қазақстан Республикасындағы ЖӨӨ үлесі	4,2	4,4	4,4	4,4	4,4

Ескерту – «Павлодар облысы 2020 ж.» статистикалық жинағы, Павлодар, 2021 ж.

Павлодар облысы экономикасының нақты секторын экономиканың мынадай негізгі салалары қалыптастырады:

- өнеркәсіптік кешен, оның ішінде тау-кен өндіруші кәсіпорындар және өңдеуші кәсіпорындар;
- құрылыс индустриясы кәсіпорындары;
- көліктік-логистикалық индустрия және логистикалық сервис кәсіпорындары;
- ақпараттық және телекоммуникациялық қызмет көрсетуді ұйымдастыру;
- ғылыми зерттеулерді, тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды

іске асыратын ұйымдар.

Экономиканың нақты секторы салаларының жұмыс істеу үрдістері 2.2-кестеге сәйкес ұсынылған.

2.2-кесте – Өндірістік сектор экономикасы салаларының жұмыс істеу үрдістері

млн. тенге

Көрсеткіштің атауы	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл
Ауыл шаруашылығы өндірісі	98 230,3	117700,1	135 784,3	142 923,4	181 055,2
Өнеркәсіптік кешен, оның ішінде:	749 559,4	965078,1	1 134 743,1	1 213 546,4	1 286 638,4
- тау-кен өндіру кәсіпорындары	97 616,0	164401,9	186 040,5	220 698,2	286 899,7
- өңдеуші кәсіпорындар	536 615,6	661652,2	782 541,0	850 702,1	838 945,7
Құрылыс индустриясы	132 460,0	146541,9	159 321,8	173 625,7	185 445,8
Көліктік-логистикалық индустрия	291 203,3	326555,8	342 417,7	333 175,6	282 902,9
Өндіріске ақпараттық және телекоммуникациялық қызмет көрсету	18 267,7	20540,9	20 691,8	22 727,1	22 004,0
Ғылыми-зерттеу қызметі	25 005,7	25674,6	21 395,3	99 202,5	41 882,2
Барлығы аймақ экономикасының өндірістік секторы	1 314 726,40	1 602 091,40	1 814 354,00	1 985 200,70	1 999 928,50

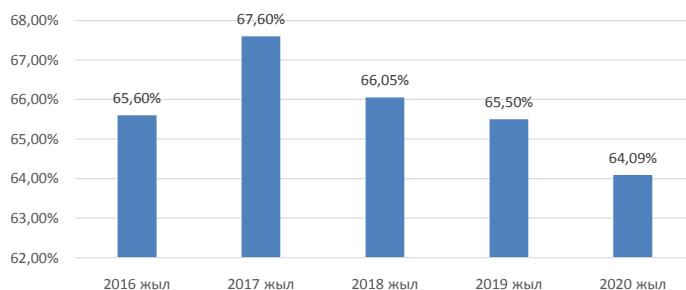
Ескерту – «Павлодар облысы 2020 ж.» статистикалық жинағы, Павлодар, 2021 ж.

Экономиканың нақты секторы салаларының жұмыс істеуін зерттеу және талдау аймақтың дамуының локомотиві өнеркәсіп кешені өңдеуші өнеркәсіптің серпінді өсуі мен басымдылығы болып табылатынын көрсетеді.

Сонымен қатар, жалпы аймақтық өнімде, 2.2-суретке сәйкес нақты сектордың үлес салмағының циклдік төмендеуінің елеусіз үрдісі байқалады.

2020 жылы облыста 2117 млрд. теңгеге өнеркәсіп өнімі өндірілді, оның ішінде: 67 млн. тонна көмір, 44 млрд. кВт. 309,5 мың тонна тазартылмаған болат, 165,6 мың тонна жіксіз құбыр, 1438,6 мың тонна мотор отыны (бензин, оның ішінде авиациялық), 1634,8 мың тонна газойль (дизель отыны).

Ауыл шаруашылығы өнімдері (қызметтері) 302,1 млрд.теңгеге өндірілді, оның ішінде: 750,4 мың тонна дәнді дақылдар (өңдеуден кейінгі салмақта), 256,7 мың тонна көкөніс, 545,6 мың тонна картоп, 57,5 мың тонна ет (сойыс салмақта), 405,7 мың тонна сүт, 255 млн. дана жұмыртқа.

2.2-сурет – Павлодар облысының жалпы аймақтық өніміндегі экономиканың ақты секторының үлес салмағының серпіні

Негізгі капиталға инвестициялар көлемі

2020 жылы 487,2 млрд. теңгені құрады және 2019 жылмен салыстырғанда 1,7 %-ға азайды.

2.3-кестеге сәйкес өнеркәсіп қызметінің негізгі көрсеткіштері ұсынылған.

2.3-кесте – 2016–2020 жылдардағы өнеркәсіп қызметінің негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Өнеркәсіп өндірісінің индексі, %	101,4	106,5	105,2	102,7	101,2
Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу, %	115,7	110,8	102,0	108,8	103,4
Өңдеу өнеркәсібі, %	100,2	105,0	106,0	102,7	100,3
Электр энергиясымен, газбен, бумен, ыстық сумен және ауаны баптаумен жабдықтау	98,5	108,2	108,8	94,9	102,4
Сумен жабдықтау; қалдықтарды жинау, қайта өңдеу және жою, ластануды жою жөніндегі қызметтер %	105,1	111,5	111,4	112,2	98,7
Қосымша – «Қазақстан Республикасының өнеркәсібі», статистикалық жинағы Нұр-Сұлтан, 2021 ж.					

2017–2018 жылдары аймақтаң өнеркәсіптік секторы айтарлықтай оң дамуда, 2019-2020 жылдары өндірістің аздаған төмендеуі байқалды. Сонымен қатар, ЖЭО-1 -де бу өндіретін қуаттың жеткіліксіз болуы себебінен «Қазақстан алюминийі» АҚ-да глинозем өндірісі мен экспортының көлемі төмендеді (глинозем экспорты: 2018 – 327 млн.; 11 ай. 2019 – 203,5 млн.), сондай -ақ металдарға, оның ішінде бастапқы «КЭЗ» АҚ алюминийіне сұраныс пен баға төмендеді (алюминий экспорты: 2018 – 490 млн. (2,13 мың АҚШ долл. тоннасына); 11 ай. 2019 – 378,6 млн. (1,84 мың АҚШ долл. тонна үшін). 2020 жылдың қорытындысы бойынша электрмен жабдықтаудан басқа, өнеркәсіптің барлық негізгі салаларында төмендеу байқалды.

Облыс Қазақстанның ең дамыған индустриялық аймақтарының бірі болып табылады. Жалпы республикалық аумақтық еңбек бөлінісінде ол жетекші орындардың бірін алады: мұнда өндірілетін көмірдің 61,1 % -ы, өндірілетін электр энергиясының 44,3 % -ы, Ферроқорытпа өндірісінің 76,1 % -ы, бензин өндірісінің 41,7 % -ы және өңделмеген глинозем мен алюминий өндірісінің 100 % -ы шоғырланған.

Павлодар облысы экономикасының негізін өнеркәсіп құрайды. Онда облыстың жұмыс істейтін халқының төрттен бір бөлігінен астамы жұмыс істейді және облыстың ЖӨӨ-нің шамамен 43 % -ы құрылады.

Облыста 1000-ға жуық өнеркәсіптік кәсіпорын жұмыс істейді, оның ішінде жүйе құраушы 15 кәсіпорын өнеркәсіптік өндірістің барлық көлемінің 70 % дан астамын қамтамасыз етеді. («Богатырь Көмір» ЖШС (көмір өндіру), «Еуроазиялық энергетикалық корпорация» АҚ (көмір өндіру, электр, жылу энергиясын өндіру), Ақсу ферроқорытпа зауыты – «Қазхром ТҰК» АҚ филиалы (ферроқорытпалар өндірісі), «Қазақстан алюминийі» АҚ (глинозем, электр энергиясын шығару), «Қазақстан электролиз зауыты» АҚ (өңделмеген алюминий өндірісі), «KSP Steel» ЖШС ҚФ (жіксіз құбырлар мен болат өндірісі), «Кастинг» ЖШС ҚФ (болат шығару), «Қазақстан алюминийі» АҚ «Павлодар мұнай-химия зауыты» (мұнай өнімдерін өндіру, минералдық шикізатты өндіру, өзге де машиналар мен жабдықтарды жөндеу, бумен және сумен жабдықтау), «Екібастұз ГРЭС-2 станциясы» АҚ (электр энергиясын өндіру).

Өнеркәсіптік өндіріс құрылымында осы кәсіпорындардың басым болуы аймақ экспортының ресурстық-шикізаттық бағыттылығын негіздейді.

2016–2020 жылдары Павлодар облысының өңдеу саласындағы аса маңызды өнім түрлері өндірісінің серпіні 2.4-кестеге сәйкес ұсынылды.

Өнеркәсіп құрылымында аталған кәсіпорындардың болуы және үстемдігі облыс экспортының ресурстық-шикізаттық бағытын айқындайды.

2.4-кесте – Павлодар облысының өңдеуші саласындағы аса маңызды өнім түрлері өндірісінің 2016–2020 жылдардағы серпіні

Атауы	Өлшем бірлігі	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Тас көмір	млн.тонна	56,8	62,5	65,02	63,02	62,4
Лигнит	мың.тонна	5,1	5,4	-	4,7	4,5
Бензин	мың.тонна	1 553,9	1 500,4	-	1855,1	1 634,8
Феррокорытпалар	мың.тонна	1 280 087	1 265 669	-	1 347 643	1 318 253
Тазартылмаған Болат	мың.тонна	316,9	394,9	376,7	330,4	309,5
Электр энергиясы	млрд. кВт.сағатына	34,2	41,4	45,6	42,7	44,3
Бу мен ыстық су	млн.Гкал	84	886	94,7	90,1	91,2

Қосымша – «Қазақстан Республикасының өндірісі» статистикалық жинағы, Нұрсұлтан, 2021 ж.

Осы кезеңде өнеркәсіптің көптеген базалық салаларында өндірістің өсуі ірі инвестициялық жобаларды іске асыру, қолданыстағы өндірісті жаңғырту және қайта жарактандыру, сондай-ақ өнімнің жаңа түрлерін шығаруды ұйымдастыру есебінен қамтамасыз етілді.

Аймақта 2020–2025 жылдарға 1,4 трлн теңгеге 44 инвестициялық жобадан тұратын жалпы пул құрылды. Бүгінде 31 жоба іске асырылу сатысында. Биыл 41,7 миллиард теңге сомасына 14 жобаны іске қосу жоспарлануда. Аймақта 2020 жылы іске асырылатын жобалардың негізгі салалары машина жасау (3 жоба), ауыл шаруашылығы, құрылыс материалдарын өндіру (2 жоба), химия өнеркәсібі (5 жоба) және дата-орталықтар (майнинг) (3 жоба) болып табылады.

Экономиканың нақты секторындағы негізгі стратегиялық ресурс негізгі өндірістік қорлар немесе негізгі капитал болып табылады. 2.5-кестеге сәйкес экономиканың нақты секторын негізгі өндірістік қорлармен жарактандырудың оң серпіні байқалады.

2.5-кесте – Экономиканың өндірістік саласын негізгі капиталмен (негізгі қорлармен) жарақтандыру үрдістері

Көрсеткіштің атауы	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл
Ғимараттар	540 999,2	581 785,6	625 236,4	659 021,7	712 164,8
Құрылыстар	604 163,8	843 831,2	941 889,5	1 008 697,8	1 048 909,2
Машиналар мен жабдықтар	1 592 454,2	1 754 437,8	2 003 051,1	2 104 755,6	2 210 612,1
Көлік құралдары	208 631,4	238 501,2	259 076,8	269 702,0	306 178,1
Өзге де машиналар мен жабдықтар	1 304 260,1	1 427 824,9	1 669 390,9	1 756 435,7	1 833 114,2
Басқа да негізгі қорлар	265 635,7	329 002,6	283 472,2	300 228,1	303 444,8
Арнайы негізгі қорлар	7 149,6	17 378,2	18 420,1	23 465,6	23 935,0
Биологиялық активтер	5 891,0	6 832,1	7 550,4	11 211,0	14 137,6
Негізгі капиталдың жиыны	3 016 293,5	3 533 267,6	3 879 619,7	4 107 379,8	4 313 203,4

Аймақ экономикасындағы негізгі өндірістік қорлардың құрылымы 2.3-суретке сәйкес прогрессивтіліктің салыстырмалы түрде төмен деңгейіне ие. Негізгі қорлар құрылымындағы машиналар мен жабдықтардың үлес салмағы 34 % -дан аспайды, бұл төмен көрсеткіш болып табылады.

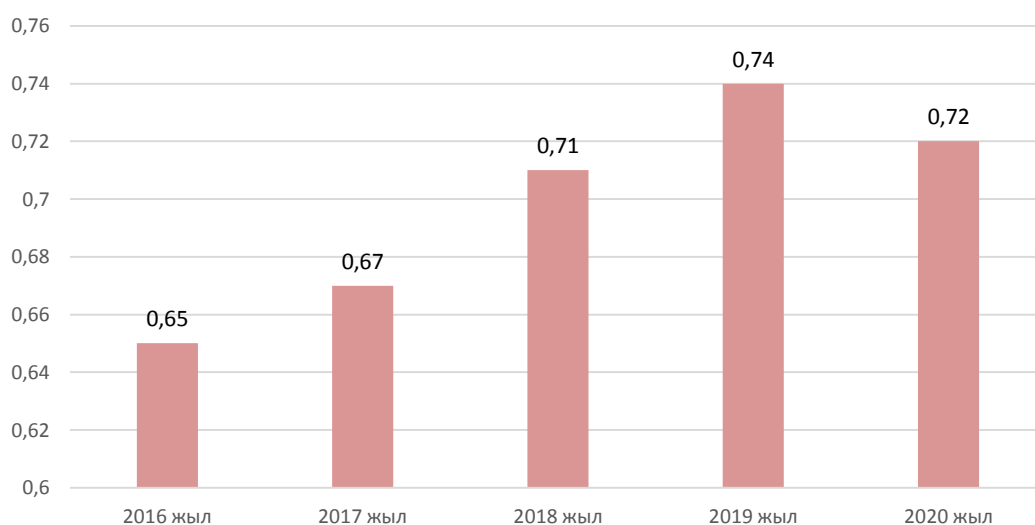

2.3-сурет – Павлодар облысы экономикасының өндірістік саласының негізгі капиталының құрылымы

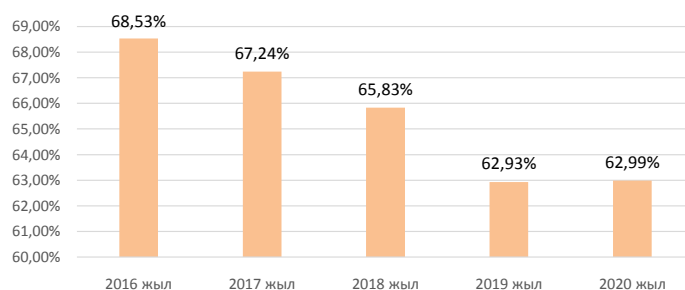
Негізгі өндірістік қорлар құрамының жоғары емес прогрессивті деңгейі негізгі қорларды пайдалану тиімділігінің көрсеткішіне – қор өндіруге тікелей әсер етеді. Павлодар облысы экономикасының нақты секторындағы қор беру циклдік сипатқа ие және 2.4-суретте көрсетілген «бірлік» мәнінен аспайды.

Сондай-ақ, негізгі өндірістік қорларды пайдалану жүйесінде олардың тозу деңгейі жоғары, ол 32-ден 38% -ға дейін өзгереді, бұл 2.5-суретке сәйкес көрсетіледі.

Коэфф.

2.4-сурет – Павлодар облысы экономикасының өндірістік секторындағы қор беру серпіні

2.5-сурет – Павлодар облысы экономикасының өндірістік секторындағы негізгі қорлардың тозу дәрежесі

Павлодар облысы экономикасының нақты секторы жұмыс істеуінің қазіргі заманғы үрдістерін талдау экономиканың біртіндеп дамып келе жатқанын көрсетеді, бірақ циклдік сипат бар, бұл өндірістік процестерді жеделдетуге кедергі келтіретін жүйелі проблемалардың болуын куәландырады. Экономиканың нақты секторын талдау аймақтың әлеуметтік дамуының қазіргі заманғы үрдістерін қатар зерттеуді талап етеді.

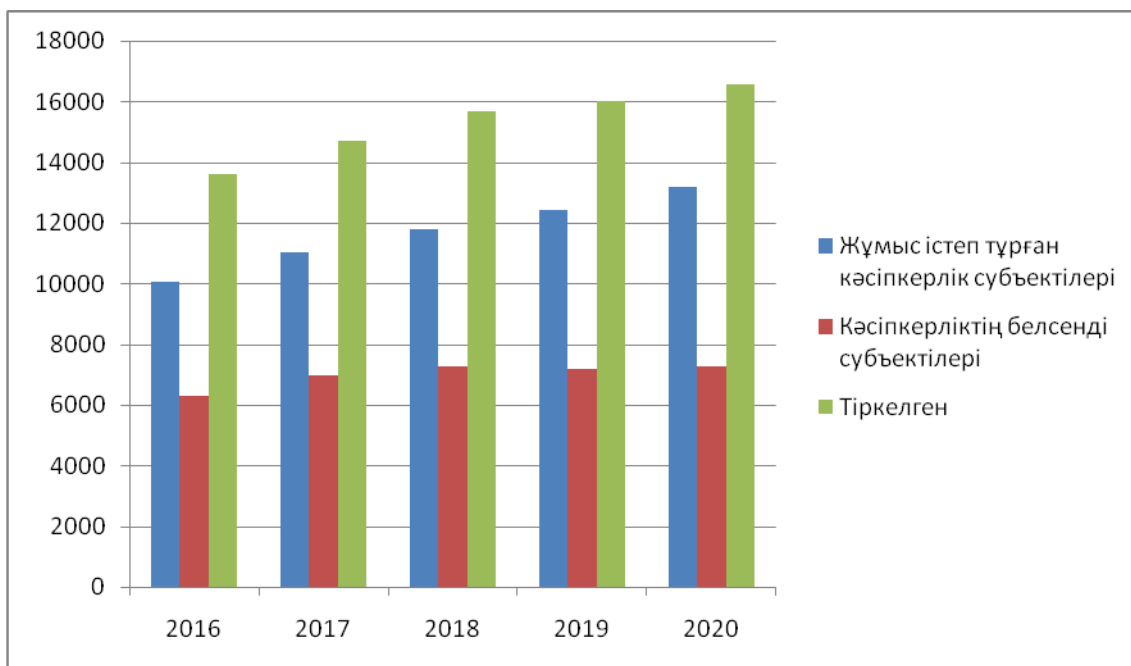
Павлодар облысын ірі индустриялық аймақ ретінде одан әрі стратегиялық дамыту мақсатында металлургия және химия өнеркәсібі өндірістерінің базасында жаңа салалық кластерлерді іске асыру жоспарланып отыр. Осы даму стратегиясын табысты іске асыру аймақтың өнеркәсіптік өндірісінің көлемін ұлғайтуға және жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін өндірістер орталығын (металлургия – алюминий және мыс кластерлері; химия саласы – мұнай-химия және көмір химиясы) құруға мүмкіндік береді.

Индустрияландыру картасы аясында облыста бірқатар ірі стратегиялық жобалар жүзеге асырылуда, олар: «Сапагах» техникалық кремний өндіру зауыты; «Павлодар-Сода» ЖШС кальцийленген сода өндіру зауыты; «Нефтехим LTD» ЖШС сұйытылған көмірсутекті газдар мен полимерлер алу кешені; «РОССДОРКОМ КЗ» ЖШС ыстық мырыштау өндірісі зауыты.

Павлодар аймағында 2011 жылдан бастап «Павлодар» арнайы экономикалық аймағы жұмыс істейді. Осы жылдар ішінде мұнда 12 өндіріс іске қосылды – легирленген алюминий, автомобиль дискілері, қыздырылған мұнай коксы, каустикалық сода және басқалары. «Павлодар» АЭА-да өнімнің 30 түрі өндіріледі, оның 16-сы экспортқа кетеді. Өткен жылы fDi Magazine журналы «Павлодар» АЭА-ны «алюминий кластерінің ең тартымды аймағы», «қарқынды дамып келе жатқан аймақ», «жаңа инвестициялар» номинацияларындағы үздік арнайы экономикалық аймақ деп таныды.

Мемлекеттің стратегиялық бағдарламаларында кәсіпкерлердің экономикадағы өзгерістерге барынша икемді болуына байланысты кәсіпкерлік субъектілеріне үлкен рөл беріледі. 2020 жылы жұмыс істеп тұрғандар арасындағы белсенді кәсіпкерлік субъектілерінің үлесі 43,7 % -ды құрады.

2.6 суретке сәйкес 2016–2020 жылдардағы қолданыстағы және белсенді кәсіпкерлік субъектілерінің өзгеру динамикасын көрнекі түрде ұсынамыз. Бұл суреттегі кәсіпкерлік субъектілері ірі, орта және шағын кәсіпорындар болып табылады.

2.6-сурет – Павлодар облысында тіркелген, жұмыс істейтін, белсенді заңды тұлғалардың саны, бірлігі

2016 жылдан бастап жұмыс істеп тұрған Павлодар облысының белсенді кәсіпкерлік субъектілерінің үлесі 31% - ға ұлғайды, бұл бірінші кезекте «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры АҚ, «Атамекен» ҰКП институттары арқылы ШОБ-ты белсенді мемлекеттік қолдауға байланысты.

Қолдау шараларын көрсету, экспортты дамытудағы кедергілерді жою жөніндегі ұлттық экспорттық стратегия шеңберінде басқарма «KazakhExport» экспорттық сақтандыру компаниясымен, «QazIndustry» қазақстандық индустрия және экспорт орталығымен, Қазақстанның сыртқы сауда палатасымен жұмыс істейді.

2020 жылғы 1 қаңтардан бастап Үкіметтің қаулысымен Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Бағдарлама шеңберінде бұдан бұрын көзделген мемлекеттік ынталандырудың барлық тікелей шараларын қолдану жалғастырылады, сондай-ақ мемлекеттік ынталандырудың, оның ішінде өңдеуші өнеркәсіптің экспорттық өнімінің (коммерциялық брендтерді қолдау, экспорттық акселерациялау, кәсіпорынды жаңғыртуды қоса қаржыландыру) тікелей шаралары мен құралдарының желісі кеңейтілетін болады.

2.6-кесте – Павлодар облысының 2016–2020 жылдардағы экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштерінің индекстері

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж..
Негізгі капиталға инвестициялар	96,4	89,3	63,2	117,3	97,5
Өнеркәсіп өнімінің көлемі	101,4	106,5	105,2	102,7	101,2
Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің нақты көлем индексі	105,1	107,3	103,9	100,0	107,4
Облыстың өндіруші кәсіпорындарының баға индексі, өткен жылға пайызбен	125,5	116,1	111,8	104,9	103,6

Қосымша – «Қазақстан Республикасының өнеркәсібі» статистикалық жинағы, Нұрсұлтан, 2021 ж.

Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің нақты көлем индексі 2020 жылы 2016 жылдан бастап 2,3-ке артып, 107,4-ті құрады. Өсудің негізгі себебі өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығындағы жалпы өнімнің ұлғаюы болып табылады.

Әлеуметтік көрсеткіштерді талдау. Павлодар облысы экономикасының әлеуметтік саласы өз әлеуетін әлеуметтік сала салаларының жұмыс істеуі есебінен іске асырады. Бұл тұрғыда, біздің ойымызша, келесі салаларды белгілеу керек:

- сауда қызметі саласы;
- қонақ үй бизнесі және қоғамдық тамақтану саласы;
- қаржы және сақтандыру қызметі саласы;
- жылжымайтын мүлікті басқару саласындағы қызметтер;
- әлеуметтік қамсыздандыру;
- білім беру саласы;
- мәдениет және өнер саласы.

Әлеуметтік салаларының жұмыс істеу серпіні 2.7-кестеде келтірілген.

2.7-кесте – Павлодар облысының әлеуметтік салалардың жұмыс істеу үрдісі

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Сауда қызметі саласы	204 288,9	230686,0	356 122,3	389 631,2	471 482,8
Қонақ үй бизнесінің қызметтері, қоғамдық тамақтану саласы	12 292,5	12023,7	14 222,0	17 494,1	14 532,3

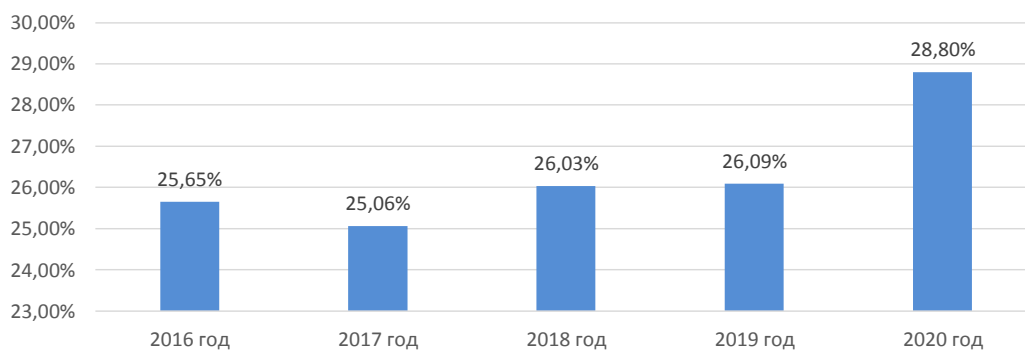
2.7-кестенің жалғасы

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Қаржы және сақтандыру қызметі саласы	37 800,3	45844,3	43 773,1	46 264,3	45 551,4
Жылжымайтын мүлікті басқару саласындағы қызметтер	109 154,5	143688,4	131 434,9	143 844,1	120 059,3
Әлеуметтік қамсыздандыру	38 489,1	40291,8	40 440,4	50 657,2	60 849,4
Білім беру саласы	51 302,7	57246,6	59 676,2	69 547,6	103 004,1
Денсаулық сақтау саласы	38 880,3	48825,4	56 960,6	59 783,0	72 021,0
Өнер және мәдениет	14 460,8	15249,6	12 337,7	13 279,3	13 540,0
Барлығы аймақ экономикасының әлеуметтік секторы	506 669,10	593 855,80	714 967,20	790 500,80	901 040,30

Әлеуметтік сала салаларының жұмыс істеу серпіні әлеуметтік салаға негізгі үлес сауда және сауда қызмет көрсету саласына келетінін көрсетеді. Әлеуметтік салаға ең аз үлес келесі салаларға тиесілі:

- қонақ үй бизнесі және қоғамдық тамақтану саласы;
- Денсаулық сақтау;
- білім беру;
- өнер және мәдениет.

Павлодар облысының жалпы аймақтық өніміндегі әлеуметтік саланың үлес салмағының серпіні 2.7-суретке сәйкес ұсынылған

2.7-сурет – Павлодар облысының жалпы аймақтық өніміндегі әлеуметтік саланың үлес салмағының серпіні

Павлодар облысының 2016–2020 жылдардағы әлеуметтік дамуының негізгі көрсеткіштері 2.8-кестеге сәйкес ұсынылды.

2.8-кесте – Павлодар облысының 2016-2020 жылдардағы әлеуметтік дамуының негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Халық саны, мың адам	757,01	754,8	753,8	752,2	751,01
Жұмыспен қамтылғандардың орташа жылдық саны, мың адам	401,1	396,4	393,3	390,5	387,1
Орташа айлық жалақы, теңге	122 633	131 709	141 915	160 670	187 427
Жұмыссыздық деңгейі, %	4,8	4,8	4,8	4,7	4,8
Жастар жұмыссыздығының деңгейі (15-24 жас), %	2,9	3,2	3,8	3,7	3,6
Нақты ақша индекстері	103,4	101,0	102,5	108,6	105,0
халықтың табысы,%	185	242	284	333	373
Тұрғын үйлердің жалпы алаңын іске қосу, жалпы алаңы мың шаршы метр	71,7	72,1	72,3	72,3	70,8
Туған кездегі күтілетін өмір ұзақтығы, жыл:	-6 877	-6 908	-5 497	-5 865	-4 224
Көші-қон сальдосы, адам	9,65	9,63	9,76	9,80	11,58
1000 адамға барлық себептерден қайтыс болғандар, адам	7,99	7,67	5,55	6,80	5,71
Өлімнің негізгі сыныптары бойынша 1000 адамға шаққандағы нәресте өлімі, адам	420	412	404	396	394
Амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелердің саны, бірлік	421	416	412	383	365
Тұрақты мемлекеттік мектепке дейінгі ұйымдардың саны, бірлік	387	372	362	358	355
Мемлекеттік күндізгі жалпы білім беретін мектептер саны, бірлік	34	34	33	26	26
Техникалық және кәсіптік білім беретін мемлекеттік ұйымдардың саны, бірлік	2	2	2	2	1
Мемлекеттік жоғары оқу орындарының саны, бірлік	218,9	227,3	223,0	227,0	222,8

2.8-кестенің жалғасы

Көрсеткіштің атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Тұтынуға пайдаланылған табыс пен ең төменгі күнкөріс деңгейінің арақатынасы, %	19,5	21,7	24,4	25,86	29,96
Ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы (орташа жан басына шаққанда айына), мың теңге	22,9	24,5	28,3	42,5	42,5
Ескерту – «Павлодар 2020 жылы» статистикалық жылнамасы					

Кәсіптік білім беру жүйесінде мемлекеттік тапсырыс бойынша оқыған техникалық және кәсіптік білім беретін оқу орындарының жұмысқа орналасқан және жұмыспен қамтылған түлектерінің үлесі оқуды бітіргеннен кейінгі бірінші жылы жалпы түлектер санының 97,9 % -ын немесе 4737 адамды (мемлекеттік тапсырыс бойынша 3417 түлек) құрайды.

Қазақстан Республикасының 2007–2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасын, «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын, білім беруді цифрландыру жөніндегі Жол картасының іс-шаралар жоспарын іске асыру мақсатында облыста тиісті инфрақұрылым құрылды. Облыстың барлық 355 (100 %) мектебі кең жолақты интернет желісіне қосылған.

Павлодар облысында мектепке дейінгі білім беру жүйесінде 393 мектепке дейінгі ұйым (жеке және Мемлекеттік) жұмыс істейді, оның ішінде 155 балабақша мен 238 шағын орталық.

Бүгінгі күні мектепке дейінгі ұйымдардың қызметін автоматтандыру 393 (100 %) мектепке дейінгі ұйымдарда енгізілді. Мектепке электронды жазба облыстың 355 (100 %) мектебінде енгізілді. «Аманат» партиясымен бірлесіп балаларға бағдарламалау дағдыларын үйрету бойынша тегін 48 ІТ-сынып ашылды, оның ішінде 22 - сі-ауылдық мектептерде. 4000-нан астам оқушы қамтылған. Қазіргі уақытта ІТ-сыныптарда балаларға арнайы бағдарламалар бойынша бағдарламалау дағдыларына оқыту жүргізілуде.

STEM-оқыту енгізілуде. Бағдарлама төрт бағытты қамтиды: бағдарламалау, инженерия, робототехника, 3D модельдеу.

8 STEM зертхана ашылды (дарынды балаларға арналған облыстық көпсалалы лицей-интернаты, «Жасдарын» мектебі, дарынды балаларға арналған №8 мектеп-лицейі, Ертіс ауданының № 2 ЖОМ, Павлодар қаласының № 4, 34 ЖОМ, Екібастұз қаласының № 24 ЖОМ, Ақсу қаласының № 4 ЖОМ).

Облыс тұрғындары денсаулығының негізгі көрсеткіштері бойынша оң нәтижелерге қол жеткізілді. Нәрестелер өлімі 1000 тірі туылғандарға шаққанда 7,99 -дан (2016 ж.) 5,71 -ге (2020 ж.) дейін төмендеді.

2016 жылмен салыстырғанда жұмыспен қамтылған халық саны 3,5 % ға азайды (401,1 -ден 387,1 мың адамға дейін). Өз бетінше жұмыспен қамтылған азаматтардың саны 38,5 % -ға (97,2 -ден 59,8 мың адамға дейін), жұмыссыздар саны – 14,4 % -ға (22,9 -дан 19,6 мың адамға дейін), жұмыссыздық деңгейі – 5,2 -ден 4,8 % -ға азайды 2020 жылы әлеуметтік жұмыс орындарына 1281 жұмыссыз жұмысқа орналастырылды. Жұмыссыз түлектердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында «Жастар практикасы» бағдарламасы іске асырылуда, оның шеңберінде оқу орындарында алған мамандықтар бойынша 938 адам жіберілді. Экономикалық белсенді халық санындағы жұмыссыздардың үлесі 4,8 % құрады.

Павлодар облысы экономикасының әлеуметтік саласында келесі үрдістерді атап өтуге болады:

- аймақ халқы санының төмендеу үрдістерінің болуы;
- экономиканың негізгі салаларында жұмыспен қамтылған халық санының серпінді төмендеуі;
- сатып алу қабілеті төмен болған жағдайда жалақының өсуі бар (ұлттық валютаның девальвациясы);
- жан басына шаққандағы жалпы аймақтақ өнімнің біртіндеп тұрақты өсуі байқалады.

Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын зерттеу мынадай жүйелі әлеуметтік-экономикалық проблемаларды белгілеуге мүмкіндік береді:

- аймақтаң ресурстық табиғи әлеуеті тиімсіз пайдаланылуда;
- негізгі өндірістік қорлардың жағдайын жақсартудың Елеулі резервтері бар;
- машиналарды, жабдықтарды, заманауи технологияларды ұлғайту қажет;
- негізгі қорларды пайдалану тиімділігі-қор шығару прогрессивтік деңгейге сәйкес келмейді;
- халық саны азаюда, табиғи өсім;
- жұмыссыз халық саны қарқынды өсуде;
- әлеуметтік бағдарланған салалардың (білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет) әлсіз даму үрдістері байқалуда.

2.2 Павлодар облысының орнықты даму деңгейін айқындау

Басқа аймақтармен салыстырғанда Павлодар облысының тұрақты дамуына талдау жүргіземіз. Талдау үшін республиканың 16 аймағынан Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстары таңдалды.

Бұл аймақтар, Павлодар облысы сияқты, айтарлықтай минералдық-шикізат базасымен және өнеркәсіптік әлеуетімен, сондай-ақ тиісінше қоршаған ортаға жүктемемен сипатталады.

Талдау Әлеуметтік сала мен аймақтар экономикасының даму деңгейін сипаттайтын статистикалық ақпараттың кең ауқымын пайдалануға негізделген аймақтар рейтингін жасаудан тұрады.

Аймақтар рейтингін есептеу кейіннен аймақтарға тиісті балл бере отырып, аймақ бойынша әрбір көрсеткішті сараптамалық бағалауға негізделген.

Рейтингтік бағалау мынаны болжайды: әрбір аймақ бойынша келтірілген көрсеткіштерге балл беріледі.

Бұл ретте ең жақсы көрсеткіштері бар аймаққа ең жоғары балл 3, ал ең нашар көрсеткішке 1 балл беріледі.

Мысалы, жұмыссыздық деңгейі және басқа ұқсас көрсеткіштер сияқты көрсеткіштер бойынша баллдар кері бағытта қойылатынына, яғни жұмыссыздық деңгейі ең жоғары аймақта 1 ең төмен балл, ал жұмыссыздық деңгейі ең төмен аймаққа тиісінше 3 ең жоғары балл берілетініне назар аудару маңызды.

Павлодар, Қарағанды, Шығыс Қазақстан облыстарының әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері 2020 жылы 2.9-кестеге сәйкес ұсынылды.

2.9-кесте – 2012 жылғы облыстардың әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері

Көрсеткіш	Көрсеткіштің мәні		
	Павлодар облысы	Қарағанды облысы	ШҚО
Экономикалық даму көрсеткіштері			
- Жан басына шаққандағы ЖӨӨ, мың теңге	4 151,4	4 431,7	3 369,8
- өнеркәсіптік өндірістің нақты көлем индексі, %	101,2	101,2	101,1
- ауыл шаруашылығы өнімінің нақты көлем индексі, %	107,4	106,0	102,6
- негізгі капиталға инвестициялар, млрд. теңге	487	692	729
- бөлшек сауда айналымы, млрд. теңге	434,9	1 060,0	1 081,8

2.9-кестенің жалғасы

Көрсеткіш	Көрсеткіштің мәні		
	Павлодар облысы	Қарағанды облысы	ШҚО
- негізгі құралдардың тозу дәрежесі, %	34,6	39,3	32,6
Әлеуметтік даму көрсеткіштері			
- жұмыссыздық деңгейі, %	4,8	4,6	4,9
- көші-қон сальдосы, адам	-2778	- 3771	-3335
- тұрғын үйлердің жалпы алаңын іске қосу, шаршы метр	373	530	520
- барлық себептерден қайтыс болғандар, адам.	8 704	15 478	16 485
- орташа айлық жалақы, теңге	187 427	203 806	190 287
Экологиялық жағдай көрсеткіштері			
- қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға инвестициялар, млн. теңге	15215	5294	13881
- тұрақты көздерден атмосфераға зиянды заттардың шығарындылары, мың тонна	723,0	627,7	127,2
- тұтынуға пайдаланылған табыс пен ең төменгі күнкөріс деңгейінің арақатынасы, %	222,8	242,8	209,7
Ескерту – «Қазақстан аймақтары» А статистикалық жинағы, редакциялаған н.с. Айдапкелов-Нұр-Сұлтан 2021: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросы, 2021, 456 бет.			

Балдық жүйеге сараптамалық жолмен аударылған индикаторлардың мәндері 2.10-кестеге сәйкес ұсынылған.

2.10-кесте – 2011 жылғы облыстардың рейтингтік бағасы

	Көрсеткіштің мәні		
	Павлодар облысы	Қарағанды облысы	ШҚО
Экономикалық даму көрсеткіштері			
- Жан басына шаққандағы ЖӨӨ, мың теңге	3	3	2
- өнеркәсіптік өндірістің нақты көлем индексі, %	3	3	3
- ауыл шаруашылығы өнімінің нақты көлем индексі, %	3	3	2
- негізгі капиталға инвестициялар, млн. теңге	1	2	3

2.10-кестенің жалғасы

	Көрсеткіштің мәні		
	Павлодар облысы	Қарағанды облысы	ШҚО
- бөлшек сауда айналымы, млн. теңге	1	3	3
- негізгі құралдардың тозу дәрежесі, %	3	2	3
Экономикалық даму көрсеткіші бойынша баллдар жиынтығы	14	16	16
Әлеуметтік даму көрсеткіштері			
- жұмыссыздық деңгейі, %	2	3	2
- көші-қон сальдосы, адам	3	1	2
- тұрғын үйлердің жалпы алаңын іске қосу, шаршы метр	2	3	3
- барлық себептерден қайтыс болғандар, адам.	3	1	1
- орташа айлық жалақы, теңге	2	3	2
Әлеуметтік даму көрсеткіші бойынша баллдар жиынтығы	12	11	10
Экологиялық жағдай көрсеткіштері			
- қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға инвестициялар, млн. теңге	3	1	3
- стационарлық көздерден атмосфераға неғұрлым кең таралған ластаушы заттардың шығарындылары, мың теңге	1	1	3
- тұтынуға пайдаланылған табыс пен ең төменгі күнкөріс деңгейінің арақатынасы, %	3	3	2
Экологиялық жай-күй көрсеткіші бойынша баллдар жиынтығы	7	5	8
Барлық балл	33	32	34

Кестеден әлеуметтік даму көрсеткіштері бойынша Павлодар облысында ең жоғары мән, екінші орын – Қарағанды облысы, үшінші орын - Шығыс Қазақстан облысы екені көрініп тұр. Экономикалық даму көрсеткіштері бойынша Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарының маңызы жоғары, екінші орында-Павлодар облысы.

Жүргізілген зерттеулер негізінде 2.11-кестеге сәйкес әлеуметтік-экономикалық даму бойынша аймақтардың жиынтық рейтингі жасалды.

2.11-кесте – Әлеуметтік-экономикалық даму бойынша аймақтардың жиынтық рейтингі

позиция № рейтингте	Аймақтың атауы	Баллдар	Ұпайларды есептеу 0 -ден 100 -ге дейін %
1	Қарағанды облысы	32	71
2	Павлодар облысы	33	73
3	Шығыс Қазақстан облысы	34	75

Павлодар, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарының жиынтық рейтингі барлық зерттелетін аймақтарда орташа тұрақтылықтың бірдей жағдайы байқалатынын көрсетті.

2.3 Павлодар облысы бойынша тұрақты дамуының жұмыс істейтін ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін бағалау

Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы мен экологиялық жай-күйін талдау тұрақтылыққа жекелеген факторлар емес, бірқатар факторлар әсер ететінін көрсетті, осыған байланысты облыстың орнықты дамуын басқару процесін әзірлеу кешенді көп факторлы тәсілді талап етеді.

Алдыңғы бөлімде облыстың тұрақтылық деңгейіне әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Дамудың бірқатар өзара байланысты жалпы және аумақтық ерекшеліктерін ажыратуға болады:

- облыстың өнеркәсіп салаларын мамандандыру, өндірістерді орналастыру;
- облыстағы экономикалық жағдай, жұмыс істеу үшін алғышарттар мен бастапқы жағдайлар;
- шикізат көздерінің болуы, облыстағы экологиялық жағдай;
- аумақтың әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге және аумақтық еңбек бөлінісіне қатысуға бағытталған аймақтың экономикалық кешенінің жұмыс істеу ерекшелігі.

Павлодар облысының дамуын жалпыланған талдау 2.12-кестеге сәйкес аймақтың дамуының күшті, әлсіз, мүмкіндіктері мен қауіптерін SWOT-талдау түрінде ұсынылған.

SWOT-талдау аймақтың ағымдағы дамуы туралы деректер негізінде жасалды.

Облыстың орнықты дамуын басқарудың тиімді жұмыс істейтін тетігі уәкілетті органдардың орнықты даму стратегиясының іске асырылу барысына кезеңдік мониторинг жүргізуін, орнықты дамудың жоспарланған көрсеткіштеріне қол жеткізуді көздейді.

2.12-кесте – Павлодар облысының тұрақты дамуының SWOT-талдауы

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1	2
<p>1. Облыстың тиімді географиялық орналасуы облыс аумағы арқылы айтарлықтай транзиттік әлеуетті дамыту үшін қолайлы.</p> <p>2. Облыс пайдалы қазбаларға бай, олардың негізгісі көмір болып табылады. Облыс бойынша көмірдің жалпы қоры республикалық баланстық қорлардың 35,7% - ын құрайды.</p> <p>3. Аймақ республиканың ЖІӨ-дегі ЖӨӨ үлесі бойынша (негізінен өнеркәсіп саласы есебінен) 7-орын алады.</p> <p>4. Аймақтың өңдеу өнеркәсібінің көптеген салалары үшін айтарлықтай шикізат базасы.</p> <p>5. Облыста қуатты энергетикалық база бар.</p> <p>6. Аймақ өз дамуында өңдеу өндірістерінің экспортқа бағдарланған өнімін одан әрі неғұрлым жоғары қайта бөлу өнімін шығара отырып ұлғайту жөніндегі стратегияға бағытталған.</p> <p>7. Тарихи мұраның, сондай - ақ тартымды көркем демалыс аймақтарының болуына байланысты аймақ айтарлықтай туристік-рекреациялық әлеуетке ие.</p> <p>8. Ертіс өзенінің және көптеген көлдердің болуы, осыған байланысты облыста су ресурстарының жетіспеушілігі проблемасы жоқ.</p> <p>9. Әлеуметтік қамсыздандыруға, білім беруге арналған бюджет шығыстарының жоғары үлесі адами капиталды дамытуға да, ішкі сұранысты қолдауға да ықпал етеді.</p> <p>10. Шекара маңы ынтымақтастығын жандандыруға мүмкіндік беретін аймақтың, сондай-ақ Ресей Федерациясының шектес аумақтарының дамыған көлік инфрақұрылымы.</p>	<p>11. Облыс экспортының құрылымында шикізат өнімі мен қайта өңдеу дәрежесі жоғары емес өнімнің басым болуы.</p> <p>12. Шағын кәсіпкерлікті дамытудың жеткіліксіз деңгейі.</p> <p>13. Қайта өңдеу өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің жеткіліксіз деңгейі және олардың кейбіреулері бойынша импорттың жоғары үлесі.</p> <p>14. Ұсақ тауарлы өндірістің басым болуы.</p> <p>15. Халықты сапалы ауыз сумен сенімді қамтамасыз ету проблемалары.</p> <p>16. өндіріс және тұтыну қалдықтарын кәдеге жарату және терең өңдеу бойынша өндірістердің болмауы.</p> <p>17. қоршаған ортаның ластануының жоғары деңгейі және жоғары экологиялық қауіп.</p> <p>18. Облыста білікті кадрлардың тапшылығы.</p> <p>19. Облыста ішкі тұтыну нарығының шектеулі көлемі және өнімді сыртқы нарықтарға жеткізу логистикасының жеткіліксіз дамуы.</p> <p>20. Халықтың қатерлі ісіктермен сырқаттанушылығының жоғары деңгейі</p>

2.12-кестенің жалғасы

1	2
Мүмкіндіктер	Қауіптер
<p>1. Қолда бар табиғи-шикізат ресурстары негізінде - кластерлерді кешенді дамыту мүмкіндігі.</p> <p>2. Өңдеу өнеркәсібінде – машина жасауда, металлургияда, мұнай химиясында, құрылыс индустриясында жүйе құраушы жобаларды іске асыру есебінен ЖҚҚ-ны ұлғайта отырып, ЖӨӨ құрылымын оңтайландыру.</p>	<p>1. Аймақтың металлургия өнеркәсібіне мамандануы экономиканы осы саланың тоқырауына байланысты ауқымды экономикалық құлдырау қаупіне ұшыратады. Мұндай құлдырау бағаның күрт төмендеуі, осы саланың өнімдеріне сұраныс болған жағдайда мүмкін болады.</p>
<p>3. Халық санының өсуі және облысқа жоғары білікті мамандарды тарту үшін қолайлы жағдайлар жасау.</p> <p>4. Экономиканың басым салаларында жаңа өндірістерді дамыту мүмкіндіктеріне негізделген Жұмыспен қамтудың өсуін ұлғайту.</p> <p>5. Аймақ халқының ақшалай табыстарының айтарлықтай өсуі.</p> <p>6. Ауыл шаруашылығындағы өндірістің, оның ішінде Ауыл шаруашылығын дамытудағы инновациялық тәсілдер негізінде өсу перспективалары.</p> <p>7. Ауыл шаруашылығының инфрақұрылымын дамыту (сауда-дайындау, қайта өңдеу, көлік, қаржы).</p> <p>8. Әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін дамытуға мемлекеттік және жеке инвестицияларды тарту.</p> <p>9. Аймақтағы экологиялық ахуалды жақсарту.</p>	<p>2. Аймақтың минералдық-шикізат ресурстарының сарқылуы жағдайында облыс экономикасының шикізаттық бағдарлануы салдарынан экономикалық дағдарыс қаупі сақталуда.</p> <p>3. Аймақтың инвестициялық әлеуетінің төмендеуі нәтижесінде аймақтың инвестициялық тартымдылығының төмендеуі.</p> <p>4. Білікті кадрлардың жетіспеушілігі салдарынан еңбек өнімділігінің төмендеуі.</p> <p>5. Еңбек нарығындағы жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың теңгерімсіздігі. Азық-түлік тауарларының жекелеген түрлерін әкелуге сыртқы тәуелділікке байланысты облыстың азық-түлік қауіпсіздігіне төнген қауіп.</p> <p>6. Техногендік факторлардың әсерінен жер және табиғи ресурстардың тозуы.</p> <p>7. Аймақтағы экологиялық жағдайдың нашарлау қаупі.</p> <p>8. Аймақтағы және елдегі эпидемиологиялық жағдайдың нашарлау қаупі.</p>

Павлодар облысының тұрақты дамуының ұйымдастырушылық-экономикалық тетігінің құрамдас элементтері 2.8-суретке сәйкес ұсынылған.

Әлемдік тәжірибе әлеуметтік-экономикалық жүйелерді дамыту трендтері дамудың индустриялық сатысынан постиндустриалдық сатыға қарай бағытта жылжып келе жатқанын көрсетеді.

Әлеуметтік-экономикалық жүйені дамытудың постиндустриалды кезеңі:

- материалдық-ресурстық әлеуетті пайдаланудың ең аз көлемі кезінде қоғамның, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін тауарлардың едәуір көлемі өндіріледі;

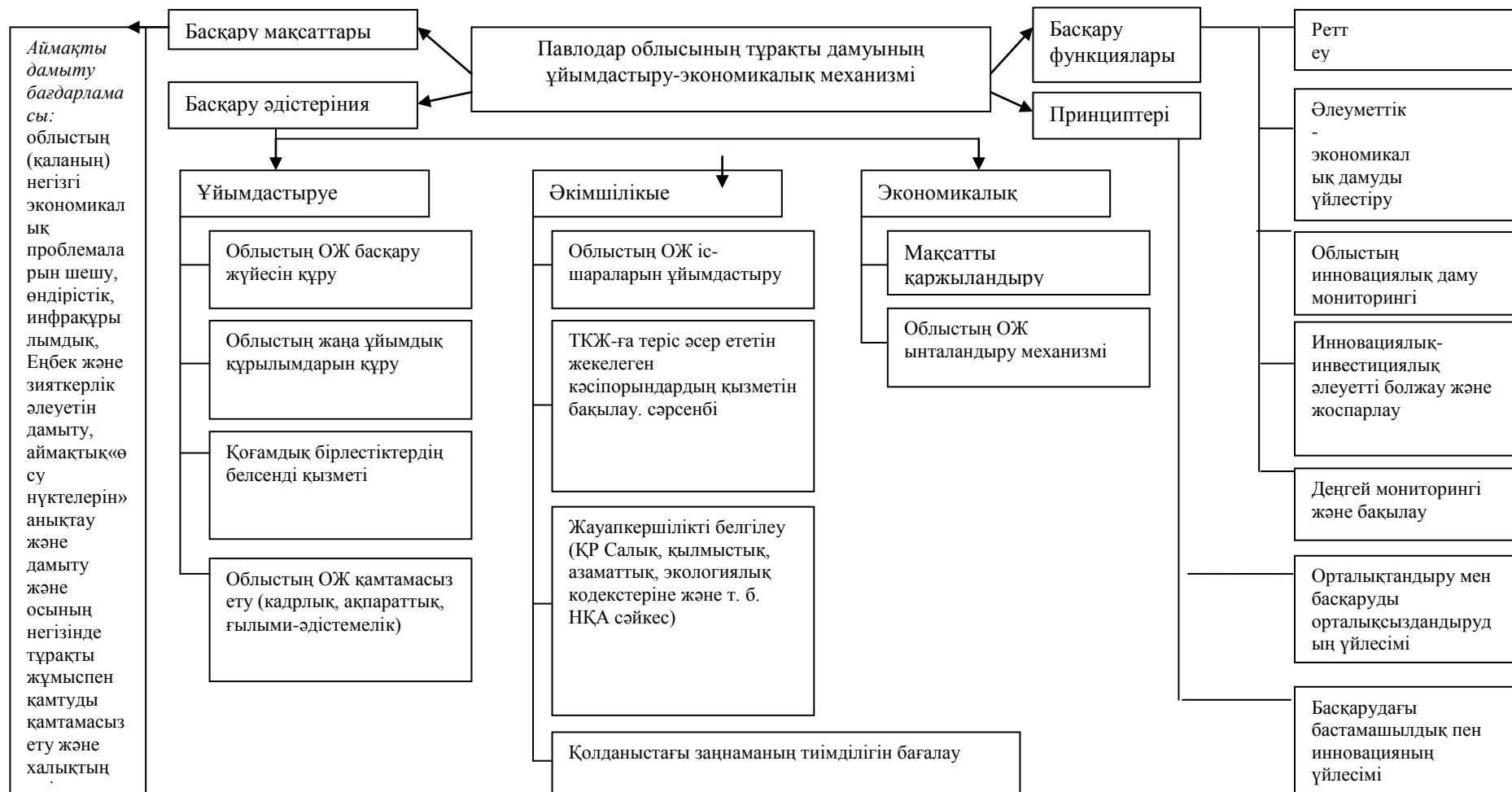
- өндіріс шығындарының құрылымында айтарлықтай үлес салмағы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға келеді;

- аймақтық экономикалық жүйенің жұмыс істеу жүйесінде экономиканың нақты секторымен тең дәрежеде әлеуметтік салаға елеулі рөл бөлінеді;

- басты стратегиялық ресурс-адами капитал болу;

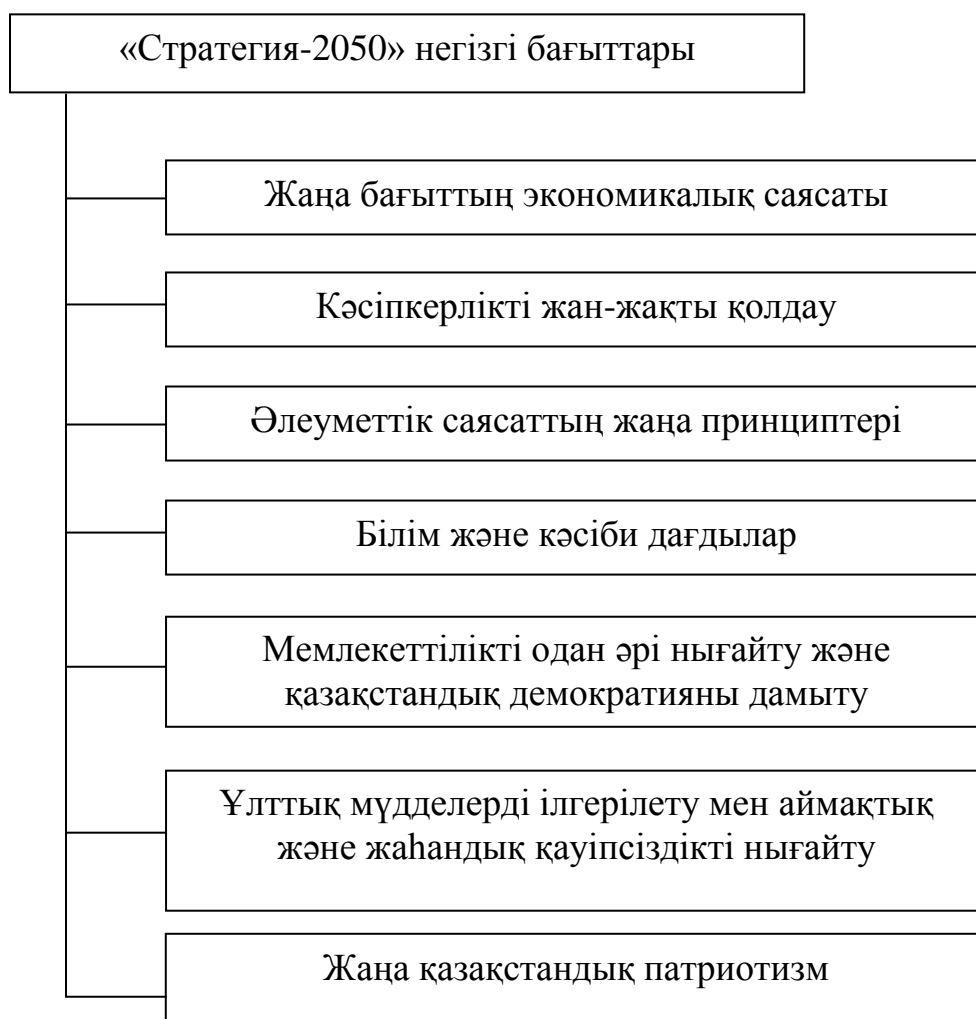
- тұрақты даму технологиялары қолданылуда.

Басты мақсат – 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру. Қазақстан – 2050 Стратегиясы-Қазақстан – 2030 Стратегиясының жаңа кезеңдегі үйлесімді дамуы.

2.8-сурет – Павлодар облысының тұрақты дамуының ұйымдастыру-экономикалық тетігі

Негізгі бағыттар 2.9-суретке сәйкес көрсетілген.

2.9-сурет «Стратегия-2050» негізгі бағыттары

Қабылданған «Қазақстан – 2050» Стратегиясы елдің дамудың «жасыл» жолына көшуіне негізделген экономиканың орнықты және тиімді моделін құруға нақты бағдарлар қояды. «Жасыл экономика» халықтың өмір сүру сапасының жоғары деңгейі, қазіргі және болашақ ұрпақтың мүддесі үшін табиғи ресурстарды ұқыпты және ұтымды пайдалануы бар экономика ретінде айқындалады «Жасыл экономика» елдің орнықты дамуын қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. «Жасыл экономикаға» көшу Қазақстанға әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіру бойынша қойылған мақсатқа қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Есептеулер бойынша 2050 жылға қарай «Жасыл экономика» шеңберіндегі өзгерістер ЖІӨ-ні 3 % -ға қосымша ұлғайтуға, 500 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын құруға, өнеркәсіп пен көрсетілетін қызметтердің жаңа салаларын қалыптастыруға, халық үшін өмір сүру сапасының барлық жерде жоғары стандарттарын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Астана қаласында Экспо-2017 халықаралық көрмесін өткізуді ұйымдастыру «жасыл» жолға көшуге ықпал етті. Оның мақсаты баламалы көздер саласындағы ғылым мен техниканың алдыңғы қатарлы әлемдік жетістіктерін көрсету болды.

Стратегиялық құжатты іске асыру кезінде орталық пен аймақтардың өзара іс-қимылы қажет.

Бүгінгі таңда «орталық-аймақ» өзара іс-қимылы туралы айтпас бұрын мемлекеттік жоспарлау жүйесін қайта қарау қажет. Мемлекеттік жоспарлау жүйесі мемлекеттік жоспарлау қағидаттарынан, құжаттарынан, процестері мен қатысушыларынан тұратын өзара байланысты элементтер кешенін білдіреді.

Негізгі элементтер:

- Стратегиялық жоспарлау процестері: әзірлеу-іске асыру-мониторинг-бағалау-бақылау;

- Стратегиялық жоспарлау жүйесінің құжаттары;

- Стратегиялық жоспарлау жүйесінің қатысушылары және ведомствоаралық келісу процесі (Президент пен Премьер-Министрдің аппараттары, министрліктер, агенттіктер, әкімдіктер, ұлттық компаниялар);

- Стратегиялық жоспарлау мен бюджеттік жоспарлаудың өзара байланысы;

- институционалдық негіздер.

ҚР Ұлттық экономика министрлігі Мемлекеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті орган ретінде ҮБК-нің мынадай процестерін әдіснамалық сүйемелдеуді жүзеге асырады: әзірлеу, іске асыру, мониторингілеу және бағалау. Бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыруды тиісті министрліктер, агенттіктер, Ұлттық компаниялар, сондай-ақ жергілікті билік органдары орындайды. Бағдарламаларды мониторингілеу мен бағалауды бағдарламаны әзірлеуші, мемлекеттік жоспарлау саласындағы негізгі жауапты орган ретінде – Ұлттық экономика министрлігі, ҚР Қаржы министрлігі, сондай-ақ республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті жүзеге асырады. ҮБК стратегиялық және бағдарламалық құжаттарына бақылау жүргізу тәртібін Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі айқындайды

Стратегиялық құжаттар жүйесі үш деңгейден тұрады:

- жалпы мемлекеттік ауқымдағы пайым және ұзақ мерзімді стратегиялар;

- мемлекеттік және салалық бағдарламалар, сондай-ақ Аймақтық даму бағдарламалары;

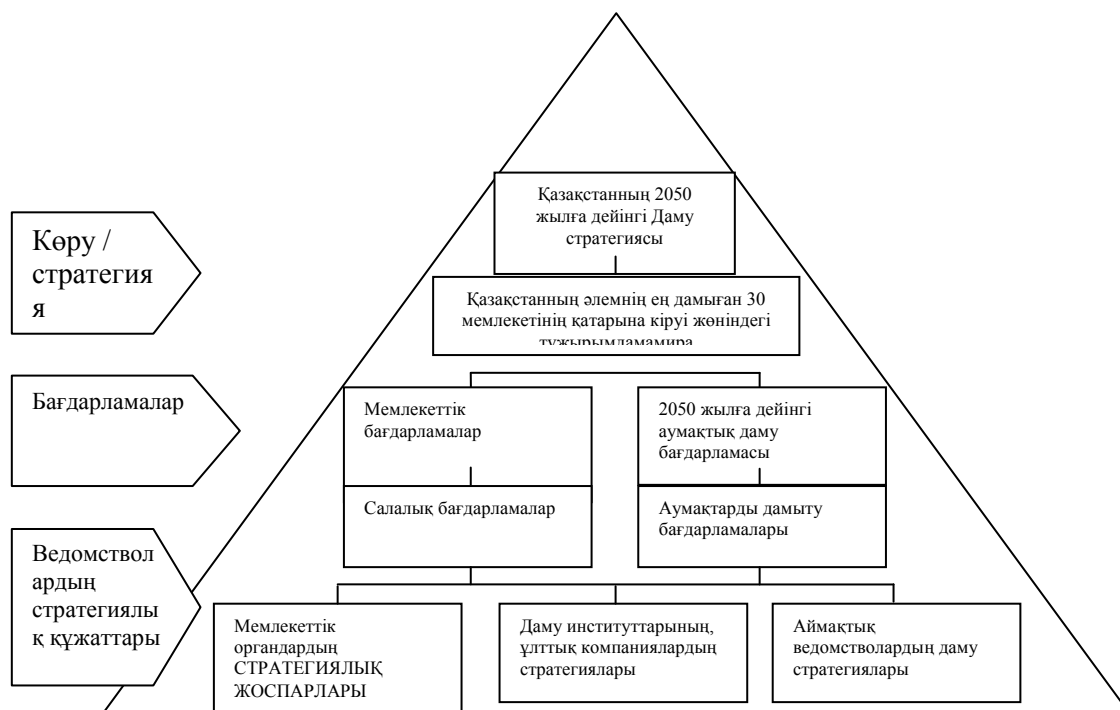
- мемлекеттік ведомстволар мен ұлттық компаниялардың стратегиялары мен жоспарлары.

Бірінші деңгей жоспарлау көкжиегі кемінде 10 жылды құрайтын, ал масштабы жалпы мемлекеттік сипаттағы міндеттерге, сондай-ақ жекелеген саланың даму пайымын тұжырымдау болып табылатын доктриналарға, тұжырымдамалар мен стратегияларға сәйкес келетін құжаттармен ұсынылған. Түйінді құжат Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді Даму стратегиясы болып табылады, онда тұтас алғанда мемлекет дамуының пайымы мен басымдықтары айқындалған. Осы құжаттың мақсаттарының ыдырауы он жылдық стратегиялық жоспарлардың көмегімен жүзеге асырылады..

Екінші деңгейге мемлекеттік және салалық бағдарламалар жатады. Бұл құжаттар, әдетте, секторлық және салалық сипатқа ие (сектораралық деп жіктеуге болатын бағдарламалар да бар) және мемлекеттің жеке салалардағы саясатын анықтайды. Елдің аумақтық даму бағдарламасы мен аумақтарды дамыту бағдарламалары да осы деңгейде. Бірінші құжат мемлекеттің Аймақтық даму саласындағы саясатын айқындайды, ал екіншісінің жиынтығы жекелеген аймақтардың (облыстардың) даму стратегиясын білдіреді.

Үшінші деңгейге орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың, сондай-ақ ұлттық компаниялардың стратегиялық жоспарлары жатады (бұл жағдайда стратегиялық жоспарлар санатына, оның ішінде стратегиялар мен операциялық жоспарлар енгізілген). Осы құжаттардың көмегімен жекелеген ведомстволар өздерінің даму бағыттарын айқындайды, ведомстволық мақсаттар мен міндеттерді, сондай-ақ оларға қол жеткізу үшін қажетті нысаналы индикаторлар мен іс-шараларды белгілейді.

2.10-суретке сәйкес Қазақстандағы стратегиялық құжаттардың иерархиясы көрсетілген.

2.10-сурет – Қазақстанға стратегиялық құжаттардың иерархиясы

Мемлекеттік жоспарлау құжаттары жүйесінің теңгерімділігін қарастырайық. Құжаттардың шамадан тыс саны, жалпы жағдайда стратегиялық құжаттардың көп саны МБК сапасының төмен көрсеткіші болып табылмайды, алайда Қазақстан жағдайында бұл саны тым көп. Құжаттардың қайталануы, құжаттардың шамадан тыс саны бір-бірін функционалды жағынан да, мазмұндық жағынан да іс жүзінде қайталайтын құжаттарды әзірлеу қажеттілігінен туындайды. Құжаттардың әртүрлі деңгейлері арасындағы байланыс, бірінші кезекте, мақсат қоюдың бүкіл жүйесін орталықтандырылған бақылаумен, сондай-ақ бағдарламалық құжаттарды әзірлеу мен бағалау процестеріне әдіснамалық тәсілдердің бірлігімен қамтамасыз етілуге тиіс. Қазақстан Республикасындағы ұзақ мерзімді жоспарлау құжаттарының негізгі проблемасы мақсаттар мен міндеттер жүйесінің теңгерімсіздігі және индикаторлардың шамадан тыс саны болып табылады, бұл әлемдік практикаға сәйкес келмейді.

Облыстың тұрақтылығын дамытуға инвестициялық ахуалды жақсарту және аймақтық инновациялық жүйені дамыту ықпал етеді. Өнеркәсіптік сектор кәсіпорындарында инновациялық үдерістерді дамытуға Торайғыров университетінің ғылыми-технологиялық паркін, Инновациялық Еуразия университетінің инновациялық орталығын, «Қазхром ТҰК» АҚ филиалы-Ақсу ферроқорытпа зауытының, «Қазақстан алюминийі» АҚ және т. б. ғылыми – техникалық

бөлімшелерін қамтитын облыстың құрылған инновациялық инфрақұрылымы ықпал етеді.

Аталған орталықтардың негізгі бағыттары білім, ғылым және өндірісті интеграциялау, инновациялық жобаларды әзірлеу және іске асыру болып табылады. Аймақтың индустриялық-инновациялық даму басымдықтарына сәйкес жаңа технологияларды, ғылыми зерттеулерді әзірлеу және өндіріске енгізу жүргізілуде.

Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын зерттеу мынадай жүйелі әлеуметтік-экономикалық проблемаларды белгілеуге мүмкіндік береді:

- Аймақ экономикасы циклді жұмыс істейді;
- аймақтың ресурстық табиғи әлеуеті тиімсіз пайдаланылуда;
- негізгі өндірістік қорлардың жағдайын жақсартудың Елеулі резервтері бар;
- машиналарды, жабдықтарды, заманауи технологияларды ұлғайту қажет;
- негізгі қорларды пайдалану тиімділігі-қор шығару прогрессивтік деңгейге сәйкес келмейді;
- халық саны азаюда, табиғи өсім;
- жұмыссыз халық саны қарқынды өсуде;
- әлеуметтік бағдарланған салалардың (білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет)әлсіз даму үрдістері байқалуда.

Қабылданған шараларға қарамастан, облыста келесі мәселелерді шешу қажет:

- экологиялық зиянды өндірістерді жаңғырту мен техникалық қайта жарактандыруды жүргізу;
- ластанудың негізгі көздерін тиімді тазарту құрылыстарымен жабдықтау бойынша жұмыстар жүргізу;
- қоқыс тастайтын жерге орналастырылатын қалдықтардың көлемін азайту мақсатында қатты тұрмыстық қалдықтарды орналастыру жөніндегі жаңа полигонды, қоқыс өңдеу кешенін және қоқыс жағатын зауытты жобалау және салу жөніндегі жұмыстарды ұйымдастыру туралы мәселені шешу,
- көше-жол желісі және сәулет-құрылыс шешімдері бойынша көлік ағындарын бөлуді оңтайландыру жөніндегі, қаланың көлік инфрақұрылымын дамыту, көлік ағындарын реттеу, қоғамдық жолаушылар көлігін, оның ішінде көлік құралдарының жүрдек түрлерінің қозғалысын ұйымдастыра отырып, дамыту және оңтайландыру жөніндегі, отын сапасын бақылауға, Көлік құралдарын өндіруге бағытталған іс-шараларды орындауға жәрдемдесу туралы іс-шаралар кешенін іске асыру; және Евро-3 және Евро-4 экологиялық

халықаралық стандарттарын сақтау мақсатында автокөлікті қайта жабдықтау;

- атмосфералық ауаны ластағыштарды экрандауды, ассимиляциялауды және сүзуді және микроклиматтың жайлылығын арттыруды қамтамасыз ететін қосымша көгалдандырылған алаңдарды ұйымдастыру; жасыл желектер паспортына тиісті өзгерістер енгізе отырып, отырғызылған ағаштар мен бұталардың жерсінуін бақылау тексерулерін жүргізу арқылы өтемдік көгалдандырудың тиімділігіне талдау жүргізу, статистикалық деректерде заттай нысанда аумақтарды көгалдандыру жөніндегі іс-шаралардың нәтижелілігін көрсету;

- шаруашылық-тұрмыстық сарқынды суларды тазарту құрылыстарын кеңейту және реконструкциялау:

- нөсер кәрізін, нөсер суларын тазалауға арналған құрылыстарды жобалау және салу;

- автомобиль жолдарын салуды, реконструкциялауды, күрделі жөндеуді жобалау бойынша жұмыстарды ұйымдастыру кезінде жерүсті сарқынды суларын жинауға арналған су бұру құрылыстарын ұйымдастыруды көздеу;

- қала аумағын тазартудың бас схемасын жобалау және іске асыру жөніндегі іс-шаралар қала аумағын жинау, тұрмыстық қалдықтарды жинау, жою, залалсыздандыру және жинау бойынша міндеттер кешенін шешуге мүмкіндік береді;

- экологиялық факторды ескере отырып, халық денсаулығының биомониторингі, халық денсаулығының қауіп-қатерін бағалау, болжау, қала тіршілігіне қоршаған ортаның өзгерістерімен (әсерімен) байланысты қауіп-қатерді азайту жөніндегі шараларды әзірлеу;

- бизнес – қоғамдастықты тартуды ынталандыратын шаралар кешенін әзірлеу-экологиялық бағдарланған бизнесті жүргізуге, билік органдарымен бірлесіп экологиялық бағытталған әлеуметтік-экономикалық жобаларды іске асыруға, ал құрылыс, жол-көлік индустриясында-өндірістің қайта өңделген қалдықтарын пайдалануға;

- экологиялық тәрбиенің, балалар мен жасөспірімдерге білім берудің негізгі бағыттары туралы хабардар ету, қала ортасының экологиялық жағдайымен өмірдің табиғи, әлеуметтік, экономикалық аспектілерінің өзара байланысы туралы дүниетанымды қалыптастыру үшін халықты ағарту, облыс орталығында экологиялық журнал мен газет құру мүмкіндігін қарастыру – ақпараттық және оқыту негізі ретінде;

- қоршаған ортаның жай-күйін талдау, проблемалық мәселелерді анықтау, табиғи ортаның ластануы жөніндегі жағдайды бақылау, экологиялық жағдайды жақсарту жөніндегі шараларды әзірлеу үшін

құзыретті билік органдарын, оқу орындары мен ғылыми ұйымдардың өкілдерін, қоршаған ортаны қорғау саласындағы сарапшыларды, бұқаралық ақпарат құралдарын, жұртшылықты, өскелең ұрпақты тарта отырып, тұрақты (жыл сайынғы) іс-шаралар өткізу;

- экологиялық орталықтарды материалдық-техникалық жарақтандыру; экологиялық лагерлер мен экспедицияларды ұйымдастыру; аймақтық экоқұрылымдық семинарлар, курстар ұйымдастыру және өткізу; экологиялық-мұражай орталықтарын қолдау; жарнамалық-ақпараттық өнімдер шығаруды қолдау; абаттандыру және көгалдандыру жөніндегі жобаларды қолдау; Халықаралық қоршаған ортаны экологиялық қауіптен қорғау күні және «экологиялық қауіпсіздік» шеңберінде іс-шаралар ұйымдастыру «Экология ауладан басталады»;

- бұқаралық ақпарат құралдарына тұрақты түрде ақпарат беру, қоршаған ортаның жай-күйі, қаладағы экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталған өткізілетін іс-шаралар туралы деректерді Internet желісінде орналастыру, Павлодар облысында экологиялық БАҚ құру мүмкіндігін қарастыру;

- үйінділерінің меншік иесі кәсіпорындар қож үйінділерінің көлемін азайту жөніндегі жұмыстарды бастасын, автомобиль жолдарын салу, реконструкциялау және күрделі жөндеу кезінде пайдалану үшін қож үйінділерінің минералдық бөлігін беру мәселесі бойынша мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара іс-қимылды ұйымдастырсын, көрсетілген бағытта қождарды қолдану мүмкіндігін қарау кезінде қож үйінділерінің құрамы және олардың көлемі туралы қажетті деректерді ұсынсын.

Осылайша, Павлодар облысының тұрақты дамуының ұйымдастырушылық-экономикалық тетігінің жұмыс істеуін талдау әлеуметтік-экономикалық дамуға баса назар аударылатынын көрсетеді. Бүгінгі таңда облыстың экологиялық проблемалары жеткілікті түрде шешілмеген: индустрияландыру шеңберінде өнеркәсіптік кәсіпорындар салу қоршаған ортаға жүктемені арттырады. Қазіргі экологиялық сараптама қазіргі заманғы талаптарға сай келмейді. Бұдан басқа, бүгінгі күні облыстың орнықты дамуын айқындау әдістемесі жоқ және соның салдарынан облыстың орнықты даму көрсеткіштерінің мониторингі жоқ.

3 Павлодар облысы тұрақты дамуының ұйымдастыру-экономикалық механизмін қалыптастырудың негізгі бағыттары

3.1 Облыстың тұрақты дамуын стратегиялық басқару

2021 жылдың 1 қыркүйектегі Облысты дамытудың алдағы кезеңге арналған саясаты мемлекет басшысының қазақстан халқына жолдауларында берген стратегиялық және бағдарламалық құжаттар мен тапсырмаларда айқындалған мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға бағытталатын болады», 2012 жылдың 14 желтоқсанындағы «Қазақстан-2050 Стратегиясы».

Орта мерзімді перспективада негізгі бағыттар болады:

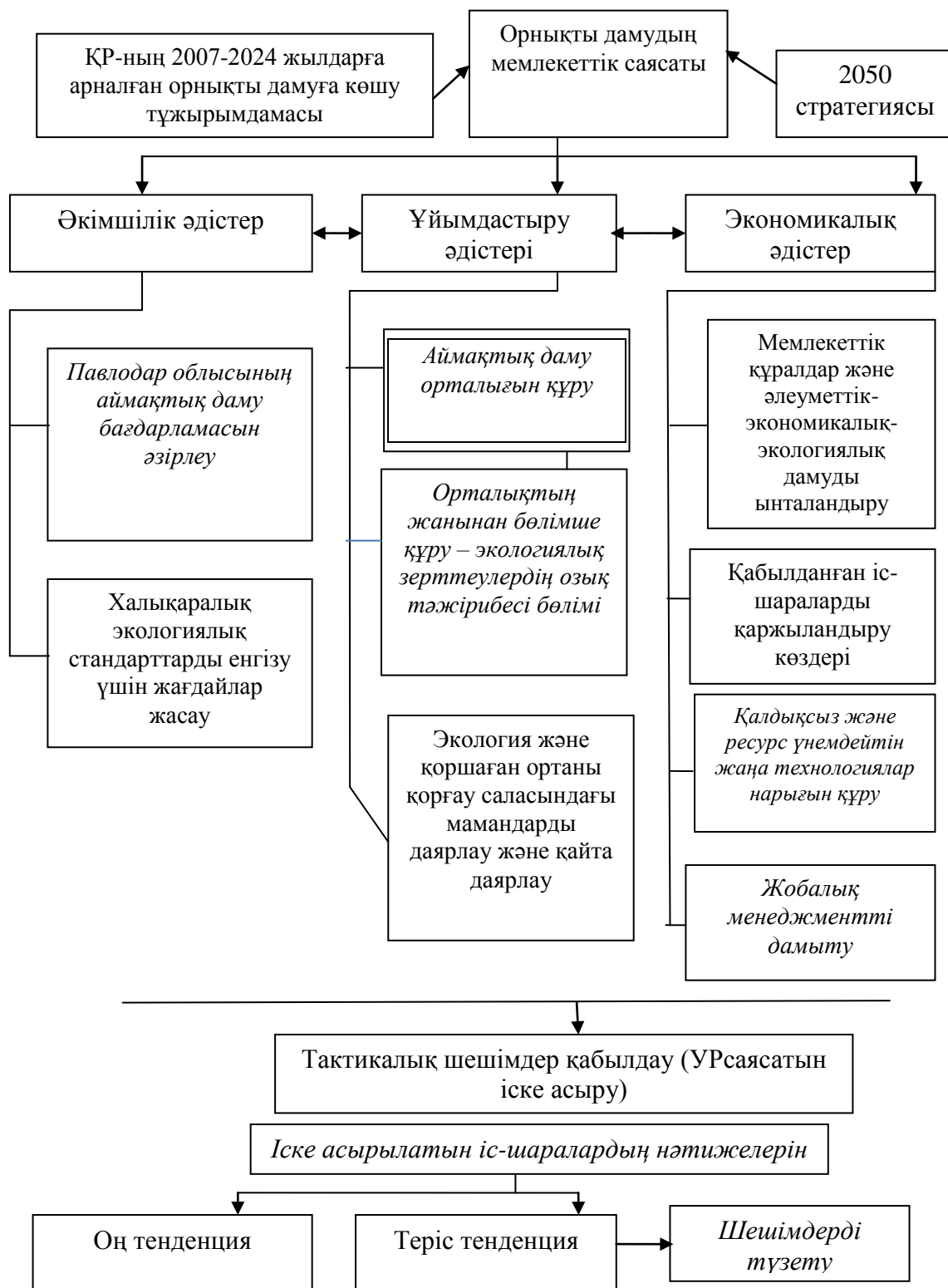
1) Әлеуметтік саланы жаңғырту. Осы бағыт бойынша Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының, Қазақстан Республикасында білім беруді мен ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының, «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасының іс-шараларын қаржыландыру жүзеге асырылатын болады.

2) Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты жаңғырту, сумен жабдықтау және су бұру жүйесін дамыту жолымен халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту. Осы бағыт шеңберінде «Нұрлы жер» тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бұл арналған жобалары іске асырылатын болады.

3) Халықты қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету. «7–20–25», «Нұрлы жер» бағдарламалар бойынша қолжетімді жалға берілетін және ипотекалық тұрғын үй салу жоспарлануда.

4) Аймақтағы экономикалық белсенділікті инженерлік-көлік инфрақұрылымын салу және реконструкциялау арқылы арттыру. Осы бағыт бойынша 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама Аймақтарды дамыту, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары, «Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламалары, Инфрақұрылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы «Нұрлыжол» 2020–2025 жылдарға арналған және Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама шеңберінде жобаларды іске асыру жөніндегі жұмыс жалғастырылады.

3.1-суретке сәйкес Павлодар облысының тұрақты даму саясатын іске асыру жолдары келтірілген.

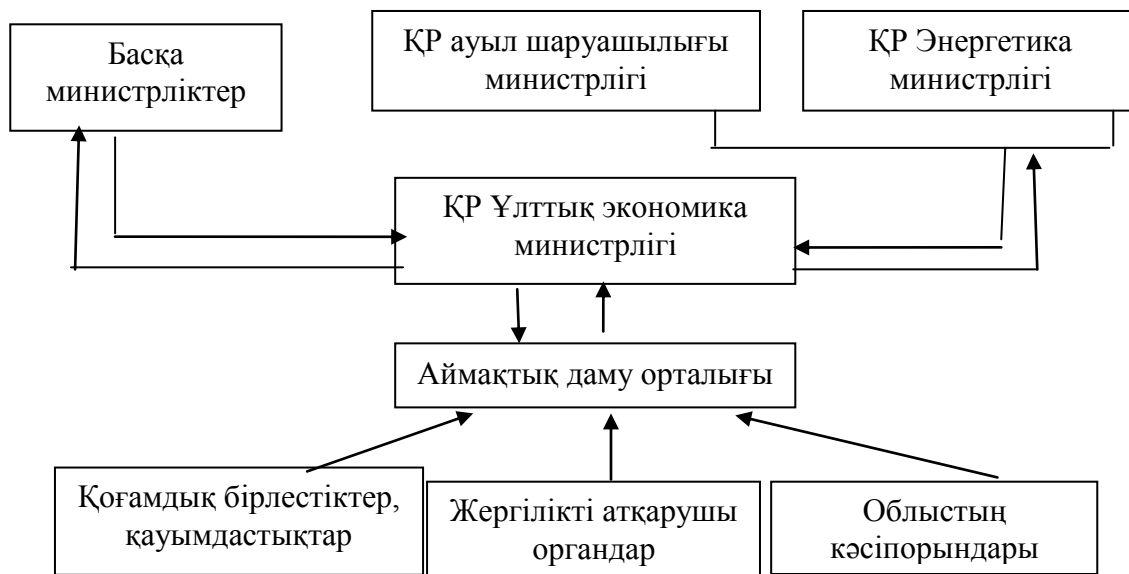

Ескерту – Автор жасаған

3.1-сурет – Павлодар облысының орнықты даму саясатын іске асыру тетігі

Ұлттық экономика министрлігінің Павлодар облысы бойынша аймақтық даму орталығын құру. Мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың тиімсіздігінің себептерінің бірі «орталық-аймақ» өзара байланысының болмауы болып табылады. Қазіргі уақытта тек екі Ұлттық холдингтің аудандарға дейін байланысы бар – олар «Қазпошта» АҚ және «Қазагро» АҚ. Бағдарламалар мен қаулыларды нәтижесіз іске асырудың алдыңғы тәжірибесін қайталамау үшін аймақтың тұрақты даму орталығын құру қажет.

Макро және мезо деңгейлеріндегі тұрақты дамуды басқарудың өзара байланысы 3.2-суретке сәйкес ұсынылған.

Ескерту – Автор жасаған

3.2-сурет – Макро және мезо деңгейлердегі тұрақты дамуды басқарудың өзара байланысы

Аймақтық басқаруды жүзеге асыру жөніндегі өз қызметін аймақтық даму орталығы:

- аймақ пен орталықтың өзара қарым-қатынасы;
- жергілікті атқарушы билік органдары арасындағы өзара қарым - қатынасы;
- бірыңғай жүйе ретінде аймақтың кешенді дамуын қамтамасыз ету.

Аймақтың кешенді дамуы ең ұтымды салалық және аумақтық пропорцияларды қамтамасыз етуді, олардың арасындағы оңтайлы қатынасты орнатуды және сақтауды қамтиды:

- мамандандыру және қосалқы, сондай-ақ қызмет көрсету салалары;

- өндіруші және өңдеуші өнеркәсіп;
- жеңіл және ауыр өнеркәсіп;
- өнеркәсіпте және ауыл шаруашылық;
- өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылыммен;
- өндіріс саласы және қызмет көрсету саласы.

Орталықтың миссиясы-аймақтың әлеуметтік экономикалық дамуына жәрдемдесу, ұлт денсаулығын сақтау.

Орталықтың мақсаты-аймақтың ең жоғары тұрақтылығына қол жеткізу.

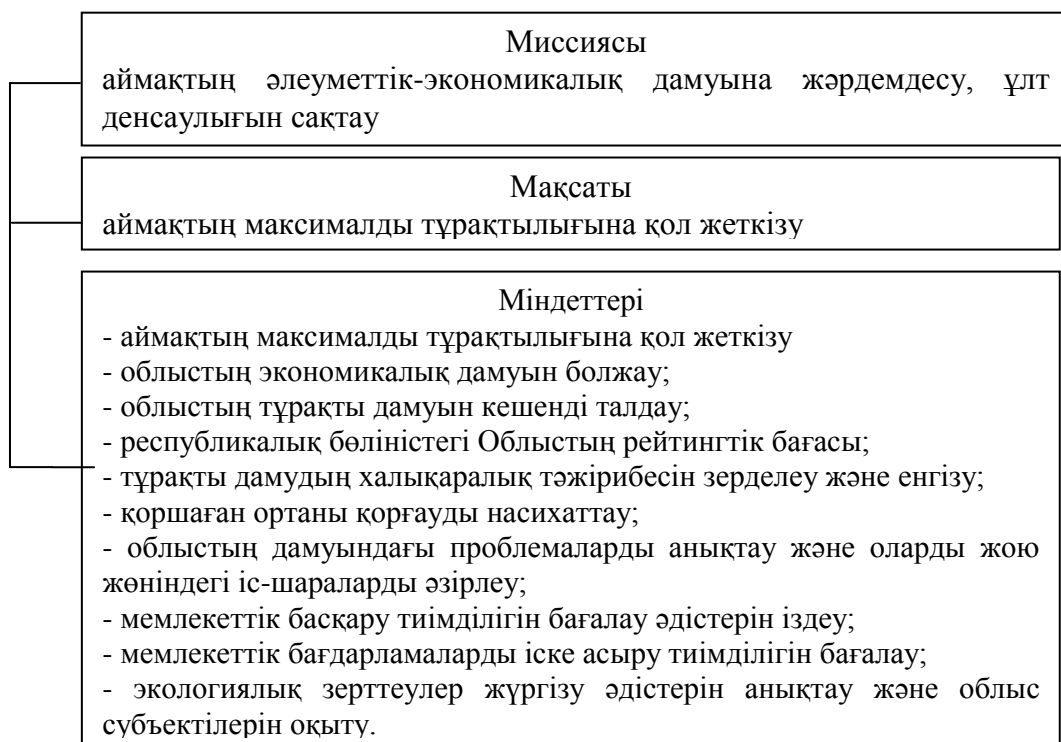
Орталықтың міндеттеріне мыналар жатады:

- аймақтың максималды тұрақтылығына қол жеткізу;
- облыстың экономикалық дамуын болжамдау;
- облыстың тұрақты дамуын кешенді талдау;
- республикалық бөліністегі облыстың рейтингтік бағасы;
- орнықты дамудың халықаралық тәжірибесін зерделеу және енгізу;
- қоршаған ортаны қорғауды насихаттау;
- облыстың дамуындағы проблемаларды анықтау және оларды жою жөніндегі іс-шараларды әзірлеу;
- мемлекеттік басқару тиімділігін бағалау әдістерін іздеу;
- мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылу тиімділігін бағалау;
- экологиялық зерттеулер жүргізу әдістерін анықтау және облыс субъектілерін оқыту.

Павлодар облысының аймақтық даму орталығының миссиясы, мақсаты, міндеттері 3.3-суретке сәйкес ұсынылған.

Болжау бөлімінің негізгі функциялары:

- технологиялық болжауды жүзеге асыру;
- облыстың тұрақты даму индикаторларын әзірлеу
- облыстың дамуына кешенді талдау;
- облыстың экономикалық дамуын болжау;
- мемлекет бекіткен бағдарламалар бөлінісінде аймақтың экологиялық жағдайды болжау;
- облыс экономикасының дамуындағы проблемаларды және олардың алдын алу жолдарын анықтау;
- экологиялық ішкі жүйенің көрсеткіштерін талдау.

Ескерту – Автор жасаған

3.3-сурет – Павлодар облысының аймақтық даму орталығының миссиясы, мақсаты, міндеттері

Аймақтық даму орталығының ұйымдық құрылымы 3.4-суретке сәйкес ұсынылған.

Ескерту-автор жасаған

3.4 сурет –Аймақтық даму орталығының ұйымдық құрылымы

Статистикалық мәліметтерден басқа төменде келтірілген көрсеткіштерді пайдалануды ұсынамыз:

- аймақтың демографиялық ахуалын;
- баламалы энергия көздерін қолдану мүмкіндігі, табиғи қазбалар мен жер, су, орман ресурстарының барланған қорларын ұтымды пайдалану;
- халықтың белгілі бір тауарлар мен қызметтерге төлем қабілеттілігін болжау.

Экологиялық кіші жүйенің индикаторлары ретінде экологиялық кіші жүйені бағалаудың мынадай әдістемесін қолдануды ұсынамыз.

Экологиялық тәуелді аурулардан болатын залал мына формула бойынша анықталады

$$Y = \sum_{i=1}^n Y_i, \quad (3.1)$$

мұндағы Y – экологиялық тәуелді аурулардан келтірілген залал, теңге;

Y_i – залал келтірілгендер

Немесе залалды келесі формуламен ианықтауға болады

$$Y = \sum_{i=1}^n S_i, \quad (3.2)$$

мұндағы S_i – аурудан болатын залалдың құрамдас бөліктері, яғни ауру демалысын, медициналық қызметтерді және т. б. төлеу шығындары.

Аурудан болатын залалдың құрамдас бөліктерін Е. В. Мишонның есептеу әдісіне сәйкес анықтауға болады., формула

$$Y = k(S_{\text{ВВП}} + S_{\text{М.О.}} + S_{\text{М.П.}} + S_{\text{Б.Л.}}), \quad (3.3)$$

мұндағы $S_{\text{ВВП}}$ – сырқаттанушылыққа байланысты жалпы ішкі өнімнің жоғалуы;

$S_{\text{М.О.}}$ – медициналық қызмет көрсетуге арналған шығындар: Денсаулық сақтау мекемелерінің инфрақұрылымын қолдауға арналған шығыстарды, жалпы шаруашылық шығыстарды, науқасты тамақтандыруға және оған күтім жасауға, стационарда және

т. б. шығыстарды қамтитын шығындар.;

$S_{M.П}$ – дәрі-дәрмекпен емдеуге және жеке медициналық қызметтерге ақы төлеуге арналған шығыстар (ақылы диагностикалық іс-шаралар, консультанттардың ақылы қызметтері және басқа да ақылы медициналық қызметтер);

$S_{Б.Л.}$ – еңбекке уақытша жарамсыздыққа ақы төлеуге арналған шығыстар;

k – халықтың экологиялық тәуелді аурулармен сырқаттану деңгейін көрсететін экологиялық тәуелділік коэффициенті, яғни аурулардың жалпы санындағы қандай түрдегі аурулардың үлесі. Соңғысы есеп айырысу жолымен немесе сараптамалық жолмен анықталады.

Жалпы ішкі өнімнің шығындары мына формула бойынша есептеледі

$$S_{Б.Л.} = (S + V) \cdot N \cdot B, \quad (3.4)$$

мұндағы S – еңбек ету қабілетінен айырылудың орташа ұзақтығы (күндермен);

V – ауырған аурудан кейінгі қалпына келтіру кезеңінің орташа шамасы (күнмен);

N – адам күндерімен есептелген еңбекке жарамсыздық күндерінің саны;

B – жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім (бір жұмыспен қамтылғанға күніне).

Медициналық қызмет көрсетуге арналған шығыстар мынадай формула бойынша есептеледі

$$S_{M.П} = Z_{ам} + Z_{ст} + Z_{неотл}, \quad (3.5)$$

мұндағы $Z_{ам}$ – амбулаториялық емдеуге арналған шығындар;

$Z_{ст}$ – стационарлық емдеуге арналған шығындар;

$Z_{неотл}$ – шұғыл медициналық көмекке арналған шығындар.

Есептеулер нәтижесінде, егер экологиялық жағдайдан туындаған ауруларды емдеуге кететін шығындар сомасы болса, онда қоршаған ортаны басқарудың төмен сапасы бар екенін анықтауға болады.

Аймақтың экономикасын тұтас жүйе ретінде бағалау үшін кешенді болжамды пайдалану қажет.

Кешенді болжам аумақтық шаруашылық кешенінің жұмыс істеуі мен дамуын объективті түрде көрсететін ғылыми тәсілдерге негізделеді.

Бөлім ұзақ мерзімді және орта мерзімді болжауды жүзеге асыратын болады.

Ұзақ мерзімді болжау облыстың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын әзірлеу құралы болып табылады. Болжам ұзақ перспективаға (әдетте он жылдық кезеңге) бес жылда бір рет әзірленеді. Ұзақ мерзімді болжамдағы іс-шаралар орта мерзімді болжауды, облыстың әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамалары мен бағдарламаларын әзірлеу кезінде пайдаланылуы тиіс, яғни жүргізілетін экономикалық саясаттың сабақтастығы қағидаты пайдаланылуы тиіс.

Аймақтың, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын орта мерзімді болжау деректерді жыл сайын түзетумен үш немесе бес жылдық кезең әзірленеді. Орта мерзімді жоспарлар орта мерзімді перспективаға арналған экономиканы дамыту тұжырымдамасын әзірлеу үшін негіз болады. Ұзақ және орта мерзімді болжамдардағы көрсеткіштер, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық даму стратегиялары мен бағдарламалары ашық баспасөзде жарияланады.

Аймақтың кешенді экономикалық болжамы екі мақсатты көздейді: а) басшылыққа экономикалық және әлеуметтік саясатты іске асыру кезінде шешімдерді әзірлеу және үйлестіру үшін облыстық деректерді беру; б) көрсеткіштердің өзгеру беталысы стратегиялық мемлекеттік құжаттар мен бағдарламаларда ескерілетін көрсеткішке қызмет етуі тиіс.

Тұрақты және дағдарысқа қарсы басқару бөлімінің негізгі функциялары:

- аймақтардың орнықтылық дәрежесін бағалау қағидаттарын, индикаторларын және әдістемесін әзірлеу, олардың орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын басқару әдістерін зерделеу;

- қазіргі кезеңде экономиканың өсу факторларын негіздеу, экономиканың өсуіне және аймақтың тұрақты дамуына инновациялардың әсерін анықтау, аймақтық инновациялық дамуды басқарудың нысандары мен әдістерін әзірлеу;

- аймақтың орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын басқару жүйесін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу, ондағы стратегиялық жоспарлаудың рөлі мен орнын негіздеу;

- аймақтық әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын қалыптастырудың әдістемелік тәсілдерін жетілдіру, оны іске асыруды басқарудың қағидаттары мен әдістерін әзірлеу;

- аймақтың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын басқарудың қазіргі заманғы жағдайларға неғұрлым барабар әдістерін негіздеу.

Дағдарысты факторларды анықтауға және индустриалды аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге жол бермеуге бағытталған дағдарысты басқару тұрақтылық дәрежесін үнемі бақылауға, дағдарыс факторларын анықтауға, дағдарысқа қарсы шаралар кешенін жүзеге асыруға, басқарудың тиімділігі мен икемділігін арттыруға қатысты стратегиялық басқару жүйесін жетілдіруді білдіреді және оны стратегиялық басқарудан ерекшелейтін бірқатар ерекшеліктерге ие.

Біріншіден, бұл басқарылатын процестердің сипатына байланысты ерекшеліктер. Дағдарысты басқару қарқынды дамып келе жатқан дағдарыс процестеріне және дағдарыстың жақындағанын көрсететін белгілерге бағытталған, оның ерекшелігі қайталанбау, пайда болатын басқару проблемаларының жаңалығы болып табылады.

Екіншіден, стратегиялық басқарудан айырмашылығы, дағдарысты басқару ықтимал дағдарыс факторларын, олардың алдын-алу мүмкіндіктерін ескере отырып және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету негізінде стратегиялық мақсаттар белгілеуді көздейді. Сонымен қатар, стратегиядағы ең маңызды проблемалар көбінесе іске асыру және үздіксіз бейімделу проблемалары болып табылады, бұл процестердің динамикалық түрін және дағдарысты басқару мәселелерінің бірегейлігін ескере отырып, одан да өзекті болады. Дағдарысты басқару қиыншылықтардың әлеуетін арттыру және қоршаған ортаға әсер ету, оны стратегиялық міндеттерді іске асыруға өзгерту және бейімдеу арқылы өзгерістерге белсенді бейімделуді көздейді.

Үшіншіден, дағдарысты басқару тек сыртқы ортамен байланыс орнатуға ғана емес, сонымен бірге аймақтағы экономикалық қызмет субъектілерінің мүдделерінің тепе-теңдігіне қол жеткізуге бағытталған, онсыз дағдарысты басқару мақсаттарына қол жеткізу мүмкін болмайды. Сонымен қатар, дағдарысты басқару мүмкін болатын дағдарыс процестерін ұзақ мерзімге болжауды және қызметтің ішкі және сыртқы жағдайындағы мүмкін болатын өзгерістерге жауап берудің алдын-алу әдістерін қолдануды қамтиды.

Осылайша, аймақты дамытуды дағдарысқа қарсы басқару аймақ дамуының тұрақтылығын арттыруға бағытталған. Аймақтың жүйе ретінде дамуының тұрақтылығы оның жеке ішкі жүйелерінің тұрақтылығымен анықталады, оны экономикалық, инвестициялық, экологиялық, инновациялық, құрылымдық-функционалды, қаржылық,

әлеуметтік, құрылымдық-функционалды ішкі жүйелер ретінде қарастыруға болады.

Аймақтың орнықты даму индикаторларын әзірлеу қажет. Аймақтық жүйелердің орнықты даму индикаторларын әзірлеу кезеңдері 3.5-суретке сәйкес ұсынылған.

Ескерту-автор жасаған

3.5-сурет – Аймақтық жүйелердің орнықты даму индикаторларын әзірлеу кезеңдері

Алдыңғы мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тәжірибесі мемлекеттік органдар өткізетін іс-шаралар бағдарламалар шеңберінде талап етілетіннен ерекшеленетінін көрсетті. Осыған байланысты индикаторлар Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасында көрсетілген мақсаттарға нақты сәйкес келуі тиіс.

Орнықты даму индикаторларын әзірлеудің негізгі қағидаты ашықтық қағидаты болуға тиіс. Индикаторларды әзірлеу жұртшылықтың кең ауқымын тарта отырып жүргізілуге тиіс.

Аймақтық жүйелерді дамытудың орнықтылығы саласындағы саясатты оңтайландыру жөніндегі тиімсіз жұмыстың себептерінің бірі, кейде жергілікті атқарушы органдардың стратегиялық құжаттардың мақсаттарын дұрыс түсінбеуі болып табылады.

Атап айтқанда, біз аймақтарды дамыту бағдарламасының көрсеткіштерін оңтайландыру бойынша тәсілдерді әзірледік:

- көрсеткіштер СЖ-2020-да көрсетілген дамудың негізгі міндеттері мен бағыттарын көрсетуі тиіс;
- көрсеткіштер мемлекеттік және салалық даму бағдарламаларының басымдықтарына сәйкес келуге тиіс;
- аймақтық деңгейдегі макроэкономикалық көрсеткіштер (жалпы аймақтық өнім, аймақтың өнеркәсіптік өндірісінің көлемі, негізгі капиталға инвестициялар көлемі және т. б.) 2020 Стратегиялық жоспарының нысаналы индикаторларына сәйкес келуі тиіс;
- көрсеткіштер жергілікті атқарушы органдардың нақты өкілеттіктері мен құзыреттеріне сәйкес келуі тиіс;
- қол жеткізу жөніндегі міндеттері жергілікті атқарушы органдардың құзыретіне кіретін көрсеткіштердің болуы. Атап айтқанда, халықтың базалық әлеуметтік қызметтерге қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселелері (тегін білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік көмек, тұрғын үй қорын абаттандыру мәселелері және т. б.);
- көрсеткіштер аймақтардың ерекшелігін көрсетуі тиіс.

3.6-суретке сәйкес ұсынылған мемлекеттік жоспарлау жүйесінің негіздері көрсетілген.

3.6-сурет – Ұсынылатын мемлекеттік жоспарлау жүйесінің негіздері

Әлемдік практикада мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен пәрменділігін жақсарту тетіктерін табысты іске асыру мыналарды

қамтиды:

- жалпы үкімет үшін мақсаттар мен басымдықтарды құрылымдық анықтау;

- басымдықтарды іске асыруды мұқият бақылау;
- орындау үшін бірлескен жұмыс үшін құрылымдар құру;
- нәтижелерді бағалау жүйесін басқару үшін тетіктерді енгізу;
- адами ресурстарды оқыту;
- басқару құрылымдарын құру.

DeliveryUnit жүйесін құру осы мәселелерді шешуге ықпал етті.

- АҚШ-та: Performance Management Unit;
- Францияда: DGME (Жобаларды басқару кеңсесі);
- Ұлыбританияда: Delivery Unit Премьер-Министрі, Public service agreements;

- Сингапурда: Results agreement with performance bonus ;
- Малайзияда: Labs басымдықтарын анықтау үшін, DeliveryUnits;
- Бразилияда: GERAES (PMO), Results agreement with performance

bonus;

- Чилиде: DeliveryUnits .

Delivery Unit қызмет ету практикасында табысты іске асырудың негізгі факторы дұрыс таңдалған штат болып табылады. DeliveryUnit кадрлық құрамы дағдыларға ие болуы керек:

- басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі адамдарға әсер етуі;
- талдау деректерін дұрыс декодтау мүмкіндігі;
- талдау әдіснамасын түсіну қабілеті;
- мемлекеттік басқару туралы білімнің болуы.

Delivery Unit-тегі штаттарды жиынтықтау кезінде неғұрлым маңызды құрылымдардан (мемлекеттік органдар, ұлттық компаниялар және т. б.) негізгі адамдарды лауазымынан шығармай кадрлар іріктеу маңызды болып табылады және екінші маңызды мәселе, жеткізу бөлімінің қызметкерлері, атап айтқанда, бұрынғы әріптестерін қадағалағаннан кейін шиеленісті азайту.

Қазақстанда персоналды бағалау лауазымға орналасу кезінде және одан әрі белгілі бір уақыт аралықтары арқылы кезең-кезеңімен өткізілетін аттестациялық емтихандар әдісі бойынша ұйымдастырылған. Бағалау жүйесі орталықтандырылған және жалпы сипатқа ие-құқықтық өрісті білу, минималды логикалық-аналитикалық дағдылар мен қазақ тілін білу аттестатталады. Мұндай жүйе стратегиялық жоспарлау саласында салалық құзыреттердің немесе құзыреттердің болуын айқындауға мүмкіндік бермейді, яғни осындай дағдылардың болуын растайтын жалғыз өлшемшарт бейіндік жұмыс тәжірибесі болып табылады, бұл субъективті параметр болып

табылады және құзыреттердің сапасын бағалауға мүмкіндік бермейді.

Іске асырылатын мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігі аудитінің негізгі функциялары:

- мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру мониторингі;
- мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігіне аудит жүргізу.

Қазіргі уақытта бюджет қаражатын пайдалануды бақылаудың бір түрі ретінде тиімділік аудиті шет елдердің мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесінде белсенді қолданылады.

Тиімділік аудиті - бұл оларды пайдалану тиімділігін анықтау үшін жүзеге асырылатын мемлекеттік қаражатты қаржылық бақылаудың бір түрі.

Тиімділік аудиті өздеріне жүктелген функциялар мен қойылған міндеттерді орындау үшін алынған мемлекеттік қаражатты олардың пайдалану тиімділігін айқындау мақсатында мемлекеттік билік органдарының және мемлекеттік қаражатты басқа да иеленушілер мен алушылардың қызметін тексеруді білдіреді.

Тиімділік аудиті арқылы жоғары қаржылық бақылау органдары мемлекеттік қаржыны басқаруға сыртқы мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады, оның нәтижелері бойынша олар қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін атқарушы билік қызметінің нәтижелеріне тәуелсіз баға береді және сәйкесінше осыған жұмсалған мемлекеттік қаражатты пайдалану тиімділігінің дәрежесі туралы қорытынды жасайды.

Әлемдік тәжірибе тиімділік аудиті атқарушы билік органдарының бюджет-қаржы саласына қатысты шешімдер қабылдауы мен орындауының сапасына елеулі әсер ететінін, сондай-ақ олардың қызметіндегі жауапкершілікті, ашықтық пен есептілікті арттыруға ықпал ететінін куәландырады.

Тиімділік аудитінің бюджеттік бақылаудың жаңа түрі ретінде пайда болуы 1977 жылы жоғары бақылау органдарының халықаралық ұйымының (ИНТОСАИ) 1-ші конгресі қабылдаған «бақылаудың басқару қағидаттарының Лима декларациясында» тіркелді. Онда қаржылық аудиттен басқа, «маңыздылығы даусыз, бақылаудың тағы бір түрі бар, ол мемлекеттік қаражаттың қаншалықты тиімді және үнемді жұмсалғанын тексеруге бағытталған. Мұндай бақылау тек басқарудың нақты аспектілерін ғана емес, сонымен бірге барлық басқарушылық қызметті, оның ішінде ұйымдастырушылық және әкімшілік жүйелерді де қамтиды».

Есеп комитеті ҚР Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік қаржылық бақылаудың жоғары органы болып табылады.

Республикалық бюджеттің іске асырылуына, мемлекеттің гранттары мен активтерінің, мемлекет кепілдік берген қарыздардың, сондай-ақ Мемлекеттік мекемелердің өздерінің иелігінде қалатын тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өткізуінен түсетін қаражаттың пайдаланылуына сыртқы бақылауды және бағалауды жүзеге асырады.

Экологиялық зерттеулердің озық тәжірибесі бөлімінің негізгі функциялары:

- ақпарат жинау және статистикалық өңдеу әдістемелерін қолдану;

- әлемдік тәжірибеде қолданылатын ластану қаупін анықтау әдістемесін зерттеу;

- қалдықсыз технологияларды пайдалану алдында аймақта орналасқан өндірістерді талдау;

- қалдықтарды кәдеге жаратудың әлемдік тәжірибесін зерттеу.

Сонымен қатар, Санкт-Петербург қоғамдық ұйымының экологиялық білім Федерациясы сияқты аймақаралық қоғамдық ұйым құру қажет. Үздіксіз экологиялық білім беру жүйесін дамыту, экологиялық білім беру, ғылым және мәдениет саласы қызметкерлерінің азаматтық құқықтары мен мүдделерін қолдау жөніндегі озық тәжірибені белсенді насихаттайтын экологиялық білім Федерациясы - аймақаралық қоғамдық бірлестік.

Қоғамдық ұйымдар қызметінің негізгі бағыттары:

- үздіксіз экологиялық білім берудің стратегиясы мен тактикасын әзірлеу үшін республика азаматтарының күш-жігерін үйлестіру; оны нәтижелі жанды жұмыспен толықтыру;

- экологиялық білім беру және ағарту саласындағы аймақтардың озық тәжірибесін Қазақстанда және шетелде зерделеу және тарату;

- экологиялық білім беру және ағарту саласы қызметкерлерінің, қоғамдық экологиялық қозғалыстардың мүшелері мен қатысушыларының азаматтық құқықтары мен мүдделерін қолдау;

- қоршаған ортаны қорғауға, қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, адамдардың денсаулығын жақсартуға, орнықты даму тұжырымдамасын іске асыруға бағытталған экологиялық-білім беру және өзге де жобалар мен бағдарламаларды тәуелсіз қоғамдық сараптау және байқаудан өткізу;

- тәуелсіз экологиялық ақпаратпен алмасу;

- білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, бизнес, өнеркәсіп мекемелерінің шығармашылық байланыстарын дамыту және т.б.;

- тұрақты даму үшін білім беру саласындағы халықаралық және аймақаралық ынтымақтастық.

Алайда, батыста автоматтандырылған құралдарды қолдана отырып, жобаларды басқару мәдениеті бұрыннан бүкіл бизнесті жүргізу мәдениетінің ажырамас бөлігіне айналған болса, онда ол Қазақстанда әлі де өзінің тиісті дамуын таба алмады. Айта кету керек, бүгінгі таңда Қазақстанның Жобалық менеджерлер одағы (ҚР ЖМО) бар.

Қауымдастықтың басты мақсаты: Қазақстан Республикасы экономикасының түрлі салаларында кәсіби қызметті басқару бойынша қуатты құрал ретінде жобаларды басқарудың халықаралық стандарттарын қолданудың жаһандық мәніне дейін көтеру.

«ҚР ЖМО» қауымдастығы корпоративтік мүшелік үшін ашық және өз мүшелерінің пайдасы үшін ғана ұйымдастырылған. Қауымдастық құрамы:

- К. И. Сатбаеватындағы ҚазҰТУ;
- Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті;
- «Антал» ЖШС;
- «Орталық-АзиаттықТау-Кен өнеркәсібі одағы» ОО;
- «АТҚазақстан Форумы»ЗТБ;
- «Халықаралық Ақпараттандыру Академиясы» ОО;
- «REGCON - ASIA» ЖШС;
- «DMTS» ЖШС;
- «WTO» ЖШС;
- «TENIR-PROJECT» ЖШС;
- ҚазақстансапаменеджментіАкадемиясы(ҚСМА) Euroasia MS;
- «Сапа Менеджменті» журналы;
- «Ақпараттықжүйелерорталығы«WTO» ЖШС;
- «PM Expert» ЖШС;
- «АльПари» АҚ;
- «Алматысаудапалатасы» ОО;
- «ҚазақстанныңАгроөнеркәсіптікОдағы»ЗТО;
- «Фирма FoldingSpace» ЖШС;
- «ЭкоаудитИнжинирингжәнежобалауконсалтингорталығы» ЖШС;
- «Тимбилдинг» ЖШС;
- «Инжинирингтік компания «Казгипронефтетранс» АҚ;
- «АЛТЫН-КОНСАЛТ» ЖШС;
- «ВМД-Leasing» ЖШС.

Қауымдастық қызметінің негізгі бағыттары:

а) PMI және BalancedScorecard ұсынатын заманауи тәжірибелерге негізделген жобалар мен бағдарламаларды басқару саласындағы қызметкерлердің біліктілігін арттыру және дамыту жөніндегі іс-

қимылдардың кешенді бағдарламасы мыналарды қамтиды:

- мамандардың біліктілігін бағалау жүйесі;
- біліктілікті арттырудың жеке траекторияларын айқындау;
- қысқа мерзімді оқыту (тренингтер мен семинарлар);
- ұзақ мерзімді оқыту (магистратура, PhD);
- мамандарды КМС атағына сертификаттау

(CertificatedProjectManager);

- PMP® PMI атағына халықаралық сертификаттауға дайындық;

б) компанияның стратегиясын іске асыруға бағдарланған жобаларды басқарудың корпоративтік жүйелерін құру жөніндегі қызметтер;

в) компанияның жобалары мен бағдарламаларын басқарудың қолданыстағы жүйелері сапасының аудиті;

г) көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі құралы негізінде көрсеткіштер жүйесін әзірлеу (BalancedScorecard).

Қауымдастықтың, компанияның тренингтеріне қатысқан қатысушылардың талдауы көрсеткендей, Павлодар облысынан келген мемлекеттік қызметшілер оларда оқытудан өтпеген, бұл, әрине, жобаларды басқару саласындағы білімнің төмен деңгейін көрсетеді.

Экология және қоршаған ортаны қорғау саласындағы мамандарды даярлау және қайта даярлау. Қазақстанда білім беру мен кәсіптік даярлау болашақтың жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін өндірістері үшін кадр қорын қалыптастыру қажеттілігіне байланысты мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының қатарына қосылған.

Білім беру жүйесіндегі басты рөл жоғары кәсіптік білім беру буынына тиесілі. Экономиканың барлық салалары үшін, сондай-ақ мемлекеттік билік пен басқару органдары үшін жоғары білікті мамандарды даярлаумен дәстүрлі түрде байланысты жоғары білімнің ерекше рөлі қазіргі уақытта барған сайын артып келеді.

Жоғары білім әр түрлі салаларда, оның ішінде инновациялық маңызы бар жаңа білімді қалыптастыру бойынша маңызды функцияларды орындаумен және ақпаратты кеңінен пайдалану және оны бейімдеу мүмкіндіктерін құрумен байланысты маңызды бола түсуде. Басымдықты жариялау бірінші кезектегі қаржыландыруды көздейді.

Дамыған елдерде жоғары білімге арналған ЖІӨ-дегі жалпы шығыстардың үлесі орта есеппен 1,3 % -ды құрайды %.

Бұл ретте қоғамдық шығыстардың үлесіне орта есеппен жеке меншік шығыстардың 78,6 % -ы тиесілі – 21,4 %. Еуропа елдерінде жоғары білім алуға арналған қоғамдық нәсілдердің үлесі орта

деңгейден жоғары, орта деңгейден төмен – Жапонияда (шамамен 50 %), АҚШ-та – 34 %, Канадада – 61, Израильде – 56,5, Австралияда – 51 %. Дамушы елдердегі жоғары білімге жұмсалатын мемлекеттік шығыстардың үлесі әлдеқайда төмен. Индонезияда ол қаржыландырудың жалпы көлемінің 43,8 % -ын, Филиппинде – 34,4 % -ды, Чилиде – 18,3 % -ды құрады.

Қоршаған ортаның ластану деңгейін төмендетуді экологиялық қауіпті қызметке міндетті аудит және экологиялық сақтандыру жүйесіненгізу жолымен жүзеге асыру қажет. Қоршаған ортаның ластануы орын алған және орын алған аумақтарда ластануды зерттеу және жою жөніндегі жобаларды іске асыру қажет.

Бұл негізінен урбанизацияланған аумақтардың ауасының жай-күйіне, өзендер мен көлдердің ластануына, әскери полигондардың сыртқы жерлеріне, тау-кен кәсіпорындарына және ауыл шаруашылығының қарқынды даму аймақтарына қатысты.

Қалдықтарды пайдалану деңгейін арттыру үшін:

- өндіріс және тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеу бойынша нормативтік құқықтық құжаттар мен бағдарламалар әзірлеу;
- өндіріс және тұтыну қалдықтарына мониторинг жүргізу және зиянды қалдықтарды көмудің қоршаған ортаға әсерін бағалау;
- жаңа технологияларды енгізу және қалдықтарды қайта өңдеуді ынталандыру жүйесін құру.

Өндіріс және тұтыну қалдықтарын азайту проблемасын шешу үшін қалдықтарды басқарудың мемлекеттік бағдарламасы қажет. Осымен қалдықтармен жұмыс істеудің құқықтық базасы құрылады, проблеманы шешудің негізгі жолдары айқындалады. Қалдықтардың қоршаған ортаға әсерін бағалау және осындай әсерді жою және қалдықтар жинақтауыштарын мониторингтеу жүйесін құру жөніндегі қажетті шараларды көздеу қажет.

Мемлекеттік бюджеттің шығыстарын өтеу және кәсіпорындарды жинақталған қалдықтар көлемін азайтуға ынталандыру мақсатында өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастырғаны үшін төлемдер мөлшерін қайта қарау, қалдықтарды қайта өңдеу және қалдықсыз технологияларды енгізу бойынша қолдаудың экономикалық тетігін әзірлеу және енгізу қажет.

3.2 Облыста экологиялық басқаруды және экологиялық менеджментті ұйымдастыру

Бүгінгі таңда екі жағдай туындайды, бір жағынан индустрияландыруды дамыту және жоғары технологиялық өндірістерді енгізу елдің экономикалық деңгейін арттырады, екінші

жағынан қоршаған ортаға жүктеме артады. Егер зиянды ұлт болса, мұндай жағдайда экономиканың тұрақтылығы болмайды.

Осыған байланысты, қоршаған ортаны қорғау әлеуметтік-экономикалық саясатпен қатар өзекті бола түсуде, оның үстіне Қазақстанда Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы мен Индустрияландыру картасы белсенді іске асырылуда.

Мемлекеттік органдардың басқару объектісіне әсер етуі кезінде туындайтын проблемаларды шешуге халықаралық стандарттармен (ISO-14000) бірлесіп басқарудың тұжырымдамалық тәсілдері және экологиялық басқару әдістерін пайдалану ықпал етеді.

Айырмашылықтар бар «экологиялық менеджмент» және «экологиялық менеджмент» ұғымдары бар.

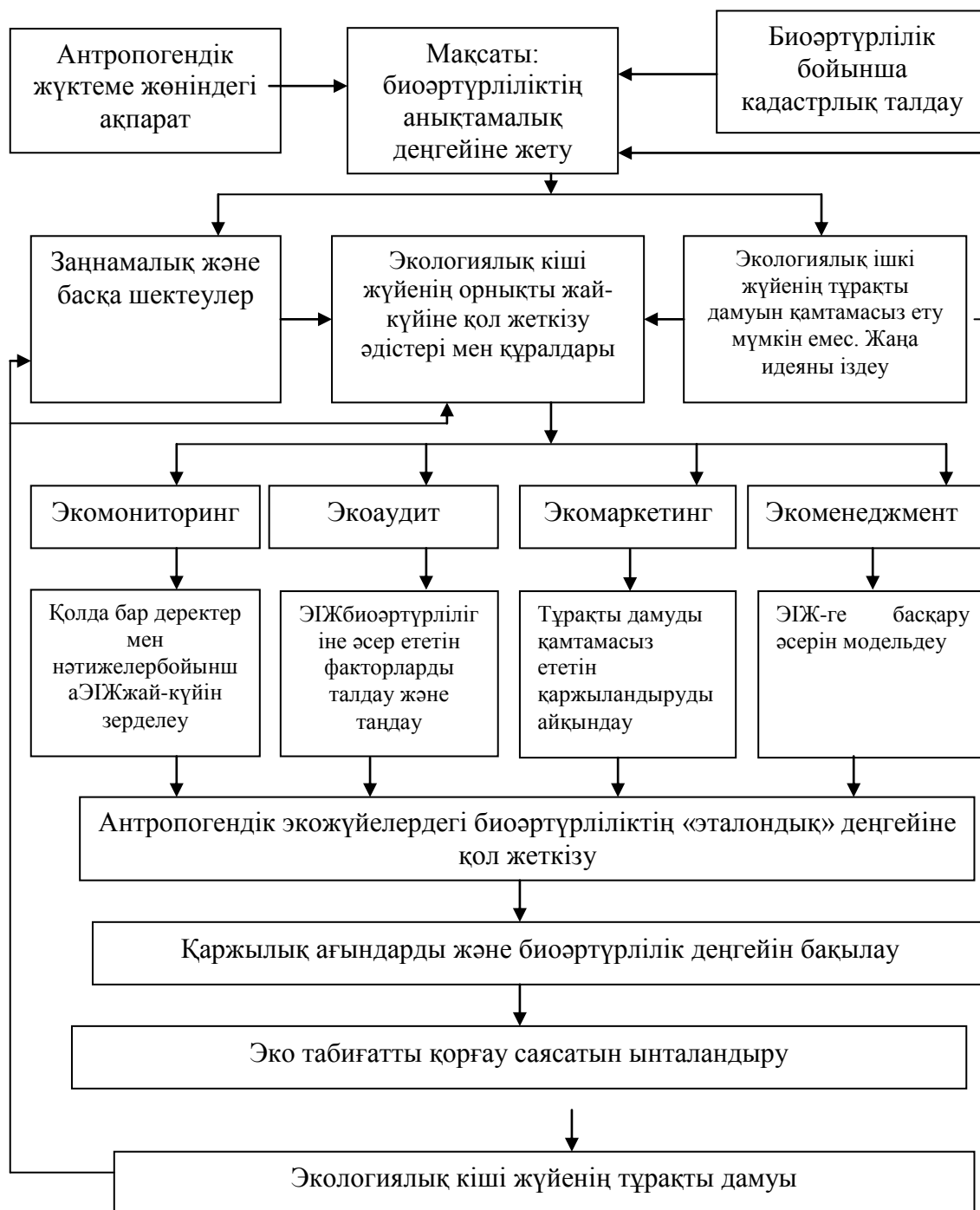
Экологиялық басқару-орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары, экономикалық объектілер жүзеге асыратын, қолданыстағы табиғат қорғау заңнамасын орындауға және сақтауға бағытталған, бағдарламалық-нысаналы тәсілге негізделген қызмет.

Экологиялық менеджмент-экономикалық субъектілердің өздері әзірлеген экологиялық саясаттың мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған, экологиялық тиімділік және экологиялық әділет қағидаттарына негізделген бастамашыл, нәтижелі қызметі.

3.6-суретке сәйкес экологиялық кіші жүйенің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің экономикалық тетігі ұсынылған.

Экологиялық ішкі жүйенің тұрақты күйіне жетудің әдістері мен құралдарын қарастырыңыз.

БҰҰ 1975 жылы Қоршаған орта мониторингінің жаһандық жүйесін ұйымдастырды. Бұл жүйе бес ішкі жүйені қамтиды: климаттық өзгерістерді зерттеу, қоршаған ортаны ластайтын заттардың ұзақ мерзімді тасымалдануы, қоршаған ортаның гигиеналық аспектілері, мұхиттарды зерттеу, жер ресурстарын зерттеу.

Ескерту-автор жасаған

3.6-сурет – Экологиялық кіші жүйенің орнықты дамуын қамтамасыз етудің экономикалық тетігі

Әлемде жаһандық мониторинг жүйесі станцияларының қолданыстағы 22 желісі, сондай-ақ халықаралық және ұлттық мониторинг жүйелері бар.

Мониторингтің басты идеяларының бірі-жергілікті, аймақтық жаһандық ауқымдағы шешімдер қабылдау кезінде құзыреттіліктің түбегейлі жаңа деңгейіне шығу. Мониторинг процесінің өзі келесі негізгі процедураларды қамтиды:

- бақылау объектісін анықтау;
- таңдалған бақылау объектісін тексеру;
- бақылау объектісінің ақпараттық базасын құру;
- өлшеу анықтамасы;
- бақылау объектісінің жай-күйін бағалау және оның ақпараттық базасымен салыстыру;
- бақылау объектісінің жай-күйін болжау;
- ақпаратты пайдаланушыға ыңғайлы түрде ұсыну және тұтынушыға еедо жеткізу.

Экологиялық мониторинг жүйесі ақпаратты жинақтауға, жүйелеуге және талдауға тиіс:

- қоршаған орта жағдайы туралы;
- объектінің жай-күйінің өзгеруіне ықпал ететін факторлар туралы;
- жалпы ортаға өзгерістер мен жүктемелердің рұқсат етілуі туралы;
- биосфераның қолда бар қорлары туралы.

Осылайша, экологиялық мониторинг жүйесіне Биосфера элементтерінің жай-күйін бақылау және миантропогендік әсер ету көздері мен факторларын бақылау кіреді.

Қоршаған ортаның экологиялық мониторингі өнеркәсіп объектісі, қала, аудан, облыс, республика деңгейінде әзірленуі мүмкін.

Экоаудит-қоршаған ортаны қорғаудың ұйымдастырушылық-экономикалық факторларын қамтитын құрал. Ол табиғат қорғау құрылыстарының оңтайлы нұсқасын таңдауға, табиғат қорғау техникасының пайдаланылу жағдайы мен дәрежесіне ақпараттық-талдамалық бақылауды ұйымдастыруға, көзделген техникалық және технологиялық жетілдірулерге экономикалық баға беруге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта «экологиялық маркетинг» ұғымы қалыптасуда, бүгінде жалпы қабылданған анықтама жоқ. Кейбір авторлар экологиялық саясатты, бизнестің экологиялық жауапкершілігін, фирманың ашықтығын және өндірістік процестің ашықтығын, экологиялық таңбалауды білдіреді [88]. Басқа мамандар экологиялық маркетингі экологиялық менеджмент құралдарына жатқызады [89]. Бірқатар авторлар экологиялық маркетингке экологиялық іс-қимылдарды қолдаудың қаржылық құрылымдарын қалыптастыруды, экологиялық аудитті, компаниялардың іс-қимылдарын экологиялық

сақтандыруды, өндірушілердің есептілік нысандарын өзгертуді, жарнаманың жаңа нысандарын, сауданың жаңа қағидаттарын қалыптастыруды (мысалы, экологиялық өнімдерді сатуды) қамтиды. [90].

А. Г. Сармурзина келесі анықтаманы ұсынады: «экологиялық маркетинг-бұл экологиялық зардаптарды ескере отырып, халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өнімді әзірлеуге, жасауға және сатуға байланысты экологиялық қауіпсіз қызмет» [91]. Маркетинг энциклопедиясы келесі анықтаманы береді: «Жасыл» маркетинг – бұл клиенттердің дүниетанымын өзгертуге, бәсекелестіктің жаңа бағытын қамтамасыз етуге және нарықтың экологиялық мәселелерге инновациялық шешімдер қабылдауына қол жеткізуге арналған маркетинг [92].

Әдетте экологиялық маркетинг ұғымы өз тауарларын немесе қызметтерін алға жылжытатын компания өнімді өндіруде, сатуда және одан әрі кәдеге жаратуда табиғатқа аз зиян келтіретінін білдіреді. Соңғысы оның қоршаған ортада бастапқы немесе өңделген түрінде соңғы орналасуын білдіреді. Осылайша, кәсіпорындағы экологиялық маркетинг табиғи ресурстарды өндіру, тауарларды өндірудің келесі кезеңдері, тұтынушыға жеткізу, тауарларды пайдалану және қалдықтарды орналастыру БиоСфера үшін мүлдем қауіпсіз екенін білдіреді. Аймақтың экологиялық кіші жүйесінің орнықтылығын қамтамасыз етудің экономикалық тетігі жергілікті өзін-өзі басқару органдарының аймақты басқару тетігінің бір бөлігі болуға тиіс. Тиімді әзірленген механизм келесі параметрлерге ие:

- экоаудит жүргізудің ережелерін, рәсімдерін, құралдарын, әдістемелік тәсілдерін регламенттейтін аумақтар экоаудитінің негізгі ережелерінің болуы;
- сарапшы-аудиторлар мен экоменеджерлердің білікті, құзыретті командасының болуы;
- экоаудит нәтижелері бойынша есептер;
- экономикалық субъектінің жоғары буынының басқарушы персоналының бастамасымен сауатты әзірленген экоаудит бағдарламасы;
- биоресурстардың нақты құнын айқындау мақсатында аумақ маркетингінің тиімді тетіктерінің жұмыс істеуі;
- экономикалық субъектілерді экоменеджмент саясатын енгізуге уәждеуге мүмкіндік беретін нормативтік-құқықтық базаны бекіту.

Экологиялық ішкі жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етудің экономикалық механизмін жетілдіру тиісті қолдауды қамтамасыз етеді.

3.1-кесте – Экологиялық кіші жүйені экологиялық дамытудың тұрақты дамуының экономикалық тетігін қамтамасыз ету

Қамтамасыз ету түрі	Қамтамасыз ету құрылымы
Ғылыми қамтамасыз ету	Ғылыми потенциал
	Табиғат пайдалануды дамыту мен басқарудағы тұжырымдамалық тәсілдер
	Ресурс үнемдеуші технологиялардың жай-күйі деңгейін талдау және перспективалық болжамы
	Экологиялық қауіпсіздік саласында деректер мен білім базасын құру
Нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету	Жаратылыстану дүниетанымын дамыту және насихаттау
	Табиғат пайдалану саласындағы халықаралық келісімдер мен заңдар жиынтығы
Ұйымдастырушылық-басқарушылық қамтамасыз ету	Табиғатты пайдаланудың нақты жағдайларына қолданылатын орталық және жергілікті деңгейлердегі заңдар мен нормативтік актілер
	Шаруашылық жүргізуші субъектілерді басқарудың тиісті саясатын әзірлейтін әртүрлі деңгейдегі (халықаралық, республикалық, аймақтық) институттар жүйесін құру
Қаржылық-экономикалық қамтамасыз ету	
Қаржылық ынталандыру	Экологиялық тұрғыдан барабар баға белгілеу тетіктері
	Инвестициялық құралдарды қолдану: экобанкалар, экофондтар
	Кредит беру, субсидиялар беру, экологиялық сақтандыру арқылы шаруашылық жүргізуші субъектінің тұрақтылығын қамтамасыз ету
Экономикалық санкциялар	Табиғатты ұтымды пайдалануды ынталандыратын заңнамада көзделген жауапкершілік
	Экологиялық жағдайды бұзғаны және табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдаланғаны үшін экономикалық шаралар жүйесі
	Шығарындыларды басқару практикасын пайдалану (лимиттеу, квоталау және табиғат пайдалануды лицензиялау)
Өндіріс пен қызметтерді экологияландыру	Табиғатты қорғау технологияларын пайдалану
	Ресурстарды ұдайы өндірудің үздіксіз процесін құру (рециклинг)
	Бюджеттің бір бөлігін экологиялық проблемаларды шешуге қайта бағдарлау
Ресурстық қамтамасыз ету	
Табиғи жануарлар мен өсімдіктер	Биоәртүрлілікті сақтау және сақтау
	Пайдаланылатын ресурстарды молайту
Материалдық-техникалық ресурстар	Моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген жабдықтарды ауыстыру
	Өндірісті экологиялық сауықтыру мүмкіндігі
	Экологиялық нормаларға сәйкес паспорттау, сертификаттау және стандарттау
Еңбек ресурстары	Демографиялық жағдайды жақсарту
	Халықтың өмір сүру сапасын арттыру
Бақылау-ақпараттық (мониторингтік) қамтамасыз ету	Өлшемдерді, қоршаған орта параметрлерін және ластану деңгейін мерзімді және тұрақты бақылау жүйесін әзірлеу

3.1-кестенің аяқталуы

Қамтамасыз ету түрі	Қамтамасыз ету құрылымы
	Аймақтық және жергілікті деңгейлер мониторингінің кіші жүйелерін өзіне біріктіретін бірыңғай ақпараттық жүйе құру
	Экоменеджментті енгізудің мәні мен пайдасын көпшілікке тарату
	Қолданыстағы экоменеджмент жүйесін қазіргі заманғы жағдайларға сәйкестігіне мерзімді қайта қарау
Білім-нығайту	Экологиялық білім берудің көп деңгейлі жүйесін құру
	Жұмыс істейтін мамандар үшін білім беру және біліктілікті арттыру жүйесін әзірлеу
	Халықтың экологиялық дүниетанымын дамыту және танымал ету мақсатында электрондық базалар мен бұқаралық ақпарат құралдарын қолдану

Экономикалық ынталандыру шараларына мыналарды жатқызуға болады [93]:

- аз қалдықты және қалдықсыз технологиялар мен өндірістерді енгізу, қайталама ресурстарды пайдалану, табиғат қорғау әсерін қамтамасыз ететін басқа да қызметті жүзеге асыру кезінде мемлекеттік және басқа кәсіпорындарға берілетін салықтық және өзге де жеңілдіктерді белгілеу;

- экологиялық қорларды салық салудан босату;

- ластаушы заттардың шығарындылары мен төгінділерін кепілді азайту жөніндегі шараларды іске асыру үшін кәсіпорындарға пайыздық қарыздар бойынша шарттық талаптармен экологиялық қорлар қаражатының бір бөлігін беру;

- негізгі өндірістік табиғат қорғау қорлары амортизациясының жоғары нормаларын белгілеу;

- экологиялық таза өнімге көтермелеу бағалары мен үстемеақыларды қолдану;

- экологиялық зиянды өнімге, сондай-ақ экологиялық қауіпті технологияларды қолдана отырып шығарылатын өнімге арнайы салық салуды енгізу;

- табиғат пайдалануды және қоршаған ортаны қорғауды тиімді жүзеге асыратын кәсіпорындарға жеңілдікпен кредит беруді қолдану.

Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудың қолданыстағы тетігінің кемшіліктері:

- табиғи-ресурстық әлеуетті дұрыс бағаламау және осының салдарынан ресурстарды тиімсіз пайдалану;

- табиғат қорғау қызметін жандандыруды әлсіз ынталандыратын төлемдер ставкаларын айқындауға шығынды тәсіл;

- төлемдер есебінен түсетін қаражатты бөлудің қазіргі тәртібі табиғат қорғау бағдарламаларын жеткілікті қаржыландыруды толық

көлемде қамтамасыз етпейді;

- табиғатты қорғау құралдарын мақсатсыз пайдалану.

Механизмді жетілдіру үшін:

- табиғи ресурстарды экономикалық бағалау әдістерін жетілдіру және төлем ставкаларын экономикалық бағалау мәндеріне кезең-кезеңімен жақындату;

- табиғи ресурстар үшін төлемдер деңгейін арттырудың және сонымен бірге салық реформасын жүзеге асырудың, тұтастай алғанда алынатын салықтар құрылымындағы ресурстық төлемдер үлесінің ұлғаюының серпіні мен тетігін негіздеу;

- ақылы негізде пайдаланылатын ресурстар ауқымын кеңейту;

- республикалық және аймақтық деңгейлерде табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы іс-қимыл жоспарларын әзірлеу;

- экологиялық қорлар, сондай-ақ табиғи ресурстарды қорғау және молықтыру қорлары жүйесін жетілдіру; экологиялық банктерді, жеңілдікті экологиялық кредит беруді дамыту;

- техногендік қалдықтарды пайдаланғаны үшін отандық және шетелдік инвесторларды ынталандыру;

- тұтыну көлемін қысқартуды қамтамасыз ететін және табиғи ресурстарды молықтыруды ынталандыратын бағдарламалар мен жобаларды қолдау.

Табиғатты пайдаланудың жаңа экономикалық тетігі қалдықсыз, экологиялық таза технологияларды енгізуді ынталандыруға, табиғатты қалпына келтіру және табиғатты қорғау іс-шараларын жүргізуге мүдделілік туғызуға, қатты экологиялық шектеулер жағдайларында жаңа өнеркәсіптік объектілерді орналастыру процесін реттеуге тиіс.

Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау саласындағы жаңа экономикалық қатынастарға көшуі өндірістік процестен қалдықтармен ластану құқығы үшін қоршаған ортаны қорғауға нарықтық қатынастар енгізумен; аумақтың ассимиляциялық әлеуетіне әсер ету құқығын пайдаланумен, қалдық және ресурс үнемдеуші технологияларды құрумен және енгізумен; биоалуантүрліліктің қазіргі деңгейін сақтаумен және арттырумен және табиғат пайдалану саласында экологиялық қатынастарды регламенттейтін нормативтік-құқықтық база құрумен сүйемелденуі тиіс.

Шетелдік тәжірибеде әлемнің көптеген елдерінде «қоршаған ортаны алдын ала қорғау немесе қоршаған табиғи ортаға теріс антропогендік әсердің алдын алу» қағидаты қолдау тапты.

Қоршаған ортаға әсерді бағалау субъектілердің шаруашылық

қызметіне ескерту сипатындағы экологиялық бақылау құралы болып табылады.

Қоршаған ортаға әсерді бағалаудан басқа, Қазақстанда, посткеңестік кеңістіктегі көптеген елдердегідей, мемлекеттік экологиялық сараптама да қолданылады. Экологиялық бақылауды орталықтандыру шығарылатын зиянды заттар эмиссиясы көлемінің нормаларын, қоршаған ортаның фондық жай-күйін ғылыми негіздеуге, табиғат пайдаланудың ерекше шарттарын белгілеуге негізделген. Ластаушы заттардың көлемін нормалау халықтың денсаулығына және қоршаған ортаның жай-күйіне зиянды әсердің салдарын, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъект пен аймақтың қызметіндегі әлеуметтік-экономикалық зардаптарды барынша ескере отырып жүзеге асырылады.

Мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындыларының негізінде кәсіпорындар жыл сайын қоршаған ортаны ластауға рұқсат алады. Жаңа нарықтық жағдайларда жұртшылықты табиғат пайдалануды реттеу процесіне тартуға мүмкіндік беретін пәрменді тетік болуға тиіс қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу қажет. Бұл үшін «экологиялық сараптама туралы» Қазақстан Республикасының Заңына міндетті қоғамдық экологиялық сараптама жүргізудің шарттары мен тәртібін көздейтін өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет [94].

Экономиканы дамытудың барлық салаларында үкіметтік емес ұйымдар үлкен рөл атқарады.

Үкіметтік емес ұйымдарды тарту қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу кезінде олардың тәжірибесі мен әлеуетін пайдалануға мүмкіндік береді. Заң жобаларын талқылау, экологиялық бағдарламалар мен жобаларды әзірлеу, ғылыми-зерттеу әзірлемелерін жүргізу және экологиялық ахуалға мониторинг жүргізу кезінде ҮЕҚ-ны неғұрлым белсенді тарту қажет. Үкіметтік емес ұйымдарды экологиялық жобаларды әзірлеуге, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы қоғамдық экологиялық сараптама жүргізуге қатысуға тарту практикасын қолдану.

Қазақстанда жүргізіліп жатқан экологиялық мониторинг қойылатын талаптарға жауап бермейді:

- экологиялық бекеттер санының жеткіліксіздігі (қажетті мөлшерден 20 %);

- өлшеу аппаратурасы мен экологиялық бекеттер аспаптарының тозуы. 80 % техникалық құралдармен жаратқандыру, жекелеген аймақтарда 40 %;

- мемлекеттік органдар мен ведомстволардың экологиялық

саясатты іске асыру саласындағы қызметін ведомствоаралық үйлестірудің болмауы, бұл жедел ақпарат алуды қиындатады.

Бұл мән-жайлар ведомстволық мониторингтің барлық кәсіпорындары мен мекемелерін, сондай-ақ геоақпараттық жүйелерді пайдалана отырып, өндірістік мониторингті қамтитын қоршаған орта мен табиғи ресурстардың экологиялық мониторингінің бірыңғай мемлекеттік жүйесін құруды талап етеді.

Ақпаратты жинау, жүйелеу, талдау, сақтау және тарату мақсатында қоршаған орта мен табиғи ресурстардың экологиялық мониторингінің бірыңғай мемлекеттік жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін экологиялық ақпарат банкіні құру қажет. Бұдан басқа, бақылау және өлшеу жүйелерін техникалық қайта жарақтандыру, барлық мүдделі мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылын ұйымдастыру үшін қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілер жүйесін әзірлеу талап етіледі.

Қазақстанның даму деңгейін, оның әлемдік қоғамдастықтағы орнын айқындауға, мемлекеттік органдар мен жұртшылық қызметінің басым бағыттарын айқындауға мүмкіндік беретін Қазақстандағы экологиялық статистика барабар болуға және стратегиялық және индикативтік жоспарлардың, Мемлекеттік бағдарламалар мен басқа да бағдарламалық құжаттардың орындалуын бақылауды жүзеге асыруға ықпал етуге тиіс. Бүгінгі күні статистика көрсеткіштерді қалыптастыруда қазіргі заманғы әдіснамалық базаның болмауымен, сондай-ақ олардың аздығымен сипатталады, бұл қоршаған орта мен табиғи ресурстар жай-күйінің өзгеру серпінін сенімді бағалауға мүмкіндік бермейді.

Халықты экологиялық ағарту үшін:

- экологиялық ақпарат орталықтарын құру, мерзімді баспасөзді және ғылыми-көпшілік әдебиетті, теле - және радиобағдарларды басып шығару жолымен экологиялық ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету;

- экологиялық білім беру жүйесін қалыптастыру;

- эколог-мамандарды даярлау және олардың біліктілігін арттыру жүйесін құру;

- экологиялық білім беру мен тәрбиелеудің нормативтік-құқықтық базасын құру.

Халықаралық гранттар мен бағдарламалар қоршаған ортаны тиімді қорғау үшін үшінші әлем елдеріндегі болашақ менеджерлер мен ғалымдарды даярлауға мүмкіндік береді. Мысалы, 2010–2012 жылдары TEMPUSPROJECTCIBELESJEP 511172-DE-2010 бағдарламасы іске асырылуда, жоба түрі – оқу бағдарламаларын

әзірлеу.

Қазақстанда осы жоба аясында оқу бағдарламаларын әзірлеумен айналысады:

- орман шаруашылығы: Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті;

- өнеркәсіптік қауіпсіздік: Е. А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті;

- су және топырақ ресурстары: Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті;

- қоршаған ортаны қорғау: С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті.

Е. А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті өнеркәсіптік қауіпсіздік мәселелері жөніндегі аймақ аралық үйлестіруші болып табылады.

Торайғыров Университетіне ірі аймақтық жоғары оқу орны ретінде студенттермен алмасу, ғылыми конференцияларға, тағылымдамаларға қатысу бойынша жұмысты жандандыру қажет.

Қоршаған ортаны және халықтың денсаулығын қорғау бағыттарының бірі өнеркәсіптік кәсіпорындарға сапа менеджменті стандарттарын енгізу болып табылады.

Бұл бағытта озық тәжірибені енгізу қажет. Павлодар облысында энергетикалық кәсіпорындар шоғырланғандықтан, энергоменеджмент жүйесін енгізу басым болуы мүмкін.

2008 жылдан бастап 160 елді біріктіретін стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым (ISO) ISO 50001 (энергоменеджмент жүйесі – пайдалану жөніндегі басшылықпен қойылатын талаптар) жаңа халықаралық стандартын (МС) әзірлеуді жүргізді. Осы мақсатта ISO/КО 242 (ИСО/ТК 242 «Энергоменеджмент») жаңа техникалық комитеті құрылды, ол 2011 жылы жариялауға ISO 50001 стандартын дайындады.

МС ISO 50001 прототипі американдық ansi/MSE 2000:2008 стандарты, корейлік KS а 4000:2007 стандарты және бірқатар еуропалық елдердің энергия менеджменті саласындағы стандарттары болды.

Еуропада 2008 жылдың ақпан айынан бастап ұқсас атауы бар EN 16001 еуропалық стандартының жобасы әзірленді. 2010 жылдың қаңтар айының соңында оны дайындау бойынша жұмыс аяқталды және стандарт алғаш рет жарияланды.

ISO 50001 стандартын әзірлеудегі талаптардың бірі оның басқа менеджмент жүйелерінің қолданыстағы стандарттарымен үйлесімділігі болды, атап айтқанда: ISO 9001 және ISO 14001.

Сондықтан әзірленген жоба бірдей құрылымдық негізге және элементтік негізге ие және оны басқа басқару жүйелеріне біріктіруге болады. Стандарт ұйымдардың барлық түрлеріне, олардың мөлшері мен саласына қарамастан қолданылады. ISO 50001 басқа басқару жүйелерінің стандарттарына ұқсас сертификаттау үшін пайдалануға болады.

ISO 50001 стандартының мақсаты кәсіпорындарға (ұйымдарға) энергия ресурстарын тұтыну процесін оңтайландыру және энергия тиімділігін үздіксіз жақсартуды қамтамасыз ету үшін осы процесі жүйелі басқару бойынша құрылымдық және жан-жақты нұсқаулық беру болып табылады.

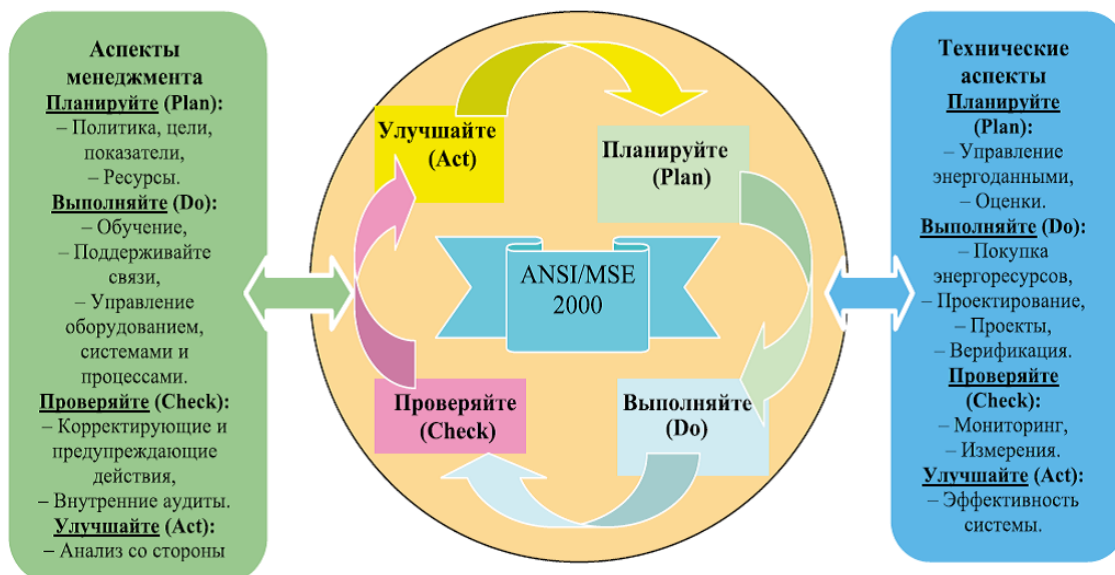
Стандарт энергетикалық саясатты әзірлеу және іске асыру, мақсаттар, міндеттер және іс-қимыл жоспарын қою жөніндегі энергия менеджмент жүйесіне (EnMS) қойылатын талаптарды белгілейді, онда құқықтық талаптар мен энергияны елеулі пайдалануға қатысты ақпарат ескеріледі.

Халықаралық стандарт, жоспар – орындау – тексеру – әрекет (заң) қағидатына негізделі отырып, ұйымның күнделікті тәжірибесіне энергетикалық менеджменттің негіздерін тұрақты жетілдіруге және енгізуге мүмкіндік береді.

Plan-Do-Check-Act (PDCA) тұжырымдамасы 3.7-суретке сәйкес ұсынылған.

ISO 50001:2011 ұйымға мүмкіндік беретін талаптар жүйесі болып табылады:

- энергияны тиімді пайдалану саясатын жасау;
- осы саясатты іске асыру үшін мақсаттар қойыңыз;
- энергияны тұтынуға қатысты шешімдер қабылдау мақсатында қолда бар деректерді неғұрлым ұтымды пайдалану;
- нәтижелерді салыстыру;
- саясат нәтижелілігін бағалау;
- энергетикалық менеджмент жүйесін үнемі жақсарту.

3.7-сурет – Plan-Do-Check-Act (PDCA) концепциясы

Осылайша, ISO 50001 стандарты ұйымдарға энергия тиімділігін арттыру, шығындарды азайту және қызметтің экологиялық компонентін жақсарту стратегиясын жасауға көмектеседі. Энергетикалық менеджмент жүйесін енгізудің маңызды артықшылықтарының бірі-компанияның инвестициялық тартымдылығын арттыру.

Осы іс-шараларды іске асыру нәтижесінде атмосфераға техногендік шығарындыларды азайтуға мүмкіндік береді, қоршаған ортаға әсер етудің мерзімді мониторингін жүргізуге, аймақтың қоршаған орта жай-күйінің проблемаларына жұртшылықтың қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеу негізінде келесі қорытындылар жасалды:

1) Экономикалық дамудың әрбір жаңа кезеңінде тұрақтылыққа қол жеткізу: құрамдас бөліктердің өзара байланысы – экологиялық тұрақты даму, тұрақты әлеуметтік даму және тұрақты экономикалық даму айқын. Ғылыми-техникалық прогрестің нәтижелерін жылдам енгізу жағдайында адам қызметінің қоршаған ортаға әсер ету ауқымы тез өсті. Экологиялық тұрғыдан тұрақты даму адамдардың қоршаған ортаның сарқылмайтын ресурстарын тұтыну ауқымымен және олардың әлеуметтік жауапкершілігімен анықталады.

Әлемдік және отандық авторлардың «тұрақты даму» ұғымының бар түсіндірмелерін талдау оны «адам-қоғам-табиғат» жүйесінде жан-жақты қарастыру қажеттілігін көрсетеді.

2) Тұрақты даму теориясын талдау сондай-ақ принциптерде көрсетілген бірқатар іргелі ережелерді анықтауға мүмкіндік береді:

- экономикалық өсу тепе-теңдігін және адамзат өндірістік немесе басқа да экономикалық қызмет процесінде қоршаған ортаға зиян келтіруді тоқтататын қоршаған ортаның жай-күйін қамтамасыз ету;

- осы экономикалық өсуді қамтамасыз ететін қолда бар ресурстарды халықтың игілігіне барынша пайдалануды білдіретін оның адами өлшемінде қабылданған экономикалық даму мен әлеуметтік саланың теңгерімділігін қамтамасыз ету;

- дамудың мәселелерін тек тірі жандардың ғана емес, сонымен бірге ресурстарға тең құқығы бар барлық болашақ ұрпақтардың мүдделері үшін шешу.

3) Ұйымдастыру-шаруашылық механизмі аймақ дамуының бар және болжамды көрсеткіштеріне қол жеткізуді қамтамасыз ететін, мемлекеттік органдармен реттелетін, өзара байланысты экономикалық, әлеуметтік, экологиялық құбылыстардың ұйымдық және реттелген жүйесі екендігі анықталды.

4) Тұрақты даму стратегиясын іс жүзінде жүзеге асыру белгілі бір аймақтың дамуы тұрақтылық қағидаттарына қаншалықты сәйкес келетінін бағалаудың әдістемелік тәсілдерін әзірлеумен байланысты. Мезоденгейдегі көрсеткіштер жүйесін әзірлеуді аймақтардың негізгі ерекшеліктерін сипаттаудан және олардың әлеуметтік-экономикалық дамуының басым бағыттарын анықтаудан бастау керек.

Қазақстандық және шетелдік авторлардың кең ауқымды еңбектерін зерттеу қазіргі кезеңде әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жүйелердің тұрақтылығын анықтаудың жалпы қабылданған әдісінің жоқтығын көрсетті.

Өз кезегінде, аймақтың тұрақты дамуын бағалаудың қолданыстағы әдістері көбінесе әлеуметтік факторлардың әсерін ескермейді. Экономика әлеуметтік саланың дамуының кепілі болып, қоршаған ортаның жай-күйін көбіне айқындайтыны сөзсіз.

Сонымен бірге, аймақтық экономиканың тұрақтылығын бағалаудың екі, ең кең тараған, негізгі тәсілі бар:

а) аймақтың тұрақты даму деңгейін анықтау үшін интегралды жалпылаушы, жинақталған көрсеткішті есептеу;

б) аймақтың экономикалық, әлеуметтік, экологиялық дамуының жекелеген аспектілерін көрсететін көрсеткіштерді анықтау және талдау.

Аймақтың тұрақты даму деңгейін анықтаудың интегралды көрсеткіші аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін қамтиды. Зерттеуде интегралды көрсеткішке қоршаған ортаның жағдайын көрсететін көрсеткіштерді қосу ұсынылады. Тұрақты дамуды бағалаудың интегралды көрсеткіші экономикалық (K_e), әлеуметтік (K_c) және экологиялық ($K_{эк}$) көрсеткіштер кешенінің нақты өлшемдеріндегі өзгерістер индекстерінің көбейтіндісі арқылы анықталады.

Әлеуметтік көрсеткіштер ретінде мыналар анықталады:

- жұмыссыздық деңгейі;
- көші-қон балансы;
- тұрғын үйлердің жалпы алаңын пайдалануға беру;
- барлық себептерден қайтыс болғандар;
- орташа айлық жалақы;
- туған кездегі өмір сүру ұзақтығы;
- өлімнің негізгі топтары бойынша нәресте өлімі;
- тұтынуға пайдаланылатын табыстың және ең төменгі күнкөріс деңгейінің арақатынасы;
- жан басына шаққандағы ең төменгі күнкөріс деңгейінің мәні;
- денсаулық сақтау және білім беру қызметтерінің көлемі.

Экономикалық көрсеткіштер ретінде мыналар анықталады:

- жан басына шаққандағы ЖҰӨ;
- өнеркәсіп өндірісінің нақты көлемінің индексі;
- ауыл шаруашылығы өнімдерінің физикалық көлемінің индексі;
- негізгі капиталға инвестициялар;
- бөлшек сауда айналымы;
- негізгі қорлардың тозу дәрежесі;
- экономикадағы пайда.

Экологиялық көрсеткіштер ретінде мыналар анықталады:

- қоршаған ортаны қорғаудың ағымдағы шығындары;

- тұрақты көздерден ауаға ең көп таралған ластаушы заттардың шығарындылары;

- тазарту қондырғылары тұтынатын пайдаланылған ластаушы заттар.

5) Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы мен экологиялық жағдайын талдау тұрақтылыққа жеке факторлар емес, бірқатар факторлар әсер ететінін көрсетті, осыған байланысты аймақтың тұрақты дамуын басқару үдерісін дамыту. біріктірілген мультифакторлық тәсілді қажет етеді.

Аймақтың тұрақтылық деңгейіне әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Дамудың бірқатар өзара байланысты жалпы және аумақтық белгілерін бөліп көрсетуге болады:

- аймақтағы өнеркәсіп салаларының мамандануы, өндірістің орналасуы;

- аймақтың экономикалық жағдайы, жұмыс істеудің алғышарттары мен бастапқы шарттары;

- шикізат көздерінің болуы, аймақтың экологиялық жағдайы;

- аумақтың әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге және аумақтық еңбек бөлінісіне қатысуға бағытталған аймақтың шаруашылық кешенінің қызмет ету ерекшеліктері;

2012 жылдың қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығын қоспағанда, облыс экономикасының барлық негізгі салаларында оң динамика байқалады. Өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индексі 103,0 %-ды, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі – 88,5 %-ды құрады, негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі – 18,5 %-ға, көлікте жүк тасымалдау – 6,1 %-ға, бөлшек тауар айналымы – 14,4 %-ға өсті. ..

Индустрияландыру картасы аясында облыста инвестиция көлемі 733,9 млрд теңгені құрайтын 79 жоба жүзеге асырылуда, жұмыс орындары – 9955.

2012 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу бойынша бес нысан, оның ішінде нан және нан өнімдерін өндіру бойынша 4 нысан, күнбағыс майын өндіру цехы пайдалануға берілді.

«Жол картасы-2020» бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында облыстық кәсіпкерлік жөніндегі үйлестіру кеңесі екінші деңгейлі банктерде субсидиялау және кепілдік беру бойынша перспективалық жобаларды іріктеуде, 2012 жылы 175 жоба мақұлданды.

«Павлодар» арнайы экономикалық аймағының басқарушы компаниясы» АҚ құрылды. «Павлодар» АЭА-ның 43 ықтимал қатысушыларының тізілімі жасалды. 2012 жылы облыстық бюджеттен «Павлодар» АЭА инфрақұрылымын салу және дамыту» БИЖ-інің техникалық-экономикалық негіздемесін әзірлеуге 76,033 млн.теңге

бөлінді. ВІР техникалық-экономикалық негіздемесі әзірленіп, тиісті сараптамалық қорытындылар алынды.

Менеджмент жүйелерін енгізген және сертификаттаған кәсіпорындардың халықаралық стандарттар талаптарына сәйкестігіне тұрақты мониторинг жүргізіледі. Облыстың 203 кәсіпорнында менеджмент жүйесі енгізілген.

6) 2007 жылдан 2012 жылға дейінгі кезеңде тұрақтылықтың интегралды көрсеткішінің мәні өсу тенденциясына ие, бұл аймақ экономикасының тұрақтылығының артқанын көрсетеді. Дегенмен, тұрақтылықтың интегралды көрсеткішінің құрамдас бөліктерін талдайтын болсақ, экономикалық және экологиялық даму көрсеткіштері 2011 жылы 10,45 %-ға және 8,23-ке төмендеу үрдісі бар деген қорытынды жасауға болады.

7) Жұмыста Павлодар облысының басқа аймақтармен салыстырғандағы тұрақты дамуы талданды. Талдау үшін республиканың 16 аймағынан Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстары таңдалды. Бұл аймақтар Павлодар облысы сияқты маңызды минералдық-шикізат базасымен және өнеркәсіптік әлеуетімен, сәйкесінше қоршаған ортаға жүктемемен сипатталады. Талдау аймақтардың әлеуметтік саласы мен экономикасының даму деңгейін сипаттайтын кең ауқымды статистикалық ақпаратты пайдалану негізінде аймақтардың рейтингін құрудан тұрды.

Аймақтардың рейтингін есептеу кейіннен аймақтарға тиісті ұпайларды бере отырып, облыс бойынша әрбір көрсеткіштің сараптамалық бағасына негізделеді. Рейтингтік бағалау мынаны болжайды: әрбір аймақ үшін берілген көрсеткіштерге ұпай беріледі. Бұл ретте ең жақсы көрсеткішке ие облысқа ең жоғары 3 балл, ал нашар көрсеткішке 1 балл қойылады.

Павлодар, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарының жиынтық рейтингі де экологиялық жағдайға қарамастан ең тұрақты позицияны Қарағанды облысы, зерттелген позициялар бойынша Шығыс Қазақстан облысы бойынша ең тұрақсыз позицияны иеленетінін көрсетті.

8) Монография Павлодар облысының тұрақты дамуына қол жеткізудің келесі бағыттарын ұсынады:

- Аймақтық даму орталығын құру;
- орталықта бөлімше – Экологиялық зерттеулердің озат бөлімін құру;
- экология және қоршаған ортаны қорғау саласындағы мамандарды даярлау және қайта даярлау;
- қалдықсыз және ресурстарды үнемдейтін жаңа технологиялар

нарығын құру;

- жобаларды басқаруды дамыту;
- халықаралық экологиялық стандарттарды енгізу үшін жағдай жасау.

Аймақтарды дамыту орталығының миссиясы – аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына үлес қосу, ұлт денсаулығын сақтау.

Орталықтың мақсаты – аймақтың максималды тұрақтылығына қол жеткізу.

Орталықтың міндеттеріне мыналар кіреді:

- аймақтың максималды тұрақтылығына қол жеткізу;
- аймақтың экономикалық дамуын болжау;
- аймақтың тұрақты дамуын кешенді талдау;
- республикалық контексте аймақты рейтингтік бағалау;
- тұрақты дамудың халықаралық тәжірибесін зерделеу және енгізу;
- қоршаған ортаны қорғауға жәрдемдесу;
- аймақты дамытудағы проблемаларды анықтау және оларды жою шараларын әзірлеу;
- мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау әдістерін іздеу;
- мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тиімділігін бағалау;
- аймақтың субъектілерін экологиялық зерттеулер мен оқыту әдістерін анықтау.

Аймақтарды дамыту орталығының ұйымдық құрылымы келесі бөлімдермен ұсынылған: болжау департаменті, тұрақты және дағдарысқа қарсы басқару департаменті, іске асырылатын мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін тексеру бөлімі, экологиялық зерттеулердің озық тәжірибесі бөлімі.

9 Автор экологиялық ішкі жүйенің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің экономикалық механизмін әзірледі, оның құрамына: экомониторинг, эоаудит, эомаркетинг, эоменеджмент сияқты құралдар кіреді.

Облыстың экологиялық кіші жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етудің экономикалық механизмі жергілікті өзін-өзі басқару органдары.

Әдебиеттер

- 1 Дрейер О. К., Лось В. А. Экология и устойчивое развитие : учебное пособие.– М. : Изд-во УРАО, 1997. – 224 с.
- 2 Струсь С. С. Основные направления экологически устойчивого развития экономики города // Научный журнал КубГАУ. – 2009. – №45(1). <http://ej.kubagro.ru/2009/01/pdf/06.pdf>
- 3 Бобылев С. Россия на пути антиустойчивого развития // Вопросы экономики, 2004. – № 2. – С. 43–54.
- 4 Шумпетер И. Теория экономического развития. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 456 с.
- 5 Котляков В. М. Географические подходы к проблеме устойчивого развития // Вестник Московского университета. Сер.географическая, 1997.– № 6. – С. 8–15.
- 6 Немиров Л. А. Управление функционированием и развитием региональной экономической системы. – Кострома, 2000. – 269 с.
- 7 Данилов-Данильян В. И. Состояние окружающей среды в Российской Федерации и перспективы устойчивого развития // Экология и экономика: региональные проблемы перехода к устойчивому развитию. Взгляд в XXI век. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 1997. – С. 5.
- 8 Рахимова С. А. Эколого-экономические составляющие устойчивого развития // Вестник Павлодарского Государственного Университета. – 2010. – № 3. – С. 123–134.
- 9 http://socfil.narod.ru/glava_2_3.htm
- 10 Рахимова С. А. Трехединая концепция устойчивого развития // Вестник Павлодарского государственного университета. – 2010. – № 1. – С. 81–91.
- 11 Лацко Р. Экономические проблемы охраны окружающей среды / Р. Лацко. – М. : Прогресс, 1979. – 216 с.
- 12 Гузев М. М. Экономические проблемы и механизм экологически устойчивого развития. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1997. – 156 с.
- 13 Сергиенко О. И. Экономика природопользования. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 320 с.
- 14 Моисеев Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы // Вопросы философии, 1995. – № 1. – С. 5–22.
- 15 Кургинян И. и др. Последствия принятия в программе КПРФ концепции устойчивого развития – для будущего партии, левого движения в целом. – М., 1995. – 134 с.
- 16 Гапоненко А. Л. Общий и специальный менеджмент: Учебник/

- А. Л. Гапоненко, А. П. Панкрухин. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 568 с.
- 17 Лексин В. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М. : УРСС, 2000. – 368 с.
- 18 Абалкин Л. . Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 5–16.
- 19 Мешкова Л. Л., Брячихин А. ападный административный округ. 1991–1996 гг.:сб. – М. : РИА «Юго-Запад», 1997. – 133 с.
- 20 Тимчук Н.Ф. Город и район. Регулирование комплексного развития. – М. : Экономика, 1980. – С. 19.
- 21 Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М. : УРСС, 1997. – С. 27–28.
- 22 Шнипер Р. И. Регион. Диагностика и прогнозирование. – Новосибирск, 1996. – С. 78, 117.
- 23 Глазырин М. В. Производственно-социальные комплексы регионов и управление ими. – М. – Новгород, 1997. – С. 77–79.
- 24 Гапоненко А. Л. Развитие региона: цели, закономерности, методы управления. – М. : Изд-во РАГС, 1999. – 208 с.
- 25 Лось А. В. Устойчивое развитие. – М. : Агар, 2000. – 253 с.
- 26 Горшков В. Г. Физические и биологические основы устойчивости жизни. – М. : ВИНТИ, 1995. – 234 с.
- 27 Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник для вузов. – М. : ИНФРА-М., 2009. – 320 с.
- 28 Гительзон И. И. Какой должна быть стратегия развития? // Вестник РАН. – 1997. – Т. 67. – № 5. – С. 12–19.
- 29 Бобылев С. Н., Ходжаев А. Ш. Экономика природопользования : учебное пособие. – М. : ТЕИС, 1997. – 272 с.
- 30 Добрынин Л. И. Региональные пропорции воспроизводства / Министерство высш. и сред. спец. образования РСФСР. – Л. : Изд-во Ленинград. Университета, 1977. – 127 с.
- 31 Кудинова Г. Э. Экономический механизм обеспечения устойчивого развития экономико-экологических систем региона : автореф. канд. экон. наук : 08.00.05. – Тюмень, 2004. – 22 с.
- 32 Некрасов Н. Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. – 2-е изд. – М. : Экономика, 2008. – 235 с.
- 33 Алиева В. Г. Региональные проблемы переходной экономики: вопросы и теории и практики / под ред. В. Г. Алиева. – М. : Экономика, 2002. – 646 с.
- 34 Сигов И. И. Региональная экономика (понятийный аппарат). – СПб. : Сев-Зап. Секция содействия развитию экономической науки

ИРЭ РАН, 2010. – 17 с.

35 Бобылев С. Н. Российские экономические реформы и формирование «антиустойчивого развития» // Экономика природопользования. – 2006. – № 4. – С. 31–41.

36 Шорова Б. В., Думанова А. Х. Сущность, необходимость и содержание управления устойчивым развитием региона // Экономика и управление, 2011. – № 12. – С. 146–149.

37 Галачиева С. В., Ахматова Л. С. Парадигма управления устойчивым развитием макрорегиона // Российское предпринимательство, 2010. – С. 33.

38 Основы региональной экономики : учеб. для вузов / под ред. А. Г. Гранберга. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.

39 Минин Б. А., Гребенюк Г. Н. Социально-экологическая сертификация. – М., 2003. – 144 с.

40 Закон Республики Казахстан. О прожиточном минимуме: принят 16 ноября 1999 г., № 474 – 1.

41 Закон РК. Об административно-территориальном устройстве Республики Казахстан : принят 08.12.1993 г.

42 Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – М. : ИНФРА-М., 1997. – 357 с.

43 Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., Т. 24. – М. : Политиздат, 1985. – 193 с.

44 Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., Т. 25. – М. : Политиздат, 1985. – Ч. 2. – 382 с.

45 Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста. – М., 1971. – С. 5–8.

46 Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. : пер. с англ.; 11-е изд. – М. : Республика, 1992. – Т. 2. – 380 с.

47 Сидоров М. Н. Экономический рост: Темпы, пропорции и эффективность. – М. : Экономика, 1989. – С. 31–33.

48 Шаршов И. С. Новое качество экономического роста: сущность и факторы ускорения. – Воронеж : Изд-во Воронеж ун-та, 1990. – 183 с.

49 Зубарев И. В., Ключников И. К. Механизм экономического роста транснациональных корпораций. – М. : Высш. шк., 1990. – 20 с.

50 Юнусова М. М. Социальные факторы роста национальной экономики : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. – Душанбе, 1995. – 164 с.

51 Кареев Г. А. Факторы перехода экономики региона к

устойчивому развитию : автореф. канд. экон. наук : 08.00.04. – Кемерово, 1997. – 24 с.

52 Черная И. П. Маркетинг имиджа как стратегическое направление территориального маркетинга // Маркетинг в России и за рубежом, 2002. – № 4. – С. 13–19.

53 Прохорова А. М. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – 4-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1988. – 1600 с.

54 Вершигора Е. Е. Менеджмент : учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА – М, 2011. – 283 с.

55 Зеленцова Л. С. Механизм развития управления производством. – М. : Изд-во ГАУ, 1993. – 130 с.

56 Страхова Л. П. Формирующий и регулирующий механизмы организации управления предприятием : учебное пособие. – М. : ИНФРА-М., 1994. – 307 с.

57 Абалкина Л. И. Хозяйственный механизм общественных формаций / под ред. Л. И. Абалкина. – М. : Мысль, 1986. – 269 с.

58 Абалкина Л. И. Курс переходной экономики : учебник / под ред. Л. И. Абалкина. – М. : ЗАО Финстатинформ, 1997. – 631 с.

59 Жеглатая И. С. Организационно-экономический механизм управления зерновым хозяйством : автореф. канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 1998. – 164 с.

60 Фоменко Л. А. Евразийское пространство. Управленческо-правовое обеспечение / под ред. Л. А. Фоменко. – М., 2006. – 145 с.

61 Коротков Э. М. Концепция менеджмента : учебное пособие. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 216 с.

62 Арженовского И. В. Введение в экономику региона. Региональное развитие и региональная политика : учебное пособие / под ред. И. В. Арженовского. – Н. Новгород : ВВАГС, 2013. – Ч. 3. – 113 с.

63 Тихомиров Ю. А. Право и социальное управление в развитом социалистическом обществе : лекция. – М. : Мысль, 2011. – 67с.

64 Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора : книга для учителя, коммент. – М. : Просвещение, 1987. – 383 с.

65 Давидюк С. Ф. Хозяйственный механизм в сфере науки. – СПб. : Наука, 2010. – 112 с.

66 Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход. – Томск : Изд-во ТГУ, 1999. – 160 с.

67 Саломатин Н. А., Беляев Г. В., Петроченко В. Ф., Прошлякова Е. В. Имитационное моделирование в оперативном управлении производством. – М. : Машиностроение, 1984. – 208 с.

68 Абалкин Л. И. Что такое хозяйственный механизм? Совершенствование хозяйственного механизма руководителей цехов, участков, бригад. – М. : Мысль, 1980. – 80 с.

69 Краснопояс Ю. Н. Организация отраслевого и межотраслевого управления сельскохозяйственным производством : автореф. канд. экон. наук : 08.00.05. – М., 1979. – 31 с.

70 Мильнер Б. З. Системный подход к организации управления. – М. : Экономика, 2013. – 224 с.

71 Евенко Л. И. Организационные структуры управления промышленными корпорациями США: теория и практика формирования. – М. : Наука, 2014. – 349 с.

72 Соколов В. Д. Основы организационного проектирования: предпринимательский подход : учебное пособие. – СПб. : У ЭФ, 2013. – 124 с.

73 Маркс К. и Энгельс Ф. Полн. собр. соч. Капитал. Т.1. – М. : Политиздат, 1960. – 907 с.

74 Осипов Ю. М. Основы теории хозяйственного механизма. – М. : МГУ, 2009. – 137 с.

75 Зеленцова Л. С. Развитие управления производством на машиностроительных предприятиях : дис. ... докт. экон. наук : 08.00.05. – М., 1994. – 281 с.

76 Козловой О. В. Методы управления промышленными предприятиями / под ред. О. В. Козловой. – М. : Экономика, 1973. – 127 с.

77 Добрынин А. И. Региональные пропорции воспроизводства. – М. : Наука, 2007. – 215 с.

78 Ахмедьярова М. В. Приоритеты экологии в условиях устойчивого развития // КККА Хабаровшысы. – 2005. – № 1 (32). – С. 178–184.

79 Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М. : Прогресс, 1989. – 372 с.

80 Зубаков В. А. Йоханнесбургский саммит ООН : анализ итогов // Вестник РАН. – 2003. – Т. 73. – № 11. – С. 1010–1015.

81 Базовые принципы устойчивого развития и преодоление социального неравенства в добывающих регионах. – Караганда, 2009. – 110 с.

82 Василенко В. А. Устойчивое развитие регионов: подходы и принципы. – Новосибирск, 2008. – 207 с.

83 Rostow W.W. Theorists of economic growth from D. Hume to the Present. – Oxford : OxfordUniversityPress, 1992. – 736 с.

84 Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007–2024 годы: принята 14 ноября 2006 г., № 216. – Астана, 2006. <http://semestr.kz/>

85 Указ Президента Российской Федерации. Концепция перехода Российской Федерации к устойчивому развитию: утвержден 01.04.1996 г., № 440 // Российская газета. – 09.04.1996. – С. 5–8.

86 Турлыханов Д., Кемел М. и др. Актуальные вопросы охраны окружающей среды в Казахстане: состояние, правовые аспекты. – Астана : Азамат, 2000. – 106 с.

87 <http://www.undp.kz/articles/1/315.jsp>

88 Фетисов Г. Г., Орешин В. П. Региональная экономика и управление : учебник. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 416 с.

89 Райзберг Б. А. Управление экономикой. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-синтез», 1999. – 784 с.

90 Сагиндигов Е. Н. Управление социально-экономическим развитием региона. – Астана : Фолиант, 2007. – 441 с.

91 Сальжанова З. А. Совершенствование экономических методов управления инновационно – техническим развитием промышленности // Аль – Пари, 2004. – № 4. – С. 77–81.

92 Кембаев Б. А., Комлев Ю. В. Проблемы управления научно – техническим развитием // Наука и высшая школа Казахстана. – 2001. – № 16. – С. 7

93 Бринчук М. М. Экологическое право. – М. : КонсультантПлюс, 2009. – 688 с.

94 Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004–2015 гг. <http://kztime.ru>

95 Коротков Э. М. Концепция менеджмента. – М. : Издательско-консалтинговая компания «ДеКа», 1998. – 304 с.

96 Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – М. : ИНФРА-М., 1997. – 357 с.

97 Ващекин Н. П., Лось В. А., Урсул А. Д. Цивилизация и Россия на пути к устойчивому развитию : проблемы и перспективы. – М. : Изд-во МГУК, 1999. – 356 с.

98 Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 годы

99 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н. А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, 14 декабря 2012 года. <http://www.zakon.kz>

- 100 Агентство РК по статистике. Регионы Казахстана. 2021 г.<http://www.state.kz>
- 101 Статистический ежегодник. Павлодар в 2021 году.<http://www.state.kz>
- 102 Статистический сборник. 2015–2020 гг. Охрана окружающей среды в Павлодарской области. <http://www.state.kz>
- 103 Официальный сайт <http://ru.government.kz>
- 104 Официальный сайт <http://www.state.kz>
- 105 Указ Президента Республики Казахстан. О дальнейшем совершенствовании системы государственного управления Республики Казахстан: утв. 16 января 2013 г., №466.
- 106 Галечьян Н. В чем выгода экологически благополучного имиджа компании // Корпоративная имиджелогия. – 2008. – № 02 (03).
- 107 Хачатуров А. Е., Гусева Т. В., Кретов И. И., Панин Г. С. Экологический маркетинг // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 4.
- 108 Эриашвили Н. Д., Ховард К., Цыпкин Ю. А. и др. Маркетинг. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 120 с.
- 109 Экологический маркетинг: проблемы и перспективы развития: моногр. / Г.А. Резник, А.А. Малышев. – Пенза: ПГУАС, 2014. – 144 с.
- 110 Маркетинг: Энциклопедия / пер. с англ. / под ред. М.Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – 1198 с.
- 111 Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 гг.
- 112 Дорожная карта бизнеса–2025.<http://www.damu.kz>
- 113 Программа развития территории Павлодарской области на 2011–2015 годы
- 114 Haeting R. Correcting National Income for Environmental Losses: toward a Practical Solution for Theoretical Dilemma / Costanza R. (ed.), Ecological Economics, the Science and Management of Sustainability, Columbia Univtrsrity Press. – New York, 1991.
- 115 Gore A. Eaarth in the Balance Ecologe and the Human Spirit. PLUME. –New York, 1993.
- 116 Daly H. Allocation, Distribution and Scale: Towards on Economy that is Efficient just, and Sustainable // Ecological Economics. – 1992. – № 6. – P. 185–193.
- 117 Solow R.M. On the Intergenerational Allocation of Natural Resources, Scandinavian // Journal of Economics, 1986. – № 88. – P. 141–149.

118 Hartwicr I.M. Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources // American Economic Review, 1977. – № 67 (5). – P. 972–974.

119 Черная И. П. Маркетинг имиджа как стратегическое направление территориального маркетинга // Маркетинг в России и за рубежом. – 2002. – № 4. – С.13–19.

120 Черемисина Е. Информационные технологии для обеспечения устойчивого развития регионов // ЭКОСинформ. – 2003. – № 6. – С. 59–64.

121 Урсул А. Д. Всемирный саммит по устойчивому развитию: итоги, надежды, перспективы // Alma Mater / Вестник высшей школы, – 2003. – № 4. – С. 3–12.

122 Игнацкая М. А. Новая экономика: опыт структурно-функционального анализа. – М. : КомКнига, 2006. – 302 с.

123 Баимбетов М. К. Основы к управлению человеческими ресурсами // Вестник Кокшетауского университета им. А. Мырзахметова, 2013. – № 1.– С. 52–53.

124 Кошанов А. К. Устойчивое развитие Казахстана в условиях глобализации: модели, стратегии, приоритеты и механизмы реализации. – Алматы : ИЭ МОН РК, 2008. – 269 с.

125 Сырлыбаева Б. Р. Углеводородные ресурсы и устойчивое развитие Республики Казахстан. Противоречия, взаимовлияние и вектор развития : автореф. канд.экон.наук: 08.00.05. – Алматы, 2009. – 30 с.

126 Бижанов А. Устойчивое развитие и стабильность – основа казахстанского пути // Мысль, 2013. – № 7. – С. 17–24.

127 Балужева О. В. Путь Украины к «Зеленой экономике» : зарубежный опыт // Вестник университета Туран, 2012. – № 3 (55). – С. 18–23.

128 Варавин Е. В. Формирование «Зеленой экономики» как основа стимулирования экономического роста // Вестник университета Туран, 2012. – № 3 (55). – С. 56–61.

129 Ибраева М. Курс на дальнейшее развитие страны через призму «зеленой» экологически чистой экономики // Экологическое образование в Казахстане, 2013. – № 1. – С. 43.

130 Абишева М. А. Казахстан сегодня. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. – 413 с.

131 Программа Развития ООН в Казахстане «Окружающая среда и устойчивое развитие в Казахстане». – Алматы, 2004. – 203 с.

132 Кенжин К. Экологический кризис: сущность и история. – Алматы : Жибек жолы, 2007. – 173 с.

133 Зарубежный опыт управления образованием / Министерство образования и науки Республики Казахстан; Академия педагогических наук Казахстана. – Алматы, 2009. – 125 с.

134 Бухарбаева С. А. Правовое регулирование экономической деятельности государства. – Астана : Министерство юстиции Республики Казахстан; Институт законодательства Республики Казахстан, 2011. – 169 с.

135 Кайдарова С. Е. Совершенствование механизма регулирования инвестиционных процессов в индустриально развитом регионе (на материалах промышленности Павлодарской области) : автореф. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Алматы, 2010. – 22 с.

136 Указ Президента Республики Казахстан. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы: утв. 7 декабря 2010 г., № 1118.

137 Указ Президента Республики Казахстан. Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020» и внесение дополнений в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ»: утв. 8 января 2013 г., № 464.

138 Указ Президента Республики Казахстан. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011–2015 годы: утв. 29 ноября 2010 г., № 1113.

139 Указ Президента Республики Казахстан. Прогнозная схема территориально-пространственного развития страны до 2020 года: утв. 21 июля 2011 г., № 118.

140 Экологический кодекс Республики Казахстан: утв. 9 января 2007 г., № 212.

141 Лесной кодекс Республики Казахстан: утв. 8 июля 2003 г., № 477.

142 Водный кодекс Республики Казахстан: утв. 9 июля 2003 г., № 481.

143 Земельный кодекс Республики Казахстан: утв. 20 июня 2003 г., № 442.

144 Шумпетер И. Теория экономического развития. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 456 с.

145 Степанова Т. Е. Экономика, основанная на знаниях (теория и практика). – М. : Гардарики, 2008. – 238 с.

146 Велитченко С .Н. Интеллектуальная нация как основа инновационного развития государства // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби / Серия журналистика, 2012. – № 2(32). – С. 10–15.

147 Алгиев С. Анализ уровня экономики знаний Казахстана по методологии Всемирного банка // Экономика и статистика, 2012. – № 4. – С. 65–68.

148 Бляхмана Л. С., Абишева А. А. Конкурентоспособность: теория, методология, практика / под ред. Л. С. Бляхмана, А. А. Абишева. – Алматы : Экономика, 2008. – 639 с.

149 Шильдибеков Е. Ж. Развитие инноваций как фактор повышения конкурентоспособности Казахстана // Вестник Национальной инженерной академии Республики Казахстан, 2013. – № 1(47). – С. 138–143.

150 Республика Казахстан. Достижение конкурентоспособности, сохранение конкурентоспособности: задача управления нефтяным бумом в Казахстане. – Алматы : Группа Всемирного банка, 2005. – 66 с.

151 Шуркин А. И. Система менеджмента качества. – Астана : КазАТУ им. С. Сейфуллина, 2010. – 120 с.

152 Нугербеков С. Н., Сыздыков Э. М. Управление процессами – эффективный менеджмент. – Астана, 2011. – 125 с.

153 Молдашев Г. К. Внешние причины низкой эффективности СМК большинства предприятий страны // Наука и образование. – 2013. – № 1 (30). – С. 90–92.

154 Гридел Т. Е. Промышленная экология. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 527 с.

155 Трифонова Т. А. Экологический менеджмент. – М. : Акад. проект, 2005. – 318 с.

156 Анисимов А. В. Экологический менеджмент. – Ростов н/Д. : Феникс, 2009. – 348 с.

157 Акимова Т. А., Мосейкин Ю. Н. Экономика устойчивого развития : учеб. пособие. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2009. – 430 с.

158 Давыдова Н., Тимофеева О. Устойчивое развитие города. Вопросы разработки стратегии // Муниципальная экономика, 2000. – № 4. – С. 18–23.

159 Картаева Е., Родина Н., Яковлев О. Управление развитием: насущные проблемы и возможные варианты решений // Муниципальная власть, 2003. – № 4. – С. 20–24.

160 Колесник Е. А. Совершенствование управления социально-экономическим развитием монопромышленного города : дис. ... канд. экон. наук. – Челябинск, 2010. – 184 с.

161 Костина Т.И. Основания концепции устойчивого роста / Т.И. Костина, Н.М. Мамедов // Молодой ученый. – 2011. – №7. Т.1. –

С. 86–91.

162 Кувшинов М. А. Понятие управления устойчивым развитием социально-экономической системы муниципального образования // Молодой ученый, 2011. – Т. 1. – №7. – С. 86–91.

163 Логунцев Е. Концепция устойчивого развития с позиций междисциплинарного подхода // Городское управление. – 2000. – № 11. – С. 24–32.

164 Мельников М. С. Управление местным развитием на основе муниципального некоммерческого партнерства : автореф. канд. экон. наук. – М., 2006. – 23 с.

165 Шелехова А. М. Основные положения стратегии устойчивого развития России /под ред. А. М. Шелехова. – М., 2002.– 161 с.

166 Понедельников В. В. Инвестиционное обеспечение устойчивого развития аграрного производства : дис. канд. экон. наук. – Ставрополь, 2005. – 207 с.

167 Цвикилевич А. Совершенствование управления развитием муниципального образования. – М. : Академия естествознания, 2006. – 138 с.

168 Тодаро М. Экономическое развитие. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 671 с.

169 Угольницкий Г. А. Иерархическое управление устойчивым развитием. – М. : Издательство физико-математической литературы, 2010. – 336 с.

170 Урсул А. Д. Концептуальные проблемы устойчивого развития // Бюллетень РАН. Использование и охрана природных ресурсов в России, 2005. – № 1. – С. 30–38.

171 Колумбаева С. Ж., Бильдебаева Р. М. Общая экология. – Алматы : «Қазақ университеті», 2006.– 121 с.

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Аймақтың тұрақты дамуының теориялық-әдістемелік негіздері	8
1.1 «Тұрақты даму» ұғымының теориялық аспектідегі мәні	8
1.2 Аймақтық деңгейде тұрақты дамуды басқару	15
1.3 Тұрақты даму тұжырымдамасындағы ұйымдық-экономикалық механизмнің түсінігі мен ерекшеліктері	33
1.4 Тұрақты дамуға қол жеткізудегі шетелдік тәжірибе	42
2. Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау	57
2.1 Павлодар облысының әлеуметтік-экономикалық даму және экологиялық жағдайының көрсеткіштерін талдау	57
2.2 Павлодар облысының орнықты даму деңгейін айқындау	72
2.3 Павлодар облысы бойынша тұрақты дамуының жұмыс істейтін ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін бағалау	75
3 Павлодар облысы тұрақты дамуының ұйымдастыру-экономикалық механизмін қалыптастырудың негізгі бағыттары	87
3.1 Облыстың тұрақты дамуын стратегиялық басқару	87
3.2 Облыста экологиялық басқаруды және экологиялық менеджментті ұйымдастыру	103
Қорытынды	116
Әдебиеттер	121

М. К. Каримбергенова

**АЙМАҚТЫҢ ТҰРАҚТЫ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ
БАҒЫТТАРЫ**

Монография

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Жауапты хатшы Ж. К. Сапенова

Басуға 08.11.2022 ж.

Әріп түрі Times.

Пішім 29,7 x 42 ¼. Офсеттік қағаз.

Шартты баспа табағы 7,6. Таралымы 500 дана

Тапсырыс № 3988

Toraighyrov University
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64